

SZERZŐINK

Agócs Helga
Baluja Petra
Bogács Ernő
Fekete Márta
Hegedűs Judit
Homoki Andrea
Hüse Lajos
Husztí Éva
Jakab Judit
Kovács Edina
Németh Ágnes
Oross Dániel
Papházi Tibor
Rácz Andrea
Sik Endre
Sipos Szandra
Takács Izolda
Takács Péter
Várnai Dóra
Zsíros Emese

KÖZELKÉP

NYITOTT SZEMMEL

OLVASS FELESLEGESET!

BOGÁCS ERNŐ:

A gyermeknevelés késő modern kihívásai

OROSS DÁNIEL:

A magyar fiatalok politikai részvételének változása

PAPHÁZI TIBOR:

A gyermekbántalmazás statisztikája

RÁ CZ ANDREA:

Gyermekvédelem a változás-elmélet tükrében

TAKÁCS IZOLDA:

*„Sarjainak sorsát-hírét vállára felöltvén”
Vincenzo A. Piccione (szerk.) (2008):
Kiskorúak és az új egyetemes jogok.
Úton az európai polgárság felé.
Aemme Kiadó, Róma*

Sik Endre állandó rovata

BALUJA PETRA:

A hadifogolytábor gazdasága

JAKAB JUDIT:

Munka és gettókultúra

A METSZETEK a Debreceni Egyetem Politikatudományi és Szociológiai Intézetének open access társadalomtudományi folyóirata.

Lektorált folyóirat.

Megjelenik:
évente négyszer

Főszerkesztő:
Dr. Czibere Ibolya

Szerkesztőbizottság:
Dr. Balogh László Levente,
Dr. Csoba Judit, Dr. Fényes Hajnalka,
Dr. Rácz Andrea, Sipos Flórián

Olvasószerkesztő:
Dr. Szekeres Melinda

Felelős kiadó:
a DE BTK PSZI igazgatója

ISSN:
2063-6415

E-mail:
metszetek@arts.unideb.hu

Székhely:
4032 Debrecen, Egyetem tér 1.

Tartalomjegyzék

Szerkesztői előszó (<i>Rácz Andrea</i>)	3
BOGÁCS ERNŐ: A gyermeknevelés késő modern kihívásai	5
OROSS DÁNIEL: A magyar fiatalok politikai részvételének változása	25
AGÓCS HELGA: A hátrányos helyzetű gimnazisták továbbtanulási tervei Magyarországon	42
VÁRNAI DÓRA – ZSÍROS EMESE – NÉMETH ÁGNES: A kortársbántalmazás tágabb kontextusa: néhány iskolai és társadalmi változó szempontjából	65
HÜSE LAJOS – HUSZTI ÉVA – TAKÁCS PÉTER: A gyermekvédelem peremén <i>Negatív életesemények hatása a kamaszok és fiatalok egészségkárosító magatartására</i>	80
HOMOKI ANDREA – KOVÁCS EDINA: Egész(séges) életem: egészség- és képességfejlesztő program a gyermekjóléti alapellátásban	109
PAPHÁZI TIBOR: A gyermekbántalmazás statisztikája	123
HEGEDŰS JUDIT – FEKETE MÁRTA – SIPOS SZANDRA: Zárt intézeti neveltek családdal kapcsolatos nézetei	138
RÁCZ ANDREA: Gyermekvédelem a változás-elmélet tükrében	154
OLVASS FELESLEGESET!	
SIK ENDRE ÁLLANDÓ ROVATA	
BALUJA PETRA: A hadifogolytábor gazdasága	167
JAKAB JUDIT: Munka és gettókultúra	170
NYITOTT SZEMMEL – Recenzió	
TAKÁCS IZOLDA: „Sarjainak sorsát-hírét vállára felöltvén”	176
Abstracts	181

Gyermek- és ifjúságpolitika

A METSZETEK Társadalomtudományi folyóirat 5. évfolyamának 2016. évi 4. tematikus számában széles értelemben a gyermekek és fiatalok társadalmi helyzetével, a gyermek- és ifjúságpolitika, jólét és védelem témakörével foglalkozunk hazai és nemzetközi perspektívában. A tematikus szám elméleti megalapozottságú, illetve kutatási eredményeket bemutató tanulmányokból áll.

A szerzők különböző perspektívából foglalkoznak a gyermekek és fiatalok helyzetével. A gyermekek és az ifjúság ügye egyfelől a társadalmi szolidaritás kifejeződése a családok támogatásán keresztül, másfelől a társadalmi önérdék megjelenítése, hogy a felnövekvő generáció tagjaira a jövőbe való befektetésként tekintünk-e.

A gyermekek vonatkozásában megkerülhetetlen annak a kérdésnek a körbejárása, hogy a késő modernitásban mit jelent általában a nevelés, milyen céljai vannak, milyen értékek köré rendezhető, milyen korlátai vannak, hogyan valósítható meg, hogy a nevelés a nevelt képességeihez igazodó legyen.

A magyar fiatalok politikai részvételének változásait vizsgáló tanulmány például felhívja a figyelmet arra, hogy a demokráciából való kiábrándulás összefüggést mutat az iskolai és a családi szocializáció diszfunkcióival. Több tanulmány vonatkozásában is kiemelt vizsgálati színtér az iskola, mint demokratikus társadalmi alrendszer. Olvashatunk a hátrányos helyzetű családokban élő fiatalok továbbtanulási terveiről, esélyeiről, illetve a kortárs bántalmazás jelenségéről. A bántalmazással számos egyéni, családi, iskolai-kortárs, illetve társadalmi tényező mutat kapcsolatot, ezek is bemutatásra kerülnek. Fontos kérdés a gyermekbántalmazás, ezen belül pedig a családon belüli erőszak kérdésének vizsgálata is. A zárt intézetek lakóinak családképe is megerősíti, hogy milyen értékválsággal küzdünk makro- és mikroszinten.

A gyermekvédelem határán élő gyermekek vonatkozásában az egészségkárosító magatartások is bemutatásra kerülnek, illetve hogy milyen programokkal lehet elősegíteni a gyermekek egészséges körülmények közötti nevelkedését, milyen hatásai vannak az egészség- és készségfejlesztő programoknak.

A gyermekvédelem kapcsán feltérképezésre kerül, hogy az intézményes és nevelőszülői ellátás vonatkozásában hogyan történik a gyermeki szükségletek kielé-

gítése, a rendszer hogyan szolgálja a gyermek legjobb érdekét, milyen diszfunkciók azonosíthatók rendszerszinten.

A tanulmányok policy jellegű rendszerfejlesztési irányokat jelölnek ki vagy olyan tudásokat közölnek, melyek a gyermekjóléti és gyermekvédelmi módszertani munkában is hasznosíthatók, valamint a szociális munka eszközeit széles körben megjelenítő, a gyermekek és fiatalok egészséges felnőtté válásához hozzájáruló egyéni fejlesztések mellett közösségi szintű jó gyakorlatokat is megjelenítenek.

RÁCZ ANDREA
szerkesztő

A gyermeknevelés késő modern kihívásai

BOGÁCS ERNŐ

Nemzeti Rehabilitációs és Szociális Hivatal
Szociális Szakmafejlesztési Módszertan és Kutatási Osztály

ABSZTRAKT

A tanulmány célja betekintést nyújtani a késő modern kor azon jellegzetességeibe, melyek a gyermekneveléssel kapcsolatba hozhatók. Ennek érdekében a részletes elemzés igénye nélkül kísérletet tesz e sajátosságok feltérképezésére, kihívásként történő azonosíthatóságukra, a nevelés mibenlétének körülírására, a személyiségformálásként meghatározható nevelés okán az identitás és self, valamint azok kialakítása és kibontakoztatása témakörének bemutatására, és végül bevezetést adni a kihívásokra adható válaszok problematikájába.

KULCSSZAVAK: késő modern kor, individualizáció, relativizmus, autonómia, identitáskrízis, progresszív pedagógia, értékközvetítés

ABSTRACT

The late-modern challenges of child-parenting

The purpose of the study is to provide an insight into the links between the characteristic features of the late-modern age and child-rearing. To this end, without aiming to give a detailed analysis, the present paper attempts to explore and identify the above referred characteristics to meet the challenges invited by the given issue and determine the true nature of child-rearing. Furthermore, the study endeavors to introduce the subject matter of the identity and the self as well as the process of their creation and development while finally it offers an introduction to possible ways to respond to the challenges described above.

KEYWORDS: late-modern age, individualization, relativism, autonomy, identity crisis, progressive pedagogy, transmission of values

Bevezetés

A tanulmány címe pontosítást igényel. Nyitott mondatként állítást kifejező mondat is lehet: létezik késő modern kor, melynek vannak specifikus jellemzői, e jellemzők vagy ezek némelyike kihívásként jelentkezik a gyermeknevelés számára, mely mint sajátos tevékenység szintén létezik. Másfelől kételyt kifejező kérdésként is értelmez-

hető: létezik késő modern kor, ha igen, van olyan jellegzetessége, amely a gyermeknevelést sajátos kihívások elé állítja: egyáltalán van-e olyan tevékenység, hogy nevelés. Feltételezhető, hogy maga a késő modern kor sem egységes, sem időben, sem földrajzi térben. Másképp nyilvánulhatott meg a hetvenes években, és másképp Kelet-Európában (Tillmann 2004). Van-e olyan lényegi mozzanata, sajátossága a késő modern kornak, amely egyaránt érvényes a '80-as évek francia, és a XXI. század tízes éveinek magyarországi átlagemberére, vagy csupán egy elméleti konstrukció, amely a bölcsész affinitású értelmiség egy bizonyos rétegére jellemző. Lehetséges, hogy maguk ezek a kérdések is éppen a késő modern kor kifejeződései, amennyiben a bizalmatlanság épp az egyik lényegi jellemzője¹ (Pásztor 2000), de azt a gyanút sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy e sorok írója besorolható a bölcsész értelmiségiek köré.

Jóllehet további bizonyításokat igényelnének, valamilyen kiindulópont meghatározása érdekében néhány állítást, igazolást nem követelő premisszaként szükséges kezelni. Az első: létezik késő modern kor. A második: ez a kor általános és megragadható jellemzőkkel rendelkezik. A harmadik: e korba a jelenkor is beletartozik. Negyedik: létezik a nevelés mint tevékenység. Ötödik: a késő modern kor jellemzői hatással vannak a nevelésre.

Amit viszont vizsgálni szükséges: 1. Melyek a késő modern kor csak a késő modern korra vonatkozatható jellemzői? 2. Mi a nevelés, és mi a célja? 3. A késő modern kor mely jellemzői relevánsak az így meghatározott cél szempontjából? 4. A késő modern kor e sajátosságai új kihívást jelentenek-e a nevelésben? 5. A nevelésnek hogyan kell reagálnia ezen kihívásokra?

A késő modern kor jellemzői²

Érzékletesebb kiindulópont nem lehetséges a késő modern kor értelmezéséhez, mint a csaknem költői megközelítés egy filozófus tollából: „A szellem különféle övezetei „fényévnyi” távolokra vannak egymástól. Öntörvényű mozgásuk – mindennemű alkalmi keresztelkedés és mutáció ellenére – távolodó pályákon tartja őket. A szellem széttartó kozmoszában élünk, ahol ugyan egy-egy terület „naprendszerében” hatnak a „helyi” gravitációs erők, a köztük nyíló, egyre tágabb tereken keresztül azonban arányosan alábbhagy az összetartó kötelékek ereje.” (Tillmann 2004: 29).

¹ Pontosabban posztmoderné, de függetlenül a modernitás tagadásától (posztmodern) vagy meghaladásától (késő modern) kor-jellemző, vagyis a késő modern korra nem teoretikus megközelítésében és viszonyításában tekintünk, hanem bizonyos kihívásként is tekinthető társadalmi jelenségek hordozójaként.

² Alapvetően (Sik 2013), (Rényi et al. 2014) és (Takács 2014) felhasználásával.

ÚJ TÍPUSÚ ÉNKÖZPONTÚSÁG – RELATIVIZMUS – ONTOLÓGIAI SZORONGÁS

A késő modern erős szálakkal kötődik a művészethez, különösen annak kritikai funkciójában, de kiütkeresését illetően is. A nevelés vonatkozásában viszont sokkal nyersebb megnyilvánulású jelenségek létformálók. Kétségtelenül ezek egyike és bizonyos szempontból a többi eredője, a fentiekben plasztikusan körülírt relativizmus. Nincsenek már általános érvényű értelmező elvek, más megközelítésben: nincsenek nagy narratívák. A biztonságot megelőlegező, eligazító és megtartó viszonyítási pontok és keretek giddensi értelemben zónásítottak (Sik 2013). Érvényességük a legjobb esetben is csak bizonyos területekre, időtartamokra, viszonyokra és csak bizonyos feltételek együttállására korlátozódik. Az ontológiai biztonság iránti igény beteljesítése nem lehetetlen ugyan, de jelentős erőfeszítést igényel, és az erre irányuló rutinok sérülékenysége jelentős kockázatot jelenthet. A relativizmus és az általa legitimizált pluralizmus nemcsak a viszonyítási pontként is meghatározható értékek, hanem az egyes, akár relatívként is nyugtázott célok elérését szolgáló technikákat is esetlegessé teszi. Az egyén lesz önmaga mértéke, vagy legalábbis ő teremti meg az értékeket, amelyekhez igazodik, akárcsak az értékek megvalósítására/elérésére szolgáló módszereket, cselekvési módokat is. Martucelli (idézi: Rényi et al. 2014: 40) szerint ezért mind az értékek, mind elérésük, megvalósításuk módja tekintetében az egyénre terhelődik a felelősség. A biztonság mint alapvető szükséglet azt igényli, hogy a céltól és annak relativitásától függetlenül, a cél elérésére irányuló mozgások, cselekvéskombinációk, módozatok, trükkök, technikák stb. azonos feltételek között, azonos eredményre vezessenek. Hasonlóan a newtoni fizikához, amely önmagában ugyan nem alkalmas a valóság tudományos leírására, a hétköznapi cselekvésekben történő eligazodásra viszont teljesen megfelelő. A filozófiai relativizmus mellett a gyakorlati relativizmus mint a kötöttségek elleni cselekvés (Tillmann 2004) nem csak a szabadságvágy ösztönzéséből, hanem a hatékonyság igényéből, vagy más nézőpontból a „jobban tudás” arroganciájából is eredeztethető. Kétséges azonban, hogy az egyéni tér-időre kibontva hatékonyabb-e, vagyis segít-e eligazodni a mindennapokban. Generációs távlatokban ez a kétség kíváncsisággá szelődül, mivel statisztikai valószínűsége nagyobb. A késő modern kor embere nem csak a rendi társadalmak értékein és működési módjain lép túl, hanem a modern koron is, amennyiben már nem ismeri el tekintélynek a szakértelmet és az azt hordozó társadalmi intézményeket (Rényi et al. 2014). Míg korábban adottak voltak a cselekvési sémák, amelyek alkalmazásával az egyén hatékony lehetett céljai elérésében, mert a sémák alkalmazási keretei többnyire állandóak voltak, a késő modern korban ezek a sémák hiányoznak, azt az egyénnek kell kikísérleteznie. Igaz, a kísérletezés kockázata a célok felszabadulásával ellentételezett. Kérdés, hogy a célok vonatkozásában jelentkező bőség ígérete enyhíti-e a kísérletezéssel járó szorongást (Tillmann 2004), vagy ellenkezőleg, a nagy többség a korlátozottabb lehetőség-kínálatot, de a nagyobb sikerességet ígérő, előre adott cselekvési mintákat részesítené előnyben.

Az ontológiai biztonságot, késő modern kort megelőzően biztosító nagy narratívák és struktúrák kétségkívül korlátokat is jelentettek/jelentenek – függetlenül at-

tól, hogy valamely társadalmi rend igazolásai voltak-e vagy sem –, megnyilvánulási formájuktól függően egzisztenciális szorongást is kiváltó módon. Lebontásuk vagy viszonylagossá tételük felszabadító hatású, azonban patológiás tünetekkel is számolni kell (Rényi et al. 2014).

A késő modern kornak elvitathatatlan előnye és értéke a választás- és cselekvési szabadság. Nem zárják ki és lehetetlenítik el a „meghaladott” világértelmezéseket, és a köréjük szerveződő létezési, cselekvési mintákat. Általános érvényességük ugyan vitatott és nem mentesek a korlátozásoktól, legyenek azok egészen kifinomultak vagy direktek, de létjogosultságuk a jelenkor nyugati társadalmaiban ugyan zónásítva, de adott. A nagy narratívák visszaszorulnak és újak jelennek meg, melyek mindegyike értelemszerűen általános érvényességet követel magának, ámde mindegyik ugyanazon a feltételnek köszönheti érvényességét: a hitnek³, másképp a meggyőződésnek. Ez nem azt jelenti, hogy racionális vagy egyéb igazolással nem rendelkeznek. Ebből kiindulva értelmetlenné válik a nagy és kis narratívák közötti különbségtétel, legalábbis befogadói szempontból. Meggyőződés esetén annak alanya számára, a meggyőződésében osztozók számától függetlenül, általános érvényességgel bír a meggyőződés tartalma. Megkockáztatható, hogy a nagy világértelmezési struktúrák lebomlását is a bennük való hit lebomlása és a hozzá kapcsolódó ontológiai biztonság megrendülése okozta. A modern korban nem csak a valamiben való hit, hanem a hit önmagában kérdőjeleződött meg, viszont nem maradt úr a helyén, mert felváltotta az ész. „A késő modernitásban az ebbe vetett bizalom rendült meg” (Rényi et al. 2014: 22). A hit továbbra is gyanús, az ész bizonytalan státusú, fogódzóra továbbra is szüksége volt, így emelte ki és tette meg világa szervező elvévé és igazodási pontjaként a késő modern kor embere az ént. Az egyén létmegélésében semmi forradalmi nincs, új viszont ennek viszonyítási pontként történő deklarálása, és a róla való diskurzus.

Ok-okozati sorrendiség nélkül a késő modern kor három alapvető jellegzetessége tehát beazonosítható: az én újfajta jelentősége, a relativizmus és az ontológiai szorongás. Ezek a tényezők kölcsönösen hatnak egymásra. A meggyőződés, a racionális bizonyítás helyébe az egyén választása került, mely döntés lévén nem bizonyosság, bizonyosság hiányában viszont felerősödik az egzisztenciális szorongás, a szorongás feloldásként biztos pontot keres, de nincs meggyőződve semmiről, nem tud bizonyítani semmit, egyedüli biztos pontként önmagát érzékeli, *circulus vitiosus*. Szerencse, hogy mindez csak egy nagy érzékenységű filozófusnál válthat át intellektuális szorongásból egzisztenciális szorongássá. A hétköznapi cselekvő ennél sokkal pragmatikusabb szorongása feloldásában, jóllehet ehhez paradox módon feltehetően a meggyőződést és meggyőzést használja.

³ Nem vallási értelemben.

KISZÁMÍTHATATLANSÁG – BIZALMATLANSÁG – FELELŐSSÉG

A neveléssel szemben támasztott kihívások szempontjából érdemes részletesebben is megvizsgálni az individualizáció és a relativizmus patológiás következményeit.

Elteltekintve attól a vitától, hogy az ember természetétől fogva társadalmi lény-e, többes léte tény. Ebből óhatatlanul következik, hogy több narratíva létezik. Ezek vagy fedik egymást, vagy nem. Ez utóbbi esetében eltérő narratívákról is beszélhetünk, illetve ezek ütközése sem kizárt. Ha nincs is ütközés, az eltérő narratívák kompatibilitása és alkalmazhatósága a másik egyéni létező esetében kérdéses lehet. Az, ami X. Y. esetében hatékony, ha másoktól elkülönítve él és cselekszik, alkalmazhatatlanná válhat X. Z.-vel és/vagy Y. Z.-vel, vagyis a másokkal történő interakciót feltételező helyzetekben. A közösségi lét tényszerűsége felülírhatja a remete lét törvényszerűségeit. Így van ez a legegységibb közösségi forma, a család esetében is, és elég itt a szülő-kamasz viszonyra hivatkozni.

Az egyén az ontológiai biztonság érdekében különböző cselekvéseket és viszonyulásokat sajátít el és kísérletez ki, ezeket ismétli, többszöri sikeres ismétlés esetén rutinizálja, a rutin pedig biztonságérzetét növeli (Sik 2013). Minél több szereplős és több tényezős az élethelyzet, annál nehezebb valamennyi társas helyzetre érvényes rutinok kialakítása. A kísérletezés folyamatos, a rutinok rövid időtartamokra érvényesek. Rákényszerül tehát valamilyen magyarázó elvre, amely segítségével rutin nélkül is valószínűsíthetően képes egyedi helyzetekhez sikeresen alkalmazkodni. Ez vagy hit, vagy racionális bizonyítás, tudatos választás alapján történik. Mind közül a választás, vagyis a döntés a legsérülékenyebb. A többihez képest jelentősebb itt mind a felelősség, mind a bizonytalanságérzet. Talán a felelősség és bizonytalanság is, de az egyén szempontjából az objektív minőség mellékes. Az egzisztenciális szorongás valószínűsége szignifikáns, különösen, hogy a sikertelenség már nem vezethető vissza a körülményekre, csakis az egyénre, érvel Boltanski és Chiapello (idézi: Rényi et al. 2014: 33).

AUTONÓMIA – IDENTITÁSPROBLÉMA

Az individualizációnak egyik jellemzője, következménye, igénye az autonómia, mind az önmeghatározás, mind a cselekvés vonatkozásában, függetlenül annak felszabadító vagy kényszer jellegétől. Az autonómia cselekvés vonatkozásában jelentkező (és az előző fejtegetésekben vázolt egyes) hatásai elválaszthatatlanok az önmeghatározást determináló következményeitől. Ezek jóval jelentősebbek, tekintettel arra, hogy nemcsak az egyén másokhoz és másokkal való létét határozza meg, hanem az önmagához való viszonyulását is, Martucelli megfogalmazását némiképp kiterjesztve „személyes helyénvalóságát” (idézi: Rényi et al. 2014: 39) is. A sikeres alkalmazkodáson túl, minden korábban érvényes magyarázó és értékelő leírás érvényességének legalább részleges kétségbevonásával, az egyén szabadsága és felelőssége önmaga meghatározása, vagyis személyiségének tudatosítása és kialakítása. Nem

köti ebben semmilyen korábbi érték, norma vagy szerep (Rényi et al. 2014). Nyilván ez nem jelenti azt, hogy nem használhatja fel őket, kizárólagosságuk viszont megszűnt. Dönthet úgy is, hogy önmagára nézve kötelezőnek ismeri el, ez viszont döntés, nem kényszer. A tradíciókra (legyen az rendi vagy ráció alapú) épülő társadalmi struktúrák és működésmódok az egyének kevesebb döntési szabadságot adtak személyiségfejlődése alakításában. Ennek kényszer jellege mellett elvitathatatlan a biztonsági vagy kényelmi mozzanata. Akkor viszont, amikor az egyén létfeltételei felszabadítottak mind az értelmezés, mind az alkalmazkodás/asszimiláció számára, az inadekvát választás, annak ismétlődése esetén a következmény a bizonytalanság, pontosabban a biztonságérzet hiánya. Az egyén az őt érintő és általa észlelt valóságot annak dinamikájában már nem csak behatárolt módon értelmezi, asszimilálja, illetve idomul ahhoz. A többváltozós környezet mobilitást igényel, melynek viszont elkerülhetetlen pszichológiai következménye a de Gaulejac fogalomhasználatával élve a „dezidentifikáció” (idézi: Rényi et al. 2014: 48). Szociálpszichológiai megközelítésben az *„identitásprobléma – vagyis az egyén önmeghatározási feszültsége és nehézsége – ott és akkor jön létre, ahol és amikor a társadalom növekvő tagoltsága és a társadalmi egyén individualizációjának kibontakozása következtében az identitáskategóriák fokozatosan elválnak természetes, készen kapott és rögzített alapjuktól”* (Pataki 1987: 14).

A szabad alkalmazkodáshoz és asszimilációhoz kötött, választáson alapuló személyiségformálás központi eleme személyiségpszichológiai kontextusban az identitás (Erikson) vagy a self (Rogers) (idézi: Keményné 2012). Az identitásnak a tradícióhoz kötött társadalmakban is vannak krízisei, de azok jól behatároltak. Ott ahol viszont az önmegvalósítás tekintett a személyiség fő hajtóerejének, ahogyan Rogers (idézi: Keményné 2012: 71) értelmezi, ott a krízisek száma és mélysége jelentőssé válhat. Ehrenberg (idézi: Rényi et al. 2014: 42) szerint ott, ahol a kötelesség morálját az önmegvalósítás morálja váltja fel, a teljesítmény követelménye és az egyéni felelősség olyan mértékű pszichikai megterheléshez vezet, melyek már társadalmi kérdésként kezelendők.

Összefoglalva és némileg kiegészítve a késő modern kor általános sajátosságai a következők:

- az én újfajta jelentősége: a rendiség és a ráció tradícióját felváltja az én tradíciója; a kiinduló és viszonyítási pont az egyén;
- több egyén, több viszonyítási pont: relativizmus; az objektív általános érvényesség helyett szubjektív általános érvényesség (Lahire, Dubet) (Rényi et al. 2014: 18–57);
- meggyőződés, racionális bizonyítás helyett választás;
- kísérletezés begyakorlás helyett;
- stabilitás és kiszámíthatóság reménytelensége: rövid távra tervezés, illetve tervezés hiánya, epizodicitás (Bauman) (Szombathelyi 2014: 160);
- ennek ellenére és ezzel összefüggésben ontológiai biztonságigény, illetve egzisztenciális szorongás; bizonytalanság (Giddens, Boltanski – Chiapello) (Rényi et al. 2014: 18–57);

- az autonómia mint norma (Ehrenberg) (Rényi et al. 2014: 18–57);
- önmegvalósítás, mint életrendezési elv; teljesítménykényszer (Ehrenberg) (Rényi et al. 2014: 18–57);
- a személyiség felfedezésének és alakításának szabadsága (Martucelli, Bauman) (Rényi et al. 2014: 18–57) (Szombathelyi 2014: 160);
- az identitás kialakításának egyénre háruló felelőssége és folyamatos erőfeszítése: identitás- és szerepzavar (Martucelli, Dubet, Bauman, Boltanski – Chiapello) (Rényi et al. 2014: 18–57);
- a család individualizációja és egyben az, mint az identitásépítés háttere (de Singly) (Rényi et al. 2014: 18–57);
- az „intézményes program” válsága: az intézmények, mint szocializációs és individualizációs ágensek, illetve közegek hanyatlása (Dubet) (Rényi et al. 2014: 18–57).

A KÉSŐ MODERNITÁS MAGYARORSZÁGI MEGNYILVÁNULÁSA

A bevezetőben utalás történt arra, hogy érdemes lehet a kelet-európai késő modernitás jellemzőinek összevetése a nyugatival.

Takács Erzsébet (2014) a fentiekben ismertetett késő modern jellemzők mentén válogatott hazai ifjúsági kutatásokat és elemezte azokat a szocializáció különböző kereteit vizsgálva. Vizsgálatában megállapítja, hogy a késő modern kihívások a rendszerváltás és napjaink Magyarországnak ifjúságánál hasonló jellemzőkkel bírnak, némi eltéréssel.

A kutatások szerint jóllehet az autonómia igény jelen van, ez az igény azonban mérsékeltebb. Míg a kilencvenes évek végén a szülők többsége talpraesettnek, önállóan akarta nevelni gyermekét, ez a törekvés a fiatalok között végzett vizsgálatok szerint nem túl eredményes. Talán ez összefüggésben van azzal, hogy az egzisztenciális szorongás szignifikáns, viszont a biztonságra törekvés nem erősíti fel a rutinizáció igényét. Igaz nem is vezet patológiás tüneteknek kialakulásához, például radikalizálódáshoz, inkább passzivitáshoz, sodródáshoz, erőtlenséghez. Az elbizonytalanodás betudható a többszörös szocializálódás tényének és kihívásának, az ebből fakadó többszörös szerepfelvétel és -váltás kényszerének. A társadalom mindenképpen nem tud stabil értékrendet, mint igazodási pontot biztosítani. Értékekben a legfiatalabbak követendőnek a konzervatív értékeket vallják (létbiztonság, becsületesség, személyes kapcsolatok) és csökken a konformizmus elutasítása. Identitásépítésükben viszont a „globális fogyasztói kultúrában elfoglalt hely” (Takács 2014: 96) vált elsődleges tényezővé a család mellett. A kutatások szerint ugyanis a család identitástámogató szerepe jelentős, elsősorban az ontológiai biztonságot biztosító háttérként, de értékreferenciaként is. Ez nem jelenti azt, hogy az individualizáció és ennek következményeképp az autoritásgyengülés nem jelenik meg a családon belül is. Az autoritásgyengülés különösen az intézmények vonatkozásában szignifikáns, melyre az intézmények kevésbé a reflektív válassal reagálnak. Erőteljesebb „a fel-

ügyelet és kontroll új, korábbinál totálisabb formának kikísérletezéseire” (Takács 2014: 110) való törekvés⁴.

Sik Domonkos (2015) egyéb tárgyú hazai kutatások elemzéséből a felnőtt lakosságra is kiterjeszhető hasonló eredményre jutott. Megállapítja, hogy míg a késő modern kor patológiái felerősödve jelennek meg, annak emancipatorikus lehetőségei visszafogottan. Az ifjúságon túli korosztályra is jellemző az ontológiai bizonytalanság, az identitáskonstrukció nehézségei, és hazai sajátosságként az egyéni, valamint intézményi reflexivitás alig értékelhető megnyilvánulása.

KÉRDŐJELEK

A kérdés az, hogy az előbbiekben vázolt jellegzetességek valóban csak a késő modern kor sajátosságai, vagy nem korhoz kötöttek, hanem egyénekhez. A válasz, hogy előfordulási gyakoriságuk szerint köthetőek a késő modernhez. Ki állapítja meg viszont előfordulási gyakoriságukat? Itt nem csupán az a kérdés, hogy miközben célzott (és ebbe az irányítottság is beleértendő) kutatások a késő modern korban rendelkezésre állnak, ugyanezen kérdéseket feltevő kutatások megléte a megelőző korokban mennyire bizonyított, és a hasonló kutatások eredményei elemzése megtörtént-e, hanem az is, hogy bármely ilyen állítás és kutatás, kortól függetlenül mennyire szellemi divatirányzat/mainstream függő. Egybeesik-e a tudós „tisztánlátása” a hétköznapi cselekvő „hamis tudatával, illúzióival”? Pontosabban, elképzelhetetlen-e, hogy a tudós „tisztánlátása” a „hamis tudat, illúzió”, miközben a hétköznapi cselekvő tudatát esetleg más jellemzi, vagy részben ugyanazok, de más jelentőséggel. Mennyire egy adott kor, egy szűk – igaz nagyon képzett – rétege prekonceptióinak megnyilvánulása, vagy ellenkezőleg, ez a szűk réteg pontosan ragadta és ragadja meg a kor társadalmának jellegzetességeit?

Miből lehet megállapítani, hogy az ontológiai biztonság iránti igény és ezzel összefüggésben az egzisztenciális szorongás, az individualizmus, az értékkonfliktus, az autonómia igény, az intézményekkel és tekintélyekkel (szakértelem vagy státuszbeli) szembeni bizalmatlanság stb. kisebb gyakorisággal (kevesebb egyénnél) és intenzitással jelentkezett a modern, illetve premodern korban, mint a posztmodern korban. Mennyire megbízhatóak valamely kor erre vonatkozó írásos emlékei? Valós állapotot rögzítenek vagy csak annyira megbízhatóak, mint bármely korszak cenzúrázott vagy ellentétes véleményt eljelentéktelenítő szakirodalma?⁵ Elképzelhetetlen-e, hogy ugyanezen sajátosságok ugyanilyen gyakorisággal és intenzitással jelen

⁴ A tanulmány keretei nem engedik meg az okok bemutatását és elemzését, mégis szükséges megemlíteni, ez alapvetően a demokrácia deficittel rokon probléma, amelynek okozója a rendszerváltás óta eltelt időszak társadalom- és politikafejlődése és a különböző nosztalgiák a Horthy-korszak és a szocializmus iránt.

⁵ Lehetséges, hogy a késő modern is ugyanabba a csapdába esik, mint a posztmodern? A relativizmusból következően nem tud mit kezdeni a történetiség dimenziójával, holott sok mindenre, amit állít ott találná meg a magyarázatot és az okokat.

voltak az egyén életében, megnyilvánulásuknak a keretei viszont nem voltak adottak az iskolázottság, a technikai feltételek, ráérő idő, a hatalmi berendezkedés stb. okán?

Más megközelítésben: mi bizonyítja, hogy a késő modern kor sajátosságai a legtöbb vagy szignifikánsan sok egyénre jellemzőek. Mivel zárható ki, hogy nem csupán a korábban említett bölcsész affinitású értelmiség tünetei, mely lehetőségeinél fogva ezeket hangsúlyosan meg tudja jeleníteni?

A nevelés

A nevelés mibenlétének meghatározása, úgy tűnik, legalább olyan kihívást jelent, mint az egyetlen és mindenekfölött álló érvényességgel rendelkező érték megtalálása. Az összefoglaló nevelésemélet szakirodalma a definíciók ismertetését meg sem kísérelve, csak a lényegmegragadásra összpontosít, és az így beazonosított jellemzők mentén kialakított csoportosításban mutatja be a főbb irányzatokat. Kron (idézi: Fodor 2007: 24) a mindennapi nyelv nevelésre vonatkozó metaforáin keresztül mutatja be a „nevelésre vonatkozó diskurzus módozatait”. Hat ilyen metaforát sorol fel és ismerteti:

- a nevelés mint gondozás, illetve kivezetés;
- a nevelés mint vezetés;
- a nevelés mint kormányzás és belső fegyelmen alapuló vezetés;
- a nevelés mint az önfejlődés támogatása;
- a nevelés mint az alkalmazkodás kialakítása;
- a nevelés mint segítségnyújtás az élethez (Kron 2000: 250).

Charbonnel (idézi: Fodor 2007: 24) a nevelő státuszával is kiegészített metaforákat sorol fel, mint: útjelző, gondozó, mezőgazdász, szobrász, kőfaragó, véső, fénytartó, pásztor, építő, életet adó, felfedező, gyógyító, védőőr. Az ismertetett metaforák egyrészt a nevelés mibenlétének sokrétűségére mutatnak rá, másrészt a teleológiai bizonytalanságra. Bármelyik irányzatot is vizsgáljuk, elkerülhetetlen a végső kérdés: mi végre nevelünk (ha lehetséges a nevelés)? Amennyiben figyelmesebben vizsgáljuk az egyes elméleteket, az a benyomásunk támadhat, hogy vagy egyértelműnek veszik a célt, olyannak, amit nem kell explicitté tenni, vagy szemérmes hallgatásba burkolóznak. Ezt jól illusztrálja Brezinkának az elemzése (idézi: Kron 2000: 265), amely a nevelés fogalmának hétféle használatát különbözteti meg, és ezek közül egyik sem bír teleológiai jelentéssel. Ez nyilván nem jelenti azt, hogy az egyes definíciók nem tartalmaznak célmeghatározást, mindegyikből kikövetkeztethető, csak éppen az vagy nem hangsúlyos, vagy eszközként is értelmezhető, nem pedig végső célként. Kron megfogalmazásában ez a célracionális és értékracionális felfogásbeli eltéréséből adódik. Értékelése szerint a nevelés kapcsán kétféle cél különíthető el. Az egyik a platóni legmagasabb cél, az „igazság” elérése. A másik, és ennek is népes a tábora: „a nevelési célok meghatározott viselkedésmódok és elvárások normáiban, szabályaiban és a nekik tulajdonított értékekben jelennek meg”, (Kron 2000: 252)

vagyis több cél, valamint érték lehet és van, ezek pedig valamilyen más cél, valamint érték érdekében rögzítettek.

Amennyiben eltekintünk a platóni érték racionalitástól, nem kizárva, hanem nyitva hagyva annak lehetőségét, milyen végső cél, valamint érték határozható meg az igazság elérésén túl vagy helyett? Talán a túlélés⁶. Egyértelműen utilitarista alapon meghatározott érték, de ez nem zárja ki tudományosságát, hiszen cáfolható (Popper 1997). A végső célra vonatkozó szemérmesség oka az lehet, hogy egyrészt végső cél meghatározás általános érvényessége okán nem szalonképes⁷, ugyanakkor nem illik a klasszikus kultúra áthagyományozásaként felfogott neveléstől való távolságtartás sem⁸, mert ezzel a kultúra mint érték megkérdőjelezésére lehetne következtetni, vagy legalábbis a hasznosságot jelentő ismeretek szintjére való lealacsonyítására. A végső cél ennek ellenére kikövetkeztethető a különböző nevelésre vonatkozó elméletekből, mégpedig túlélésként körülírva. Jó példa erre Nagy József, aki az új pedagógiai paradigma jellemzőiként meghatározott funkció és kompetencia kapcsán utal egyértelműen, de közvetetten a nevelés végső céljára: „Az élőlények létfunkciói az egyed és a faj túlélése, amely kompetenciák által érvényesül. (...) Az emberre, a személyiségre is érvényes, akárcsak minden élőlényre, hogy elsődleges létfunkciója az egyén és a faj túlélése. (...) A személyiség három általános kompetenciájának és speciális kompetenciáinak egymást sajátosan átfedő rendszere (...) a szocializáció, a nevelés és a pedagógia alapvető funkcióit határozzák meg” (Nagy 2000: 13–14). A kompetenciamodell mint a személyiségfejlesztés hatékony eszköze melletti érvelésében a kompetenciafejlesztést határozza meg a nevelés alapvető feladatának. Az előzőekben idézett állítások alapján nem nehéz ebből a túlélés, mint legfőbb értékre következtetni.

A tétel, mely szerint nevelésre azért van szükség, hogy az egyén túléljen, ráadásul nem tagadja a hagyományos közösségi és egyéni értékfelfogást sem, csak hátrébb sorolja. Tényként rögzíthető, hogy olyan, mint ember önmagában nem létezik, hanem csak egyén, illetve egyének, és abból is többen. Ezek az egyének pedig valamiért egymás mellett, vagy egymással léteznek. Hogy miért, az itt nem releváns, létezésük ezen minősége tapasztalati tény. Az egymással való létezést úgy kell kivitelezniük, hogy valamennyire mindenkinek kielégítő legyen, ellenkező esetben a nárcizmus a hordozóját pusztítja el. Az egyén tehát miközben saját jól-létére törekszik, egyensúlyba kell azt hoznia mások jól-létével. A hagyományos közösségi értékek érvényesülése tehát adott. Figyelembe kell venni ugyanakkor, hogy a közösségi léttel szemben a másikkal/másokkal való interakció minimális szintre való visszaszorítása is reális létezési alternatíva. A túlélés mint érték ebben a relációban különösen érvényes, de

⁶ Rogers szerint „az emberi lény legbensőbb hajlama a benne rejlő képességek aktualizálása, melyek mindegyike az élet fenntartását és kiteljesítését szolgálja” (idézi: Messer et al. 1990: 379)

⁷ Mivel a modern, illetve késő modern relativizmusából következően nem tűr meg ilyen célt.

⁸ Az ellentmondásosság oka, hogy sem a tradicionális értékek áthagyományozása, sem az azokról, különösen a kultúráról, mint hagyományos értéktől való lemondás nem illő, ez utóbbit pedig a hasznosság, ezen belül a túlélésre felcserélni, az illő kategóriáján is kívül van, ezért a tapasztalható szemérmesség.

nehezen vitatható, hogy a hagyományos önkiteljesedésre irányuló értékek az egyén másoktól független jól-létét is reprezentálják vagy reprezentálhatják. Relevanciájuk tehát itt is adott, ez esetben is a túlélésnek alárendelten.

A túlélés minőségi mozzanatot is tartalmazó érték meghatározás. A létezés önmagában való értékessége annak számára, aki elvesztésével szembesül, feltehetően nem kérdéses. Az ilyen élethelyzetektől eltekintve a túlélés minősége feltehetően lényeges szempont. A kompetenciák neveléssel kapcsolatos jelentőségének fejtegetésével kapcsolatosan Nagy (2000) megjegyzi, hogy a többi élőlénytől eltérően az ember esetében a túlélés az életminőség megőrzésével és javításával egészül ki. A túlélés tehát ebben az értelmezésben sem zárja ki az egyéb neveléssel kapcsolatba hozható értékeket, viszont ebben az esetben is eszköz és nem cél minőségükben.

Összefoglalva, maguk a hagyományosnak tekintett értékek is a túlélést, adott esetben a minőségi túlélést szolgálják. Kivéve, ha Platónnak van igaza, és az ideák léteznek, és egyedül azok valóságosak. A vallásos világtértelezést nem is említve.

Az utilitárius és a progresszív pedagógia így válhat a késő modern kor kihívásaira adható nevelési válaszként. A kétely csupán az, hogy esetleg nem ugyanaz az elméleti paradigma az origója mindkettőnek, oly módon, hogy nem megállapítható tulajdonképpen melyik a kihívás és melyik a válasz. Ezen spekulatívnek is minősíthető kételyt félretéve, tagadhatatlan a késő modern kor jellemzőinek és az utilitárianizmusnak az illeszthetősége. Ez utóbbi ugyanis elválaszthatatlan az individualizmustól, és ketten alkotják a klasszikus pedagógiai liberalizmus alapelvét (Horváth 1997). A progresszívnek is tekintett liberális pedagógia az individualizmus valamennyi nevelési igényét kiszolgálja – erős is a kétely, nem ő maga generálta-e azokat. Jellemzői: gyermek spontaneitására és megfigyelésére épül; nem kultúrát akar áthagyományozni, hanem hasznosítható ismereteket; a gyermek igényeire és érdeklődésére reagál; a tudást a „tanuló” állítja elő és ez „tanulónként” más lehet (a tudás nem előre átadott műveltség, hanem az egyén által kialakított világtértelezés); érvényes tudás van, de megkérdőjelezhetetlen rendszer nincs; nem tudás van, hanem a tudásról való döntés, és ennek az alapja a meggyőződés, a hit; sajátos módon nem abban a társadalmi rétegben népszerű, amelynek segítségével létrejött, hanem a közép- és felsőbb osztályokban (Horváth 1997).

ÉN ÉS IDENTITÁS

A progresszív pedagógia érzékelhetően nagy jelentőséget tulajdonít az egyén önrendelkezésének általában, de a személyiség fejlődésében is. Tekintettel arra, hogy a neveléstudományok egy jelentős része a nevelést személyiségformálásként közelíti meg, célszerű kitekinteni, hogyan nyilvánul meg ez a személyiség színönimájaként vagy legalábbis egyik mozzanataként használt identitás vonatkozásában. Különösen, hogy az identitásválság nem csak pszichológiai, hanem tömeges előfordulása okán társadalmi jelenség is.

A posztmodern filozófia eltemette a szubjektumot, ez a gondolat pedig nem maradt meg a spekulatív elmegimnasztika területén, átszivárgott a pszichológiába is. Egyes képviselői megkérdőjelezték az én stabilitását, annak változékonysága mellett érvelve (Pataki 1982). Nem csak az én, mint önálló létező gondolatát utasítják el (talán a lélekre történő áthallást kiküszöbölendő), hanem bármilyen olyan konzisztens objektívalódást, amely a tér-idő-viszony dinamikus struktúrájában bármiféle állandóságot képviselhetne. Az énmegnyilvánulás álláspontjuk szerint mindig helyzetfüggő (Pataki 2008). Nem nehéz megjósolni, milyen további terhet jelentene ez a késő modern kor amúgy is identitásválsággal küzdő egyénére, kivéve, ha a bizonytalanság apologetikája létjogosultsággal bír. Megjegyzendő, hogy a szociológián kívüli ilyen elméletek és a köztük kimutatható kölcsönhatások felerősíthetik a késő modern kor sajátosságai iránti kételyeket, jelesül: mennyire csak és kizárólag a késő modern kor jellegzetességei és nem pedig a velük kapcsolatos diskurzus eredményei?

A szociálpszichológia honosításából jelentős részt vállaló Pataki Ferenc az ént rendszerként közelíti meg, és énszisztemről beszél, mint sajátos pszichikai alakzatról (Pataki 1987)⁹. Ezen a rendszeren belül két összetevőt azonosít (melyek csupán logikai szempontból elkülöníthetőek). Ez a személyes én vagy személyes identitás, és a szociális én vagy szociális identitás. A személyes identitás, az én időhöz nem kötött, megélt tudatos azonossága, a „ki vagyok” élménye (Pataki 1982). Jóllehet, a két identitás nem választható el egymástól: a szubjektív azonosságélményként meghatározott identitás Pataki szerint a szociális identitásra épül. Az egyén ebben tudatosítja és jeleníti meg a másokhoz való viszonyának minősített alanyiságát, mind a meghatározás, mind a meghatározottság értelmében. Amikor az egyén „amiként és miképpen vagyok én?” (Pataki 1987) kérdésére keresi a választ, a szociális identitását igyekszik felépíteni. A szociális identitás a mások általi kategorizálás és reagálás függvényében alakul (Pataki 1982), az identitás konstrukciójának meghatározó tényezőjévé így a mások általi megmértetést teszi¹⁰. Ezt az állítást az sem finomítja, hogy különbséget tesz a helyzeti és állandósult társadalmi identitás között. Érzékelhető, hogy a többszörös társadalmi rétegződés és változás meglehetősen borús jövőképet vázol a megfelelő identitás kialakítása és fenntartása tekintetében, miközben Pataki is kora patológus társadalmi jelenségei okaként az egyén szociális identitászavarát határozza meg, mely a maga során visszavezethető a társadalom tagoltságára és az egyén individualizációjára. A helyzeti és állandósult társadalmi identitás megkülönböztetése megoldás lehet, viszont kérdés, hogy a mások általi meghatározottság elsődlegessége esetén az egyén mennyire tud sikeres lenni az állandó identitáselem megteremtésében, miközben a társadalmi változások „szakadatlan önmeghatározásra késztetik” (Pataki 1987: 18).

⁹ Ez nem csak kognitív konstrukció, hanem megélt valóság (élmény).

¹⁰ Hasonlóan vélekedik Lasch (1996) is: véleménye szerint a késő modern embere a világ, mint tükör által határozza meg önmagát, ahelyett hogy ő alakítaná a világot.

A formálódás (konstruálódás) szempontjából a Pataki-féle *identitással* ellentétes Rogers *self*-fogalma¹¹. Sajátos, hogy mindkét szerző kiemelt fontosságot tulajdonít a külső hatásoknak, a társadalom, illetve a másik által adott visszajelzéseknek a *self*/identitás alakulásában, alakításában. Az alapfeltételezés azonban merőben eltérő. Rogers szerint az ember alapvető hajtóereje az ön-aktualizáció, vagyis képességeinek a kiteljesítése és az *emberiség* legfelsőbb szintjeinek elérése (McLeod 2014), az ember pedig az általa képviselt humanisztikus pszichológia szerint eredendően jó és kreatív¹². Ezen alap nélkül Rogers *self* elmélete¹³ és Pataki identitás megközelítése lényegében nem különbözik. A személyiség (az, ami eredendően vagyok és amire eredendően képes vagyok) tehát **adott**, a külső hatások és azok értelmezései „csak” kibontakozására hatnak, az én-fogalom¹⁴ és az én-tapasztalás sajátos kölcsönhatásain és alakulásán keresztül. Az ember mint organizmus és mint személyiség, nem tud függetlenedni önmaga és környezete megnyilvánulásaitól, melyek kikerülhetetlenül **befolyásolják** önmegvalósítását. Rogersnél a külső hatásoknak és azok értelmezéseinek az én-fogalom alakulását érintő következményei lényegesek¹⁵, de csak az ént/énfogalmat érintően. Ami tehát mindkét elméletben azonos elem: a külső hatásoknak *self*/identitás formáló/alakító a jelentősége. Amiben különböznek: Rogersnél az én és az, amit az ember megvalósít, önmagából elkülöníthető, Patakinál viszont az identitástól független, az egyén tulajdonképpen mivoltát reprezentáló valami nem meghatározható¹⁶. Rogersnél nem az számít, hogy mások hogyan minősítik, hanem hogy hogyan éli meg ezt a minősítést. Patakinál ez teremtő erő. A Pataki-féle énrendszer teljes mértékben kiszolgáltatott a külső változásoknak, mert azok alakítják/teremtik¹⁷, a rogersi én számára viszont adott a függetlenedés lehetősége, nem csak a nemkívánatos hártása, hanem a fejlődést elősegítő asszimiláció formájában is. Az utóbbi ugyan az énkép változásával jár, de éppen ez segíti elő (mert az énkép lehet irreális is) a személyiség kibontakozását. A rogersi személyiségfelfogás úgy tűnhet, nagyobb biztonságot tud nyújtani a késő modern ontológiai bizonytalan-

¹¹ Rogers hozzájárulása az én szociális mozzanataihoz kötött, identitáselmélet kérdéseihöz alig számbavehető (ne felejtjük el Pataki identitása a szociális én). Ugyan beszél értékekről, de nem vizsgálja se természetüket, se interiorizációs folyamatukat (hiszen minden adott az emberben). A szociális kizárólag az interperszonális kontextusában és megfelelőjeként jelenik meg.

¹² A humanisztikus pszichológia azért is humanisztikus, mert magában az emberi természetben és annak lehetőségeiben rögzíti optimizmusának támasztékait. E lehetőségek középpontjában pedig az önmegvalósítás eszméje áll (Pataki 1982: 148).

¹³ Rogers a *self* (én) és *self-concept* (énfogalom) kifejezéseket szinonimaként használja (Smith et al. 2005: 506).

¹⁴ A magyar fordítások a *self-concept* kifejezést énfogalomként használják, kérdés, hogy nem lenne pontosabb az én-elgondolás.

¹⁵ Fontos megjegyezni, hogy az én/én-fogalom és az ember mint személyiség elkülöníthető, mert az én az „önmagára vonatkoztatott észleléseinek és elképzeléseinek, szervezett állandó összessége” (McLeod 2014: 2).

¹⁶ Szükséges hangsúlyozni, hogy a helyzeti identitáselméletek képviselőivel ellentétben Pataki az egyéni létezés időbeli azonossága és folytonossága leképződéseként határozza meg a személyes identitást, mely azonban kiszolgáltatott a szociális identitás változásainak.

¹⁷ Lásd a szociális identitás meghatározó erejével kapcsolatos elemzést.

ságával, mint kihívással szemben, mert valamiféle állandóságot tud vinni az állandó változásokba, még akkor is, ha ez egyértelműen szubjektív. Ugyanakkor a Pataki-féle modellnek is adott a pozitív oldala: míg a rogersi személyiség eleve meghatározott, addig a Pataki-féle identitás szabadon alakítható egy ideális irányba (csak a hatásokat kell megfelelően szűrni). A rogersi személyiség nem változtatható, azzal meg kell békélni, el kell fogadni. Ennek tudható be vagy innen eredeztethető az ideális énkép és a reális énkép, illetve az én-kép és az én-tapasztalások közötti eltérésekből fakadó patológiák. Mi a következménye, ha valaki nem az akar lenni, ami, hanem valami más, ha elhárítja az én-képével össze nem egyeztethető én-tapasztalásokat? Mindkét elméletben krízis, viszont mindkettőben megvan a lehetőség a korrigálásra. Ideális esetben a Pataki-féle identitás vígan túri az ilyen eltéréseket, csak a hatásokat kell megválogatnia. A rogersi self a szabad akaratnál fogva asszimilálni tudja a nemkívánatos észleléseket is és így közelíteni a reális ént a valódi énhöz, illetve a valódi ént az én-tapasztaláshoz. Kérdés, hogy erre maradéktalanul képes-e. Rogers szerint nem, de nem ez a fontos, hanem a folyamat, ezért is beszél a személyiség *születéséről*. A rogersi én-fogalom megtudja adni az egyénnek azt a biztonságot, hogy jóllehet, ki van téve külső hatásoknak, helyes választásaival egyre jobb és jobb irányba tart, fejlődik a teljesebb kongruencia és ennek következtében a személyiség kibontakozása értelmében, így kevesebb zavarral és szorongással fog szembesülni, ez pedig erősíti ontológiai biztonságérzetét. A változás és annak elfogadása a végső nyugalmi állapot elérhetetlenségével együtt alaptétel: *„A kliensek abba az irányba mozdulnak el, hogy sokkal inkább valami folyamattá, egy áradó változás részeivé váljanak. A változás részesei és részei is akarnak maradni ennek az áramlatnak. Az a korábbi óhajuk, hogy végkövetkeztetéseket tudjanak levonni és végső nyugalmi állapotokat legyenek képesek elérni, szinte teljes mértékben megszűnik”* (Rogers 2003: 222). Az én asszimilálja, fogadja be a változásokat, Patakinál a változás asszimilálja az épp aktuális identitást és hoz létre újat vagy másikat. A Pataki-féle identitás-koncepció egy adott helyen, időszakban és viszonyokban ad biztos fogódzót, de számolni kell a változással, így állandósulhat az érzés: meddig segíti elő a túlélést az épp aktuális identitás. Ez a kérdés Rogersnél állandó jelleggel adott: a velünk született én biztosan alkalmas a túlélésre? Rogers által is elfogadottan eltérőek az egyének képességei, amelyek kibontakozhatnak, vagyis elképzelhető, hogy miközben az egyén sikeres valódi énje kibontásában, a túlélésben kudarcot vall. Ez az a pont, amikor kikerülhetetlen a kérdés, a túlélés önmagában fontos, vagy annak minősége. Következésképpen továbbgondolva, a rogersi megközelítésben a személyiség kibontakoztatása adott körülmények között nem a túléléshez, hanem minőségi léthez viszont megszűnéséhez vezethet. A minőségi lét/túlélés nevelési vonzatainak vizsgálata viszont túlmutat e tanulmány keretein¹⁸.

¹⁸ Mert a nevelés céljaként a túlélést határozza meg, lásd: következő cím.

Kihívások és válaszok

A késő modern kor kihívásai, a csak késő modern korhoz köthető minőségükben ugyan megkérdőjelezhetőek, viszont a jelenségek kihívás jellege már kevésbé. Ezek mindegyike nevelési kihívásként is jelentkezik. Erre utal a vonatkozó pszichológiai, valamint nevelési szak- és népszerűítő irodalom sokasága és sokszínűsége, melyek két csoportra oszthatóak. Megkülönböztetésük alapja az értékekhez, valamint a normaközvetítéshez való viszonyulás. Az első csoport megjelölhető értékvallóként, a második értékközvetítőként.

ÉRTÉKVALLÓK

E megközelítés jellemzői legtisztább formájukban Thomas Gordon nevelési elveiben és módszereiben nyilvánulnak meg. Gordon nevelési módszereire saját bevallása szerint is hatott Rogers személyiségelmélete (Gordon 2016), Rogers pedig vitathatatlanul a késő modern kor emberképének a képviselője (individualizáció, relativizmus, önmegvalósítás, autonómia, személyiség kibontakozása és krízisei).

Gordon gyermekekhez fűződő kapcsolatáról megfogalmazott credójának tárgya és alanya a késő modern kor embere. Hitet tesz az individualizáció és autonómia mellett: *„mindketten különálló emberként élünk, ki-ki a maga igényeivel, és azzal a jogával, hogy megpróbálja kielégíteni ezeket az igényeit”* (Gordon 1990: 238). Szükséges kiemelni, hogy nem értékekről, nem normákról, nem meggyőződésről beszél, hanem igényekről. Ezzel kifejezi, hogy nem törekszik általános érvényességre, igényei mindenki általi elfogadására és átvételére. Valamely egyén saját igényeire történik hivatkozás, melyet az csak a saját maga számára kíván érvényesíteni. Az érvényesség-igény tehát szubjektív és egyben a relativizmus alapja. Ennek ellenére elkerülhetetlen az igények ütközése. Az önmegvalósításnak ez jelenti a korlátot, de ez nem objektív, általános kötelező erővel bíró értékek és normák, hanem a másik szubjektív érvényességű igénye. Az ütközést ennek megfelelően nem az igények versenyztetésével és a győztes mindent visz elvének hirdetésével kívánja rendezni, vagyis nem hatalmi eszközökkel, hanem megegyezéssel. Olyan megegyezéssel, mely nem a veszteségek minimalizálására törekszik, hanem a nyereségek optimalizálására. Ebben a megoldásban a konfliktus résztvevői nem győztesek, nem veszteséget minimalizálók, hanem nyertesek. A győztes és a nyertes fogalom közötti tartalmi különbség jól érzékelteti a következetes relativizmust, és azt is, hogy Gordon pedagógiájában kulcsfogalom a hatalom. A hatalom mint attitűd és mint érték¹⁹ minden nevelési sikertelenség oka²⁰. A hatalom nincs tekintettel a másik igényére, így az általános kötelező érvényesség kifejeződése, és a nyertes-nyertes helyzet ellehetetlen

¹⁹ Az attitűd valami iránt valamivel szembeni beállítódás, hozzáállás, magatartásbeli predispozíció, az érték mély attitűd a dolgok iránt (dr. Pálhegyi 1999).

²⁰ Ezt azzal is érzékelteti, hogy egy külön fejezetet szán a szülői hatalom szükségességének és indokoltságának elemzésére.

nítése. Relativizmus melletti érvelés ez, csak fordított módon, igaz, Gordon nyíltan is állást foglal, amikor külön értekezik arról, hogy „nem csupán a mi értékeink és meggyőződéseink igazak...” (Gordon 1990: 228).

Az egyén új típusú központisége, relativizmus, immanens jó-ság, önmegvalósítás, autonómia az alapjai és keretei a gordonni módszernek, mely az elfogadás szavak, és szavak nélküli kimutatásával (legyen az értő vagy passzív figyelem), a közléssorompók kiküszöbölésével és az én-üzenet alkalmazásával, nem utolsósorban a vereségmentes módszer alkalmazásával, bizonyítottan hatékony a késő modern kor nevelési helyzeteiben.

ÉRTÉKKÖZVETÍTŐK

Választ igényel: napjaink kurrens nevelési elve a gyermekre, az egyénre figyelés mennyire hatékony válasz az eligazodást igénylő, fogódzót kereső, identitásválságban lévő egyén (gyermek) számára? Az előzőekből kikövetkeztethető, ez ott működőképes, ahol meggyőződés az ember jó-sága, amely az emberre, mint immanens értékek hordozójaként tekint, és amelynek ezen túl hite az is, hogy az ember képes az adottságai kibontakoztatására. A gordonni megközelítések és a hasonló módszerek itt hatékonyak lehetnek, viszont megkérdőjelezhető eredményességük ott, ahol ez a meggyőződés hiányzik.

A nevelésnek ilyen közegben elkerülhetetlenül normaközvetítővé kell válnia, hiszen nincs minek a kibontakozását elősegíteni. Az ilyen normaközvetítés viszont nem a kötelezőség, hanem a választhatóság kontextusában történhet. Normák alatt itt azokat az (értékként is megragadható) alapismereteket kell érteni, amelyek a legalapvetőbb emberi interakciókban segítenek eligazodni. Ennek cáfolható alapfeltételezése: minden ember rendelkezik közös, az emberre, mint emberre jellemző sajátosságokkal. Érteni kell ez alatt, hogy a genetikai meghatározottság nemcsak egyéni, hanem fajbéli jellemzőkben is megnyilvánul. Az alapfeltételezésen túli további (első) feltételezés, hogy a legszűkebb közösségében vannak általános érvényességű normaként is kifejezhető sajátosságok, amelyek lehet, hogy e közösségeken túl is érvényesek, e közösségen belül viszont biztosan. A második feltételezés, hogy a legszűkebb közösségen túl létezik egy olyan közösség, amely még behatárolható, és ez is rendelkezik olyan normaként is kifejezhető sajátosságokkal, amelyek lehet, hogy e közösségeken túl is érvényesek, e közösségen belül viszont biztosan. És így tovább. Kérdés, hogy a kihívásokra adott ezen válasz mennyire érvényes olyan közegben, amely elutasítja a külső normák általános érvényességét. Elméleti megközelítésben semennyire. Gyakorlatban viszont lehet némi alkalmazhatósága.

A megélt és nem a gondolt létezésben (vagyis a hétköznapokban) a nevelés interperszonális viszonyokban nyilvánul meg, nem pedig valamely történelmi vagy társa-

dalmi kor elvont kihívásai vonatkozásában. Konkrét személyek között manifesztálódó reláció. Mint ilyen, nem tud nem érték és normaközvetítő lenni²¹.

Szülő és gyermek viszonyában szemlélítve: a szülő első nevelési aktusa a gyermek veleszületett adottságaira reagál. A mire és hogyan már ekkor is értelmezett, ezért a fejlődés során már nem csak a veleszületett, hanem a „ráaggatott”, „belegyúrt” és ezek hatásából előállt adottságokat is számításba kell vennie. A gyermekkel való kapcsolat tehát még csecsemőkorban sem „tisztá”, még a gondozási tevékenységek is valamilyen értelmezési sémáktól, vagy normáktól meghatározottak. A nevelési szükségletek megjelenésével ez a folyamat komplexebbé válik, tudatos és tudattalan, változó és konstansnak vélt értékek, illetve normák érvényesítésében és érvényesülésében. Az önmegvalósításban hívó nevelő ezeknek a normáknak a tudatosítására és leépítésére törekszik a gyermek immanens értékeinek a kibontakozása érdekében. Az értékek választhatóságában hívó nevelő ugyanígy tudatosításra törekszik, de ő már az adott vagy lehetséges helyzetekre való felkészítés érdekében.

A NEVELÉS EGYSZERŰSÉGE

Egyik sem hagyhatja figyelmen kívül a célt, amely nem az értékek kibontakoztatása, illetve közvetítése, hanem a túlélés elősegítése. Ebben a keretben a nevelés „egyszerű” tevékenység. Két tényező ismerete és azok illesztése szükséges. Az egyik tényező az egyén, a második ennek előfordulási helyzetei. A nevelés bonyolultsága *a)* egyrészt az illesztés irányának a felcsereléséből és következetlenségéből adódik, *b)* másrészt a túlélés minőségi elemeinek aránytalan fontosságából. *Ad a):* A nevelésben a nevelt képességei a kiindulópont. A túlélés valószínűségét a domináns képességek²² maximalizálása, alkalmazási technikáinak tökéletesítése és adott esetben szublimálása jelenti. A szituáció domináns jellemzőihez való igazítás, azon előfeltetés valósága esetén eredményes, hogy minden egyén azonos képességekkel, és azok azonos fejleszthetőségének lehetőségével rendelkezik. Az illesztési irányok eredménytelenség következményeképp történő változtatása, a szituatív neveléshez képest is megnöveli a lehetséges módszerek számát. *Ad b):* A túlélés és a minőségi túlélés végső célként történő felcserélése, a minőségi elemek meghatározatlansága és sokasága okán hat a komplexitás fokozódására. Így van ez azonban abban a paradigmában is, ahol e minőségi elemek nem célként, hanem a hatékonyság eszközeiként megjelenítettek.

²¹ Szükséges megjegyezni, hogy az alapvető emberi interakciókon túl (bármik is legyenek azok) a túléléshez (mert ez a nevelés végső célja) az egyénnek olyan praktikus ismeretekre is szüksége van, amelyek a fizikai létfenntartást teszik lehetővé. A társadalmi-gazdasági közegetől függően ez bármi lehet a favágástól a programozásig. Természetesen ez már inkább az oktatás területe, de amennyiben az oktatásnak vannak nevelési módszerek szükségessé tevő mozzanatai, egyébként is amennyiben az oktatás a nevelés része, úgy nem tárgyidegen ezek jelentőségére is felhívni a figyelmet.

²² Mondhatni erősségek, de ez már értelmezett kategória.

Ha következetesek vagyunk, elkerülhetetlen a késő modern kor sajátosságaként meghatározott relativizmus alkalmazása e fejtegetésekben is. Bármiféle érték, norma általános érvényességének megkérdőjelezése, ennek a megkérdőjelezésnek az általános érvényességét is megkérdőjelezi. És ez is megkérdőjelezhető, és a végtelenségig lehet folytatni. Következésképp a késő modern kor kihívásaira adott válaszokra is érvényes lehet az arisztotelészi erényesség, a középút alkalmazása (Arisztotelész 1997). A számonkérést megelőzendő, tudniillik az előző fejtegetések csak kevés gyakorlati, praktikus választ²³ adnak a felsorolt kihívásokra, szintén Arisztotelészre lehet hivatkozni. Az ő értelmezésében a cselekvésre vonatkozó elméleteknek kerülniük kell a „szabatos kifejtést” (Arisztotelész 1997: 42). A cselekvés vonatkozásában tartózkodni kell a merev normáktól, különösen egyedi esetekben (láttuk, hogy a nevelés mindig az) amikor, „mindig magának a cselekvő személynek kell – az adott eset figyelembevételével – tisztába jönnie a feladattal” (Arisztotelész 1997: 42). Nevelési tevékenységben pedig az egyént érvényes kiindulási és igazodási pontnak tekinteni csak akkor „amikor, ami miatt, akikkel szemben, ami célból, s ahogyan kell” (Arisztotelész 1997: 52); autonómiát előtérbe helyezni csak akkor „amikor, ami, miatt, akikkel szemben, ami célból, s ahogyan kell”. Ugyanez lehet mérvadó az önmegvalósításra, a személyiség önálló kibontakoztatására, racionális választásra, normák közvetítésére, mert „ez jelenti a közepet és a legjobbat” (Arisztotelész 1997: 52).

Összegzés

Összefoglalásként megállapítható, hogy a késő modern kor gyermeknevelési kihívásainak beazonosítása több kérdést vet fel, mint amennyit megválaszol. Jóllehet, a késő modern kor kihívásként értelmezhető jellegzetességei jól beazonosíthatóak, kérdéses lehet késő modern kori specifikusságuk, de általánosságuk is.

A nevelés mibenlétére vonatkozó elemzés során valószínűsíthetővé vált, hogy a progresszív pedagógia az egyén középpontba helyezésével hatékony választ adhat a felsorolt kihívásokra, akkor is, ha felvethető: talán éppen az alapját képező ideológiák az eredői az én újfajta megközelítésének, a felerősödött autonómia és önmegvalósítás igénynek, a teljesítménykényszernek, az ontológiai szorongásnak, az identitásválságnak.

A kihívások közül, a sokak által személyiségformálásként definiált nevelés okán az identitás problematikát próbáltuk bemutatni Carl R. Rogers *self* és Pataki Ferenc *identitás* elméletén keresztül. Ez a kísérlet az egyértelmű eltérések mellett meglepő hasonlóságok beazonosításához vezetett. Mindkét elméletben azonos a külső hatásoknak *self*-re, illetve *identitás*-ra gyakorolt erőteljes hatása, eredményükben viszont eltérőek: a *self* formálásában a *self*-től elkülöníthető személyiség **kibontakozását**, az *identitás* vonatkozásában viszont annak **kialakulását** segítik elő. Az egyéb ki-

²³ A tanulmány célja és kerete nem is enged ilyen „tanácsadást”, erre adott a könyvtárnyi mennyiségben fellelhető szak- és népszerűítő irodalom.

hívásokra adható válaszok természetének feltérképezése során az az állásfoglalás körvonalazódott, hogy míg immanens értékeket hordozó emberben való hit esetén a személyiség normaközvetítés nélküli kibontakozása elképzelhető, ilyen meggyőződés nélkül az érték, illetve normaközvetítés elengedhetetlen. Ez az állítás érvényes a megélt (nem gondolati) létezésre is, annak hangsúlyozásával, hogy a végső célként meghatározott túlélés a nevelés viszonyítási pontja. Ebben a keretben a nevelés „egyszerű” tevékenység. Csak két tényező, az egyén, valamint előfordulási helyzeteknek ismerete és azok illesztése szükséges, az arisztotelészi erény, mint középút elvének betartásával.

Irodalom

- Arisztotelész (1997): Nihomakoszi etika. Európa Kiadó, Budapest
- Fodor, László (2007): Neveléelmélet. Ábel Kiadó, Kolozsvár
- Gordon, T. (1990): P.E.T. A szülői eredményesség tanulása. Gondolat, Budapest
- Gordon, T. (2016): The origins of the Gordon Model. <http://www.gordontraining.com/thomas-gordon/origins-of-the-gordon-model/> (Utolsó letöltés: 2016.10.08.)
- Horváth, Attila (1997): Elméletek a nevelésről. OKKER Oktatási Iroda, Budapest
- Keményné, dr. Pálffy Katalin (2012): Személyiségpszichológia. L'Harmattan, Budapest
- Kron, F. W. (2000): Pedagógia. Osiris Kiadó, Budapest
- Lasch, C. (1996): Az önimádat társadalma. Európa Kiadó, Budapest
- McLeod, S. (2014): Carl Rogers. <http://www.simplypsychology.org/carl-rogers.html> (Utolsó letöltés: 2016. 10.08.)
- Messer, Stanley B. – Warren, Seth (1990): Personality Change and Psychotherapy. In: Lawrence R. Pervin (ed.): Handbook of personality: Theory and research. The Guilford Press, New York
- Nagy, József (2002): XXI. század és nevelés. Osiris Kiadó, Budapest
- Pálhegyi, Ferenc (1999): Személyiség-lélektani kalauz. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Pásztor, János (2000): A posztmodern állapot. Református Szemle, 93(4-5): 259.
- Pataki, Ferenc (1982): Az én és a társadalmi azonosságtudat. Kossuth Kiadó, Budapest
- Pataki, Ferenc (1987): Identitás, személyiség, társadalom. Az identitáselmélet vitatott kérdései. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Pataki, Ferenc (2008): Az „eltűnt én” nyomában. Magyar Pszichológiai Szemle, 63(3): 409–470.
- Popper, K. R. (1997): A tudományos kutatás logikája. Európa Kiadó, Budapest

- Rényi, Ágnes – Sik, Domonkos – Takács, Erzsébet (2014): Elemzési szempontok a késő modern társadalmak kordiagnózisához. *Szociológiai Szemle*, 24(3): 18–60.
- Rogers, C. R. (2003): *Valakivé válni: A személyiség születése*. Edge 2000, Budapest
- Sik, Domonkos (2013): Giddens társadalomelmélete. http://www.academia.edu/12164322/Giddens_társadalomelmélete (Utolsó letöltés: 2016.10.08.)
- Sik, Domonkos (2015): Klasszikus és késő modernitás a rendszerváltás utáni Magyarországon. *Szocio.hu* 1: 246–276. http://socio.hu/uploads/files/2015_1/sik.pdf (Utolsó letöltés: 2016.10.08.)
- Smith, Edward E. – Nolen-Hoeksema, Susan – Fredrickson, Barbara L. – Loftus, Geoffrey R. (2005): *Pszichológia*. Atkinson & Hilgard, Osiris Kiadó, Budapest
- Szombathelyi Szilvia (2014): Posztmodern társadalmi kihívások és életstratégiák. In: *Jó szülő-e az állam*. Rubeus Egyesület, Budapest
- Takács, Erzsébet (2014): A későmodernitás francia koncepciói a hazai ifjúság-, oktatás, családszociológiai kutatások tükrében. *Metszetek*, 3: 73–123. http://metszetek.unideb.hu/files/201403_06_takacs_erzsebet.pdf (Utolsó letöltés: 2010. 10.08.)
- Tillmann, J. A. (2004): *Levelek tengere. Avagy a távlat távolra váltása*. Kolónia, Kolozsvár

A magyar fiatalok politikai részvételének változása

OROSS DÁNIEL

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Intézet

ABSZTRAKT

A demokratikus politikai rendszer működésének egyik meghatározó elemét jelenti az állampolgárok részvételi kultúrája. Tanulmányom abból indul ki, hogy a magyar fiatalok politikai részvételének kérdéskörét a korábbiaknál tágabban szükséges értelmezni, mert az nem pusztán érdeklődésük függvénye, hanem nagyban befolyásolja az is, milyen mobilizációs csatornák elérhetők számukra. Tehát a fiatalok demokratikus politikai folyamatokban való részvételének megvizsgálatakor célszerű figyelembe venni, kik, milyen szemléletben és milyen hatékonysággal vonják be őket a döntéshozatalba. Alábbi tanulmányom egyfelől bemutatja, milyen szemléletváltás történt a magyar fiatalok körében a politikai részvétel felfogását illetően, másfelől áttekinti, hogy a magyar fiatalok részvétele milyen intézményi és társadalmi környezetben zajlik napjainkban.

KULCSSZAVAK: fiatalok, ifjúságpolitika, politikai részvétel, politika, közélet

ABSTRACT

Changes in political participation among Hungarian youth

Citizens' political participation is a key issue of a democratic political system. The starting point of the paper is political participation of young people in democratic institutions is not merely a question of young people's interest in politics, but also the result of institutional opportunities and mobilization channels that are available for them. The present article aims to interpret the political participation of Hungarian youth is interpreted more broadly than in former studies. On the one hand it shows how a change of attitudes occurred among Hungarian youth concerning the perception of political participation perception. On the other hand it describes the institutional and social context where participation of Hungarian young people is taking place today.

KEYWORDS: youth, youth policy, political participation, politics, public life

Bevezetés

Hazai környezetben rendkívül ritkák az olyan vizsgálatok, amelyek a magyar fiatalok részvételét a politikai részvétel társadalmi változását érintő kérdésekkel összefüggésben elemezik, noha az fontos hozadékkal járhat a magyar társadalomtudomány számára. A vizsgálat háttérében álló normatív elem az, hogy a demokrácia működésének alapja az állampolgárok politikai részvétele, és a folyamatba újonnan bekapcsolódó választók politikai részvételét érintő változások vizsgálatával fontos következtetések vonhatók le a demokratikus intézményrendszer jövőbeli működésére vonatkozóan. A fiatalok részvételének mélyebb megértésére törekedve fontos volna felismerni: ha a fiatalokat nem érdekli a politika, annak okát nem kizárólag a korosztály tagjaiban kell keresni, hanem a korosztály társadalmi környezetére tekintettel azt is célszerű megválaszolni, milyen lehetőségeik vannak arra, hogy érdeklődésük kialakuljon, s van-e módjuk arra, hogy a demokratikus politikai folyamatokba ténylegesen bekapcsolódjanak? A fiatal korosztályok közéleti közlekedését egyrészt a fiatalok érdeklődését, másrészt a mobilizációs csatornák megváltozását figyelembe véve, kétirányú utcaként elgondoló megközelítéssel a korábbiaknál komplexebb kép adható arról, miként válhat vonzóvá a közéletben való részvétel a korosztály tagjai számára.

Annak érdekében, hogy a magyar fiatalok politikai részvételének kérdéskörét a korábbiaknál tágabban értelmezze, alábbi tanulmányom egyfelől bemutatja, milyen szemléletváltás történt a magyar fiatalok körében a politikai részvétel felfogását illetően, másfelől áttekinti, hogy a magyar fiatalok részvétele milyen intézményi és társadalmi környezetben zajlik napjainkban.

A magyar fiatalok politikai részvételének sajátosságai

A magyar fiatalok közéleti, politikai részvételének alakulását a magyar politikai szocializációs folyamatokon keresztül vizsgáló kutatások eredményei alapján a demokratikus politikai értékek és ismeretek átadása terén számos ellentmondás és hiányosság mutatkozik. A demokráciából való kiábrándulás ezredforduló óta fokozatosan növekvő mértéke szoros összefüggésben áll az iskolai és a családi szocializáció diszfunkcióival, melynek következményeként a fiatalok nem sajátítják el a legalapvetőbb demokratikus ismereteket és politikai részvételi mintákat sem.

A fiatalok részvételére vonatkozó szemlélet a rendszerváltást követően a pártpolitika, a „makropolitika” dimenziói mentén értelmeződött. A közvélemény a politikát mint pártpolitikát fogta fel, ami főként a parlamentben törvények elfogadásával foglalkozik makroszintű, ideológia vezérelt konfliktusok mentén formálva az egyének álláspontját. Ebben a felfogásban rögzült az a szemlélet, hogy a fiatalokat nem érdekli a politika, nem foglalkoznak vele. A fiatalok politikai részvételét vizsgáló hazai kutatások a fiatalok körében kimutatott politikai elfordulást, a politikai passzivitást a pártokra vonatkozó negatív képzetek és értékelő vélemények erősödéséből

vezetik le. E felfogás mentén mára számos kutatás igazolta (Gazsó – Laki 2004), hogy amennyiben ezekben a pártpolitikai kérdésekben a fiataloknak tudniuk kellene állást foglalni, akkor mindez tényleg nem érdekli a fiatalokat. Arra kívánok rámutatni, hogy önmagában ez a szemlélet nem elégséges a fiatalok részvételének megértéséhez, ezért a részvétel konceptualizálásakor hangsúlyt fektetnek a fiatalok felfogásához, fogalomrendszeréhez közelebb álló politikai részvétel koncepció kidolgozására.

Az alábbi alfejezetben röviden bemutatom, miként tükröződött a pártpolitikai szemlélet a fiatalok politikai részvételét vizsgáló hazai kutatások megközelítésében, illetve tisztázom, az általam javasolt új megközelítés miben tér el a magyar fiatalok politikai részvételét a pártokra vonatkozó értékelő véleményeken keresztül vizsgáló kutatások megközelítésétől.

Politika és közélet

A hazai politikai szocializáció sajátosságaiból adódóan megközelítem kiindulópontjaként megkülönböztetett figyelmet szentelek Szabó Ildikó kutatási eredményeinek. Az Örkény – Szabó szerzőpáros (Szabó – Örkény 1998) politikai szocializációs kutatása arra a megállapításra jutott, hogy – Szabónak a Kádár-korszak idején végzett kutatásaihoz (Szabó 1987, 1989) képest – a fiatal korosztály politika iránti érdeklődése jelentősen visszaesett a kilencvenes évekig eltelt időszakban.¹ A változás egyik okát a szerzők abban látják, hogy a rendszerváltozás után a politika jelentéstartalma megváltozott. Szabó Ildikó későbbi, a politika jelentését és percepcióját iskolai (Szabó 2000, 2009), valamint egyetemi (Szabó 2012) környezetben vizsgáló kutatásai megerősítették a fenti megállapítást. Az elmúlt másfél, két évtizedben készített politikai szocializációs és választói magatartást vizsgáló adatfelvételek a politikától való folyamatos elfordulást rögzítették. Ennek részeként arra hívták fel a figyelmet, hogy a politika kifejezés a '80-as évek közepére jellemzően egy enyhe pozitív kontextusból negatív konnotációt hordozó kifejezéssé vált (Laki et al. 2001, Zsolt 2005).

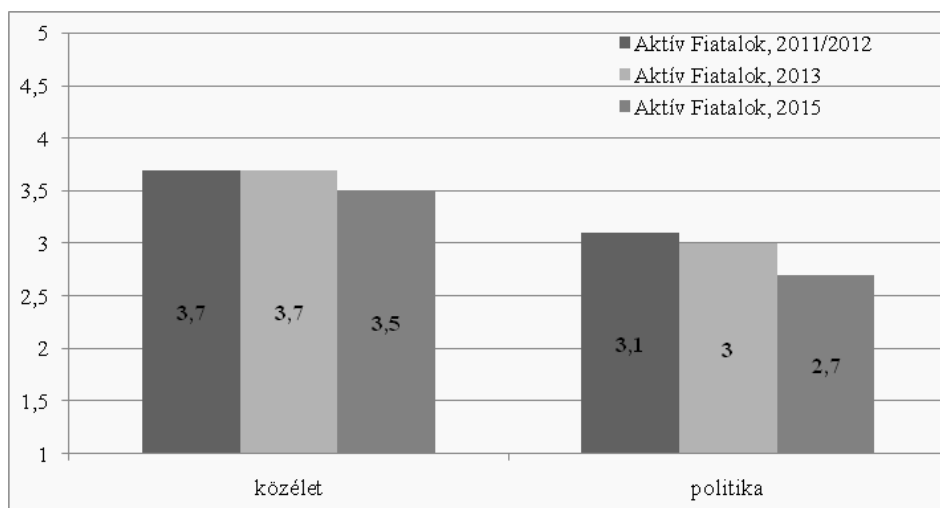
A nappali tagozatos egyetemistákat és főiskolásokat vizsgáló *Aktív Fiatalok Magyarországon* kutatás azt feltételezte, hogy a rendszerváltozást követő politikai és társadalmi átalakulás következtében a fiatalok politikára vonatkozó saját értelmezésében a „politika” kifejezés diszkreditálódott, a „politika” szó elutasítása nagyban kihat a fiatalok fogalomhasználatára is. A korosztály tagjai másként értelmezik, maguk számára másként fogalmazzák meg a politika fogalmával összekapcsolt cselekvési formák mindennapjaikban történő megjelenését: azt nem „politikai”, hanem „közéleti” tevékenységként értelmezik. A kutatás első 2012-es, második, 2013-as és harmadik, 2015-ös hullámában a politika kifejezést a közélet fogalmával összevetve

¹ Amíg a '70-es, '80-as években a fiatalok 12-12 százaléka jelezte, hogy nagyon érdeklődik a politika iránt, addig a kilencvenes évek közepére a hasonlóan nyilatkozók aránya – életkortól és iskolatípustól függően – 3-6 százalékra esett vissza.

az utóbbi fogalom kapcsán lényegesen magasabb érdeklődési mutatókat mért (lásd 1. ábra). A magyar egyetemisták és főiskolások döntő többsége, közel 60 százaléka mindhárom vizsgálat során úgy válaszolt, hogy érdeklődik a közéleti kérdések, társadalmi problémák iránt, a nem érdeklődők aránya pedig 10 százalék körül mozgott. A skála átlaga a három vizsgálat során 3,5–3,7 pont között mozgott, vagyis 0,7 ponttal magasabb, mint a politikai érdeklődés skála átlaga (Oross – Szabó 2014: 81–83).

1. ábra. A közélet és a politika megítélése az egyetemisták és főiskolások között, 2011/2012, 2013 és 2015
1-től 5-ig terjedő skála átlagai (1 = egyáltalán nem érdekel, 5 = nagyon érdekel)

Forrás: Aktív Fiatalok Magyarországon kutatássorozat,
Szabó – Oross 2012 és Oross – Szabó 2014

A fenti eredmények arra utalnak, hogy e jelentéstartalmi változás fontos hatást gyakorol fiatalok politikáról, politikai részvételről alkotott véleményére. Az Aktív Fiatalok Magyarországon kutatássorozathoz kapcsolódva azt feltételezem, hogy a rendszerváltozást követő politikai és társadalmi átalakulás következtében a fiatalok politikára vonatkozó saját értelmezésében a „politika” kifejezés diszkreditálódott, a „politika” szó elutasítása nagyban kihat a fiatalok fogalomhasználatára is. A két tényező összefügg egymással, de a politika negatív konnotációja miatt feltehető, hogy a politika iránt érezhetően, statisztikailag releváns módon kisebb az érdeklődés.

A fentiekre tekintettel feltételezhető, hogy a részvétel terén a „közéleti” és a „politikai” részvétel megkülönböztetésének jelentősége van. A fiatalok értelmezésében „közéleti” cselekvésként értelmezett részvételi formák szereppel bírnak a helyi politikai részvétel szempontjából. Amennyiben igaz az, hogy a helyi közéletben a fiata-

lok számos részvételi formába bekapcsolódnak, ám a politika és a fogalommal összefüggésben értett a „makropolitikai” folyamatoktól való távolságtartásuk miatt mindez nem csap át politikai cselekvésbe, úgy igazolható, hogy a két fogalom az értelmezés és a cselekvés szintjén egyaránt elválik egymástól.²

Demokratizálódás és a pártpolitika távoli világa

A magyar fiatalok élethelyzetét vizsgáló ifjúságszociológiai kutatások az 1970-es évek elején kezdődtek (Bauer et al. 2011: 295). Stumpf István szerint az 1980-as évekre „két markáns irányzata alakult ki az ifjúsági problémák szociológiai megközelítésének”: az egyik „társadalmi reprodukciós nézőpontból”, a másik pedig „a politikai szocializációs folyamatok elemzésén keresztül” közelítette meg a témát (Stumpf 1992: 23). A hazai ifjúságszociológiában e két megközelítés jelenléte máig meghatározó. Hazánkban az ifjúsági korszakváltásról szóló diskurzus a nyugati országokhoz képest késve jelent meg, továbbá más, a rendszerváltozásból adódó folyamatokkal is összekapcsolódott: a rendszer-transzformációs folyamatot (1988–1990) követő politikai, gazdasági és mélyreható társadalmi változások alapjaiban változtatták meg az ifjúság helyzetét, viszonyait és a róla alkotott képet is. A rendszerváltozás magyar ifjúságra gyakorolt hatásának társadalmi reprodukciós nézőpontból történő feldolgozása az 1990-es és 2000-es években Gazsó Ferenc és Laki László munkásságához köthető: munkáik jelzik, hogy tartós, a társadalmi integrációt veszélyeztető negatív tendenciák bontakoztak ki. A fiatalok politikai részvételét vizsgáló kutatásaikban a fiatalok körében kimutatott politikai elfordulást, a politikai passzivitást a pártokra vonatkozó negatív képzetek és értékelő vélemények erősödéséből vezetik le. További fontos következtetésük szerint rendkívül alacsony a rendszerváltozást követően felnövekvő korosztályok társadalmi aktivitása és politikai érdeklődése (Gazsó – Laki 2004).

A demokratikus részvétel egyes formáit vizsgálva egy, a '90-es évek elején (Gazsó – Stumpf 1995) készült politikai szocializációs vizsgálat megállapította, hogy a fiatalok hagyományos részvételi formákkal szembeni távolságtartása minden korcsoportban erős. Az ifjúság politikai érdeklődését és aktivitását felmérő kutatás eredményei egyenesen az ellenkezőjét mutatják annak, amit egy demokráciában felnőtt generáció politika felfogásáról ideálisan feltételezhetnénk. Az 1992-es és 1994-es felmérések eredményeit, melyek azt mutatták, hogy a deklarált politikai érdeklődés csupán a mintába vontak 7%-a esetében minősültek folyamatosnak és magas intenzitásúnak, még az államszocializmus örökségként aposztrofálták.

A kétezres éveket követően a Magyarországon megjelent, ifjúsággal foglalkozó tanulmányok túlnyomóan az „Ifjúság” elnevezésű, négyévenkénti, nagymintás kuta-

² Egyúttal rendkívül érdekes kapcsolódási pontokat, összehasonlítási alapot teremtve ezzel a gyermekek és fiatalok részvétele kapcsán a helyi szint fontosságát hangsúlyozó nemzetközi irodalom állításaiival (Harris – Wyn 2009).

tások eredményein alapulnak (Szabó et al. 2001, Bauer – Szabó 2005, Bauer – Szabó 2009). A fiatalok életkörülményeiről rendkívül fontos információkat megosztó nagymintás kutatások megerősítették a Gázsó – Laki szerzőpáros által a magyar fiatalok politikai részvételére vonatkozóan tett megállapítások érvényességét. A politika a fiatalok egy szűk rétege, elsősorban az iskolai státushierarchiában magas pozíciót elért családok magasan iskolázott fiú gyermekei számára jelent valódi értéket, elfogadható alternatívát. Ők azok, akik a demokratikus részvétel hagyományos formáiban – szervezeti tagság, választásokon való részvétel – aktivitást mutatnak. Politika alatt a politikai pártok által végzett tevékenységet értve a fiatalok túlnyomó többsége távol érzi magát annak működésétől (Gázsó – Szabó 2002: 261). A direkt aktivitásban résztvevők csoportjáról a 2004-ben, 2008-ban és 2012-ben készült kutatások azt állapították meg, hogy a politikai tevékenységi formákban résztvevők szociodemográfiai karaktere érdemben nem különbözik a hagyományos politikai aktivitásban résztvevőkéitől. Elsősorban a tanulók, ezen belül is a felsőfokú oktatási intézményekbe járók, illetve a már diplomával rendelkezők, az önmagukat felsőbb társadalmi csoportokba sorolók, valamint a magas státuszú kibocsátó családból származó fiatalok mobilizáltabbak.

A fentiekből az derül ki, hogy azok az ifjúsági korcsoportok, amelyek szocializációja már teljes mértékben az új hatalmi-uralkodó viszonyokhoz kötődött, megkülönböztetett közönyt és érdektelenséget nyilvánítanak a politika világával szemben. A felnövekvő nemzedék körében minden bizonnyal az a társadalmi tapasztalat rögzült, hogy az országot jellemző pártközpontú elituralom nemigen tart igényt az állampolgári részvételre. A fiatal nemzedék számára a politikai szféra távoli, nehezen átlátható, még kevésbé befolyásolható világ. A politikai cselekvésnek nincs vonzása: az amatőr politizálás értelmetlennek tűnik, a hivatásszerű politikai tevékenység pedig egyenesen taszító.

Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a magyar ifjúságkutatás nem reflektált kellő mértékben a magyar pártok elmúlt évtizedekben tapasztalt fejlődésének a magyar fiatalok számára intézményesített mobilizációs csatornák szempontjából történő vizsgálatára. Azt gondolom, nem hagyható figyelmen kívül a magyar pártok gyenge társadalmi beágyazottsága. Ennek következményeit a fiatalok közéleti részvétele változásának összefüggéseivel együtt értelmezve (Oross 2011) bizonyítást nyer, hogy amennyiben a részvételt a pártpolitikánál szélesebb palettán értelmezzük, úgy magyar pártok és a mellettük működő ifjúsági szervezetek messze nem kulcsszereplői a magyar fiatalok politikai részvételének. A pártokon belül működő ifjúsági szervezetek saját anyapártjukkal szemben is gyenge érdekérvényesítő képességgel rendelkeznek, ezáltal erősen kétséges, hogy a korosztály egészének érdekképviseletét ellátni képesek-e. Ráadásul a fiatalok elsősorban helyi szinten megszólíthatók (Hall – Williamson 1999, Wootsch 2009). E tekintetben különösen rontja a magyar pártok esélyét, hogy sok településen nem rendelkeznek helyi szervezettel, vagyis a fiatalok e szervezetekkel sok esetben egyáltalán nem találkoznak. Ilyen esetekben létezésük a mindennapokban nem nyilvánvaló, nem kézzelfogható a fiatalok

számára, ami tovább erősítheti bennük azt az érzetet, hogy a politika „tőlük távoli világ”.

A politikai részvétel változása

A téma kapcsán érdemes azt is áttekinteni, miként változott az elmúlt 26 évben a magyar társadalom részvételre vonatkozó felfogása. Ugyanis amennyiben arra a kérdésre keresünk választ, milyen társadalmi környezetben történik a magyar fiatalok politikai részvétele, a fiatalok részvételére vonatkozó társadalmi szemléletre, elvárásokra is szükséges reflektálnunk. Annak érdekében, hogy képet kapjak a gyermekjogok hazai elfogadottságáról, valamint közelebbről megismerhessem a fiatalok közéleti részvételét ösztönző programok működését, félig strukturált szakértői interjúkat készítettem az ifjúságügy hazai szakértőivel, valamint a fiatalok közéleti részvételének fejlesztéséért elkötelezett országos civilszervezetek vezetőivel. Az ifjúságpolitika fejlődésének, az ifjúságot érintő társadalmi szemlélet feltárásához szakértői interjút készítettem a szakterületen folyó magyarországi szakmai munka közigazgatási szereplőivel (az egykori Állami Ifjúsági és Sport Hivatal munkatársaival, az egykori Ifjúsági és Sportminisztérium volt államtitkáraival, illetve a szakterületért felelős minisztérium főosztályvezetőjével). A vizsgálat arra irányult, hogy megismerjem a magyar ifjúságpolitika történetét és végrehajtásának gyakorlatát.

A téma kapcsán fontos megemlíteni a korábbi, államszocialista berendezkedés politikai szocializációra gyakorolt hatását és az abból eredő szemléletet. Mindezt egy ifjúságszakértő a vele készített interjú folyamán így jellemezte: *„a kiindulópontja ennek a gondolkodásnak az, hogy a fiatalokkal baj van. Nem úgy viselkednek, ahogy a felnőttek szeretnék. Azok, akik betöltötték azokat a szerepeket, amelyekben a politika, a sajtó, a gazdaság és a mindenféleképpen az irányítása történt, nos, azoknak az embereknek a szocializációja '89 előtt történt, nagy tömegben, az úttörő mozgalomban. Ahol pedig arról beszélt mindenki, hogy a fiatalokat meg kell szervezni. Hogyha az ember olvas '89 előtti szövegeket – ahol persze sok azonosságot fogunk találni a mostani szövegekkel, főleg stílusukban – akkor mindig arról beszélnek, hogy meg kell szervezni, azt kell velük csinálni, hogy (...) mindig az a kiindulópont, hogy a fiatalok ezt nem csinálják, azt nem csinálják, amazt nem csinálják, ezzel szemben pedig azt csinálják, amazt csinálják... és meg kéne őket szervezni.”* E szemléletben a részvételre vonatkozó állítások egyoldalúsága ugyanazon ifjúságügyi szakértő (2010, október) találó szavaival így összegezhető: *„Ha a részvételt úgy fogjuk fel, hogy meghirdetésre kerül valami, ahol ott kéne ülni, csöndben maradni, végighallgatni, a végén jelentkezni, két értelmes kérdést feltenni, majd megköszönni, hogy milyen jó volt az a rendezvény és hazamenni, akkor az nem fog sikerülni, mert hála Istennek a fiatalok nem ilyenek.”*

Márpedig az államszocializmus monolit, valódi részvételt korlátozó ifjúsági szervezetének, a Kommunista Ifjúsági Szövetségnek (KISZ) a gyakorlatát épp a fenti szemlélet jellemezte, célja sokkal inkább az állampárt akarátának a korosztályon való keresztülvitele, mintsem az ifjúság érdekeinek védelme volt. Habár a rendszer-

változást követően a KISZ megszűnt, máig számos, a demokratikus átmenet során létrejött szervezetben megmaradt a részvétel korábbi, pusztán jelképes biztosításának hagyománya.

E szemlélet korlátozottságára a volt ifjúsági közigazgatási államtitkár a vele készített interjú során (2013. március) így világított rá *„a fiatalok politikai részvétele azt kell jelentse, hogy létre kell hozni valami nemzeti ifjúsági tanácsot, és akkor majd a fiatalok képviselői milyen frankón bele fognak szólni. Először is olyan, hogy a fiatalok képviselője nincs, az ilyen szereplő legitimitása mindig megkérdőjelezhető. A fiatalok képviselői idővel elszakadnak a fiataloktól, én ezt a saját példámon tudom. Én már 25 évesen sem gondolhattam azt magamról, hogy ugyanazok a problémáim lennének, mint egy 18 évesnek. Az egész magyar ifjúságpolitikának egy súlyos problémája ezen felül, hogy mindig túlélők töltik be a szerepet, nem termelődik újra természetesen, szervesen a generációs vezetők köre.”*

A gyermekek jogainak elismerése és a döntéshozatalba való bevonásának technikai máig ismeretlenek a korábbi szocialista modellben szocializálódott döntéshozók túlnyomó többsége előtt. Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának 550/1998. számú jelentése tényekkel igazolta a fenti állítások érvényességét, egyúttal rámutatott, hogy a legtöbb tárgykörben hiányoznak a fiatalok érdekképviseletére vonatkozó jogszabályok, és a fiatalok bevonása a döntéshozatal folyamán még azokon a területeken is számos esetben elmarad, ahol azt jogszabály írja elő. Mindez számos további kérdést vet fel a gyermekjogok szabályozásának jogszabályi hiányoságaival (Rózsás 2008) kapcsolatban.

A rendszerváltást követően az ifjúságpolitikai intézményrendszer folyamatos átalakulása nem kedvezett az ifjúsági szervezetekkel való párbeszéd kialakulásának. Az ifjúsági szervezetek közös képviseletére tett kísérletek kudarcba fulladtak, nem kis mértékben abból fakadóan, hogy a mindenkori kormányok és politikai pártok igyekeztek olyan intézményi struktúrát létrehozni, ami a hozzájuk közelebb álló ifjúsági szerveződések számára biztosít előnyösebb működési feltételeket (Nagy 2010).

A domináns politikai diskurzus fent említett egyoldalúságán túl tehát további problémát jelent, hogy a magyar fiatalok érdekképviseletét ellátó szervezetek tevékenységüket rendkívül *töredezett, izolált ifjúságpolitikai környezetben* végzik. Bár Magyarországon az ifjúságpolitika viszonylag hosszú múltra tekint vissza (az ifjúsági törvényt 1971-ben fogadták el), e szakpolitika fejlődése rendkívül egyenetlen (Wootsch 2009, Oross 2015a). Ráadásul a rendszerváltás nem csupán a paternalista állami ellenőrzést szüntette meg, hanem az állam által korábban a fiatalok számára biztosított támogatást is. A decentralizáció jegyében számos, az ifjúság életét érintő feladat az önkormányzatokhoz került ugyan, ám Magyarország fragmentált önkormányzati rendszere következtében e feladatok ellátására a legtöbb önkormányzatnak nincsenek meg a megfelelő pénzügyi és adminisztratív kapacitásai. Mindez egyértelműen gátolja a fiatalok kezdeményezéseinek megvalósulását. Az ifjúságpolitikát a töredezettség jellemzi, ebből adódóan az egyes közpolitikai eszközök, intézmények és az ifjúsági szolgáltatások nem képesek biztosítani a fiatalok integrációját a helyi, regionális, nemzeti és európai társadalmi folyamatokba.

Nehézséget jelent a fejletlen és bizonytalan jogszabályi környezet, a civilszervezetek számára kiszámíthatatlan civil törvény, valamint a civil részvétel hagyományainak, technikai és információs háttérének hiánya (Barna 2006: 175). Ha a politikai részvétel kérdését az állampolgárok számára intézményesített részvételi lehetőségek felől vizsgáljuk, akkor kijelenthető, hogy a magyar rendszerváltás elmúlt 26 éve felemás módon teljesítette be azokat a reményeket, hogy a társadalom átveszi a társadalomszerveződésnek azokat a mintázatait, amelyek a jelentősebb demokratikus hagyományokkal rendelkező országokban tág teret biztosítanak az aktív állampolgárság, a részvétel, az átláthatóság és a közösségi ellenőrzés folyamatainak (Jávor – Beke 2013: 3). Habár Magyarországon jelentős jogszabályi fejlődés zajlott le (Kiss – Jávor 2009, Bullain – Csanády 2008, Márkus 2005, Fülöp 2005), amely a társadalmi részvétel alapvető törvényi feltételrendszerét és biztosítékait megteremtette, korántsem tapasztalható a részvételi folyamatok széleskörű felvirágzása. Néhány figyelemre méltó példa ellenére az országos és helyi szintű kormányzást nem hatja át a társadalommal való együttműködés szándéka, és jellemzően a helyi közösségek is korlátozott igényekkel lépnek fel a döntéshozatalba való bekapcsolódás tekintetében.

Az ifjúságpolitika töredezettsége, kiegészülve a civil részvétel hagyományainak, technikai és információs háttérének hiányával annál is inkább problémás, mert a szocialista időszak örökségeként máig rendkívül alacsony az alulról szerveződött, helyi ifjúsági szervezetek, érdekképviselői struktúrák száma. Egy másik ifjúsági szakértő megfogalmazásában (2012. október) a probléma egy ördögi kört ír le: *„ha látensen fel is merül az igény, a fiatalok nem nagyon jutnak el oda, hogy elmenjenek egy ifjúsági információs pontba, és ott segítséget kérjenek. És ez a 22-es csapdája, mert amíg nem építik ki a tanácsadó hálózatokat, az érdekvégyesítés intézményeit, addig nem is lesznek fiatalok, akik hozzájuk fordulnak. (...) Ráadásul a fiatalok nem igazodnak el az önkormányzatokban sem, és sajnos az önkormányzatok nagy része is olyan, hogy nem tud mit kezdeni a fiatalok érdeklődésével.”* A fiatalok részvételét biztosító jogszabályi környezet hiányában a fiatalok részvételét biztosítani igyekvő helyi kezdeményezések többnyire felnőtt döntéshozók (főként polgármesterek) ad hoc döntésein alapulnak. A helyi érdekképviselői szervezetek társadalmi összetétele és létrejöttének indokai kapcsán a témában jártas szakértő (2012. szeptember) meglátása szerint megállapítható, hogy *„a kiváltságosak vesznek részt, főként középosztálybeli fiatalok. Ha nagyon megpiszkáljuk, azt találjuk, hogy a legtöbb önkormányzat manipulált, a polgármester vagy a jegyző jóvoltából működik. Sokszor protokolláris kifejeződése van, mondván, lám, nálunk még ez is van.”* A fiatalok döntéshozatalba való bevonása nem megoldott, a probléma más megfogalmazásban *„az, hogy az ifjúsági önkormányzat hoz egy döntést, az semmire sem kötelezi az önkormányzatot. Ennek a jogi kerete Magyarországon nagyon kialakulatlan (...) még azoknál a településeknél is, ahol elkészült egy cselekvési terv vagy ifjúsági stratégia, az nem biztos, hogy a megvalósítás a tervek szerint történik. Ha nem tudnak hozzá erőforrást biztosítani, akkor nem biztos, hogy megvalósul”*. A „párbeszéd” során a kommunikáció legtöbbször egyirányú: a fiatalok érdekképviselői szervezetei meghívást kapnak az önkormányzat

őket érintő döntésein való részvételre, de az önkormányzat nem vesz részt a fiatalok által kezdeményezett programokon és nem nyitott a felőlük érkező igényekre. A fiatalok helyi szervezeteinek többsége nagyon vékony jogi háttérrel rendelkezik, legtöbbször nem több, mint helyi fiatalok informális csoportja. A gyenge intézményszerűség pedig elvezet e szervezetek működésének fenntarthatóságával kapcsolatos problémákhoz: *„Akárhogy is nézzük, akik belekezdenek ebbe a munkába, mondjuk 15-16 évesen, 3-5 év alatt cserélődnek. Ezért olyan rendszert kell felépíteni, ami az utánpótlást folyamatosan biztosítja. Sok helyen az látszik, hogy amíg van egy lelkes fiatal, aki elkezdi és csinálja, addig jól működik, de amint elkerül a településről, mert elköltözik, nincs aki folytassa. Ezért legfontosabb a folyamatosság, amihez kell egy stabil szervezeti háttér.”*

A részvétel terén további fontos változásokat okozott, hogy mára a *társadalmi átalakulás* következtében a fiatalok individualizált életformákat részesítenek előnyben, a formális szervezetekben való részvétel helyett a privát szférába visszavonultan töltik a szabadidejüket. A fiatalok csekély hajlandósága az ifjúsági szervezetekben való részvételre ugyanis korlátozza az ifjúsági szervezetek lehetőségeit. A kérdést vizsgáló hazai tanulmányok (Csáková et al. 2010, Murányi 2009) a rendszerváltást követően az ifjúsági szervezetek válságát, kiüresedését, a tagság folyamatos erózióját (Szabó 1997, Gazsó – Szabó 2002) az ifjúsági civil szervezetek fejlődésének anomáliáit (Nagy – Székely 2008) egyöntetűen jelezték. Nemzetközi összehasonlításban vizsgálva, (lásd Jancsák 2011: 64) a magyar fiatalok szervezeti aktivitása az Európai Unióban élő fiatalok vonatkozó adataival való tagállami összehasonlításában is kifejezetten alacsony: az EU tagországaiban élő fiatalok átlagától (52 százalék) jelentősen elmaradva, a magyar fiataloknak csupán 40 százaléka vett részt bármilyen szervezet tevékenységében, ezzel Magyarország 24. a 27 ország szervezeti aktivitás szerinti rangsorában.³ A politika intézményesített csatornáin keresztül történő részvétel népszerűtlen a korosztály tagjai körében, a politikai részvétel különböző formái közül a korosztály legaktívabb csoportjában, az egyetemi hallgatók körében a direkt demokratikus részvétel (petíciók, tüntetések, flashmobok) és az ügyek mentén történő politizálás mutat relatív népszerűséget (Szabó – Oross 2012).

A 2012 decemberében megalakult Nemzeti Ifjúsági Tanács több évtizedes lemaradást pótolva mára betölti az ifjúságpolitikát érintő egyeztetési folyamatokban a kormányzati-civil párbeszéd folytatására alkalmas fórum szerepét. Ugyanakkor a Tanács létrejötté a fenti, Szabó László által megfogalmazott korlátozott látásmódban történt, ami rányomja a bélyegét a párbeszédre. A szervezet működésében továbbra is érvényesül az „egyéni” érdekkijárási gyakorlata, ami a NIT alapító elnökének megfogalmazásában (2012. december) így köszön vissza: *„rengetegszer tapasztalom a mai napig: szervezetek jönnek a NIT-hez segítségért, de nem tudnak túllépni azon, hogy a NIT nemcsak egy területet fed, hanem ez egy országos intézmény. Nekünk mindenki érdekeit nézünk kell. De egyenlőre úgy tűnik, hogy amikor mi ez elmagyarázzuk*

³ Youth on the Move, analytical report, 2011: 8.

nekik, akkor megértik és igazat adnak nekünk." A jövő fontos kérdése, hogy a testület mennyiben lesz képes a részvétellel kapcsolatban kialakult szemlélet megváltoztatására a Kormánnyal, valamint a tagszervezetekkel folytatott párbeszéd során, és mennyiben bizonyul alkalmasnak új, a korosztállyal szerves kapcsolatot alkotó vezetők körének rekrutálására.

A fenti összefüggések ismeretében azt állítom, hogy a fiatalok politikai részvételének elemzésekor nem elég pusztán azt megvizsgálni, miként vélekednek a fiatalok a politikáról, hanem azt is tekintetbe kell venni, milyen személyi, intézményi, kulturális környezet áll rendelkezésükre ahhoz, hogy politikai érdeklődésük kialakuljon, és a politika folyamataiban részt vegyenek. A tényezők csoportosításakor mikroszinten a társadalmi helyzet által meghatározott személyközi viszonyok (a család, a kortárs csoportok és az iskola kommunikációs miliője), mezoszinten az elérhető intézmények (iskola, helyi szervezetek, egyház, civil szféra, médiumok), makroszinten az adott rendszerre jellemző politikai élet jelenségei (az alaptematikák, a politikai kultúra) vizsgálhatók.

A politikai részvétel különböző formái

A részvétel vizsgálata szempontjából további fontos eltérést jelent, hogy míg a politika iránti érdeklődést vizsgáló legtöbb hazai kutatás politika alatt a formális, politikai intézmények által végzett tevékenységet érti, a politikai részvétel kérdését vizsgáló legújabb nemzetközi kutatások a téma vizsgálatakor a pártokkal és politikai intézményekkel szembeni attitűdöknél szélesebb skálán mérik az állampolgárok részvételi hajlandóságát.

A nemzetközi szakirodalomban a fiatalok részvételéről való gondolkodás sokáig két szélsőség között mozgott. Egyik oldalon vészjósló hangnemben a fiatalok csökkenő részvételi hajlandóságából kiindulva a demokrácia válságát magában hordozó, apolitikus csoportként írták le a fiatalokat (Bessant 2004, Forbrig 2005, Furlong – Cartmel 2007), a másik oldalon a politikai részvétel új, hagyományostól eltérő formáiban (így különösen az online részvétel terén) aktív, innovatív és a demokráciát megújító csoportot láttak bennük (Coleman 2006: 199). Azonban a nemzetközi irodalomban egyre általánosabbá válik az a nézőpont, miszerint azt, hogy válság van-e a fiatalok politikai részvételi hajlandóságában, avagy sincs, leginkább az határozza meg, hogy a fiatalok számos új részvételi formáját figyelembe vesszük-e (Gordon – Taft 2010: 1522). E megközelítés szerint a fiatalok igenis kifejezik véleményüket a világ, a társadalom problémáival kapcsolatban, azonban a fiatalok sajátos eszközökkel elmondott álláspontja nem hallatszik, mert a felnőtt társadalom nincs hozzá szokva ezen eszközök használatához. E szemlélet egyúttal magában foglalja a politikai részvételről alkotott hagyományos elképzelésektől radikálisan eltérő formák vizsgálatát is, egészen a politika tagadásán alapuló felfogásig (Beck 2001: 158, Fartling 2010: 188).

A politikai részvétel változása elméleti és módszertani kihívás elé állította a kutatókat. A téma vizsgálata kapcsán új fogalomtípusok jöttek létre. Mindez egyfelől a téma megközelítésekor a „politikai” és „civil” részvétel kortárs felfogáshoz közelebb álló fogalomhasználatot eredményezett (Dalton 2004, Livingstone et al. 2005, O’Toole et al. 2003, Phelps 2004, Verba et al. 1995). A részvétel változását értelmező kutatásokban közös, hogy az intézményes részvételi hajlandóság mérésén (párttagság, politikai rendezvények látogatása, választási részvétel) túl új, intézményes részvételtől független tényezőket vonnak vizsgálat alá. Az így azonosított részvételi formákat dichotóm szembeállítás keretében ragadják meg, így azonosítva a részvétel „rég” és „új” formáit. Verba Scholzman Brady kutatása a végrehajtására közvetlen hatást gyakorló részvételt (direkt részvétel), illetve az azt közvetetten befolyásoló részvételt (választás) különböztet meg. Barnes és Kaase (1979) „hagyományos” és „nem hagyományos, Norris (2002) „állampolgár-orientált” és „ügy-orientált”, míg Dalton „kötelesség-alapú” és „elkötelezett állampolgári” részvételt különböztet meg. A politikai részvétel témakörét vizsgáló kutatásokban mára egyetértés alakult ki abban a tekintetben, hogy a politikai részvételhez köthető cselekvési formákban való részvétel a különböző tényezők csoportosításával (klaszterekbe sorolásával) értelmezhető (Verba et al. 1995: 284).

Amellett érvelek, hogy nem pusztán a magyar fiatalok pártpolitikára vonatkozó attitűdjeit kell kiindulási pontnak tekinteni, hanem a fiatalok részvételét a pártpolitika dimenzióin túl szükséges elemezni. A magyar pártok és ifjúsági szervezeteik fent említett sajátosságaiból adódóan nem kizárólag a magyar pártokra vonatkozó percepciókból kell következtetéseket levonni, hanem szükséges egyfelől elemezni a helyi ifjúsági érdekképviseleti struktúrák működését, és a rájuk vonatkozó percepciókat a politikai részvétel különböző formáival összefüggésben (Oross 2015b), másfelől a vizsgálat során fontos megkülönböztetni a hagyományos, direkt és online részvételt.

Az Aktív Fiatalok Magyarországon kutatássorozat célként fogalmazta meg, hogy komplex képet adjon arról, miként alakult a hallgatók politikai részvétele, ezért a hagyományos, direkt és online politikai részvétel sajátosságainak tisztázása után azokhoz a részvétel változó formáinak, eszközeinek megértése érdekében tucatnyi változót rendeltünk.

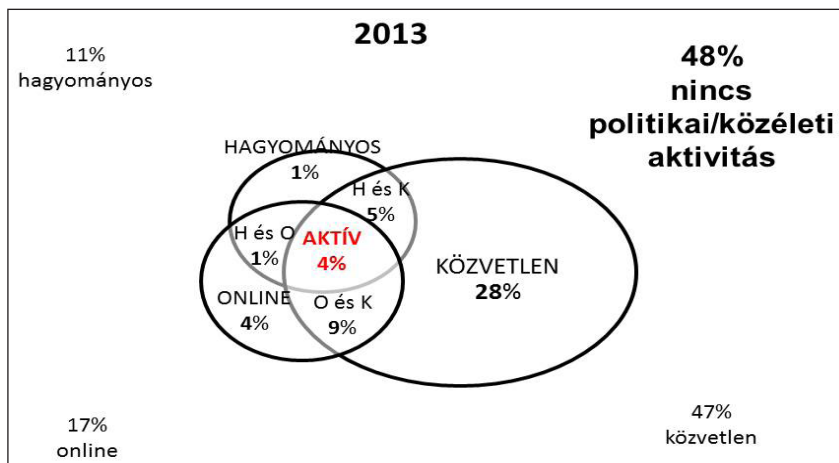
A „hagyományos” részvételi formák alatt több aktivitási formára Szabó Andrea és Kern Tamás tanulmányának (2011: 18–19) megközelítését alkalmazva a választási részvételt, a politikai szervezetekben (pártok, szakszervezetek) való részvételt, illetve az ezen szervezetekhez való kötődés bizonyos formáit (például valamilyen kampánymunka végzése, részvétel a politikai szervezetek gyűlésein, vagy felszólalás ezen politikai szervezeteknél, politikai jelvények viselése) értettük. Ezek a részvételi formák a parlamentáris demokrácia hajnala óta bevett, szokásos, használt aktivitási lehetőségek, amelyek egyébként eltérő egyéni involválódást követelnek, és az egyéni versus kollektív hasznos szempontjából is eltérő eredményhez vezetnek. Ezen formákat elsősorban a történelmi aspektus köti össze. „Kollektív” vagy „direkt demok-

ratikus” részvétel alatt olyan, az állampolgár személyes bevonódását megkívánó cselekvéseket értettünk, amelyek nem igényelnek tartós elköteleződést. A hierarchia csúcsán a nem hagyományos konfrontatív, legális politikai tiltakozásokban történő részvétel áll, ami a résztvevő individuuum teljes körű, erőteljes és többféle erőforrást igénylő bevonódásával jár együtt. Ilyen direkt tiltakozási formák az ülősztrájk, a különböző blokádok, az expresszív, szimbolikus cselekvések (például éhségstrájk). A direkt részvétel kis erőforrás igényű, kis egyéni kockázattal és kevés bevonódással járó formáit az aláírási ívek, tiltakozó levelek, petíciók aláírása jelentik. A fenti két forma mellett határoztuk meg az „online” vagy „virtuális” részvétel fogalmát, ami alatt az internet, mint generikus felület által lehetővé tett, a hagyományos és direkt részvétel közé sorolt cselekvési formákat egyaránt magában foglaló, sokoldalú részvételt értettünk. Az ide sorolt cselekvési formák közös jellemzője, hogy minden típusa viszonylag kis erőforrás befektetését igényli a részt venni kívánó individuumtól.

Az Aktív Fiatalok Magyarországon kutatássorozat eredményeit bemutató kötetekben a fenti három részvételi forma vizsgálatával a hallgatók politikai részvételéről Szabó Andreával írt tanulmányok (Szabó – Oross 2012, Oross – Szabó 2014, Szabó – Oross 2014) és az azokban ismertetett részvételi modell (lásd a 2. ábrát) cáfolták azt a sztereotípiát, hogy a nappali tagozatos egyetemisták és főiskolások elzárkóznának a társadalmi problémáktól, közéleti kérdésektől.

2. ábra. A politikai részvétel az egyetemisták és főiskolások körében (%)

Forrás: Szabó – Oross 2014: 107

A fenti modell alapján kitűnik, hogy a direkt demokratikus részvétel a kulcsa a fiatalok legaktívabb csoportjának, a hallgatók politikai részvételének. Vagyis akinek van – az egyén szintjén egyre magasabb szintű bevonódást, egyre jelentősebb költséget és ezzel párhuzamosan csökkenő kollektív jószágot eredményező – kollektív részvétele, az nagy valószínűséggel hagyományos résztvevő is egyben, és ezzel pár-

huzamosan a virtuális térben is inkább kifejti saját véleményét, álláspontját (Szabó – Oross 2014: 107).

Összegzés

Tanulmányomban röviden ismertettem, miként azonosította a rendszerváltást követően a közvélemény a politikát a pártpolitikával és annak milyen következménye volt a magyar fiatalok részvételéről alkotott társadalmi nézőpontra. Tanulmányommal egyfelől arra kívántam rámutatni, hogy önmagában ez a szemlélet nem elégséges a fiatalok részvételének megértéséhez. A rendszerváltozást követő politikai és társadalmi átalakulás következtében a fiatalok politikára vonatkozó saját értelmezésében a „politika” kifejezés diszkreditálódott, ezért a részvétel vizsgálata terén a „közéleti” és a „politikai” részvétel megkülönböztetésének jelentősége van, ezért a részvétel konceptualizálásakor a fiatalok felfogásához, fogalomrendszeréhez közelebb álló részvétel koncepció használata szükséges.

Kitértem arra is, milyen örökséget hagyott hátra az állampárt akarátának a fiatal korosztályon való keresztülvitele. Habár a rendszerváltozást követően a KISZ megszűnt, máig számos, a demokratikus átmenet során létrejött szervezetben megmaradt az ifjúsági részvétel korábbi, pusztán jelképes biztosításának hagyománya. A fiatalok részvételének intézményi környezete kapcsán írtam a civil társadalom fejlettségének, valamint a magyar ifjúságpolitika töredezettségének következményeiről, kifejezetten a helyi önkormányzatokban a fiatalok részvételére vonatkozóan megvalósított lépésekre tekintettel. Röviden arról is említést tettem, hogy a 2012-ben létrejött Nemzeti Ifjúsági Tanácsnak, mint a fiatalok érdekképviselét ellátó nemzeti szintű intézménynek milyen kihívásokkal kell szembenéznie.

Végül a részvétel átalakulásával kapcsolatos nemzetközi szakirodalom áttekintése után javaslatot tettem egy a kortárs felfogáshoz közelebb álló fogalomhasználatra. Amennyiben a fiatalok politikai érdeklődését a pártpolitikán és az ahhoz kapcsolódó hagyományos részvételi formákon túl a direkt és az online részvétel mentén értelmezzük, úgy a korábbiaknál komplexebb kép adható a fiatalok részvételéről. Az Aktív Fiatalok Magyarországon kutatássorozat cáfolta azt a sztereotípiát, hogy a nappali tagozatos egyetemisták és főiskolások elzárkóznának a társadalmi problémáktól, közéleti kérdésektől. Egyúttal világossá vált, hogy a hallgatók részvételének kulcsa a direkt részvételben rejlik.

A fentiekre tekintettel jövőbeli ifjúságkutatásokban célszerű volna a fenti változásokat figyelembe venni, annak érdekében, hogy a fiatalok teljes populációjára nézve is érvényes megállapításokat tehessünk a részvétel társadalmi változásának fiatalokra gyakorolt hatásairól.

Irodalom

- Barna, V. (2006): A települési gyermek és ifjúsági önkormányzat mint az ifjúság helyi politizálásának egy lehetséges színtere. *Új Ifjúsági Szemle*, 2: 167–177.
- Barnes, S. – Kaase, M. (1979): *Political Action. Mass Participation in Five Western Democracies*. Sage, Beverly Hills
- Bauer, B. – Németh, A. – Szabó, A. (2011): Adalékok a magyar ifjúságkutatás történetéhez. In: Szabó, A. – Bauer, B. (2011): *Arctalan (?) Nemzedék*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest
- Bauer, B.– Szabó, A. (2005) (szerk.): *Ifjúság 2004. Gyorsjelentés*. Mobilitás, Budapest
- Bauer, B.– Szabó, A. (2009) (szerk.): *Ifjúság 2008. Gyorsjelentés*. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Budapest
- Beck, U. (2001): *Freedom's children*. In: Beck, U. and Beck-Gensheim, E. (eds): *Individualisation*. Sage, London
- Bessant, J. (2004): Youth work – The Loch Ness monster and professionalism. *Youth Studies Australia*, Vol. 23, 4: 26–33.
- Bullain, N. – Csanády, D. (2008): *Helyi érdek, helyi érték*. Ökotárs Alapítvány, Budapest
- Coleman, J. (1990): *Foundations of social theory*. Belknap Press, Cambridge, MA
- Csákó, M. – Murányi, I. – Sík, D. – Szabó I. (2010): A családi politikai szocializációról. Vizsgálati szempontok egy empirikus kutatáshoz. *Társadalomkutatás*. 28(4): 419–446.
- Dalton, R. J. (2004): *Democratic Challenges, Democratic Choices: the Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*. Oxford University Press, Oxford, New York
- Farthing, R. (2010): The politics of youthful antipolitics: representing the 'issue' of youth participation in politics. *Journal of Youth studies*, 13: 181–195.
- Forbrig, J. (2005): *Revisiting youth political participation, Challenges for research and democratic practice in Europe*. Council of Europe Publishing, Strasbourg
- Furlong, A. – Cartmel, F. (2007): *Young People And Social Change*. Open University Press, New York
- Fülöp, S. (szerk.) (2005): *Környezeti demokrácia Magyarországon – A „TAI” módszertannak végzett második magyar demokrácia felmérés eredményei*. EMLA, Budapest
- Gazsó, F.– Laki, L. (2004): *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Napvilág Kiadó, Budapest
- Gazsó, F. – Stumpf, I. (1995): *Vesztesek – ifjúság az ezredfordulón*. Ezredforduló Alapítvány, Budapest
- Gazsó, T. – Szabó, A. (2002): Társadalmi közérzet, politikához való viszony. In: Szabó, A. – Bauer, B. – Laki, L. (szerk.) (2002): *Ifjúság 2000, Tanulmányok I. kötet*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest

- Gordon, H. R. – Taft, J. K. (2011): Rethinking Youth Political Socialization: Teenage Activists Talk Back. *Youth & Society*, 43: 1499–1527.
- Hall, T. – Williamson, H. (1999): *Citizenship and Community*. Youth Work Press, Leicester
- Jancsák, Cs.(2011): Az európai fiatalok világa a 21. század elején. Belvedere Meridionale, Szeged: 199
- Jávor, B. – Beke, Zs. (2013): Résztevők és apatikusak. Adalékok a társadalmi részvétel helyzetéhez Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, XXII/4: 59–89.
- Kiss, I. – Jávor, B. (2009): A társadalmi részvétel és szabályozottsága. Kutatási jelentés. Védegylet (kézirat), Budapest
- Laki, L. – Szabó, A. – Bauer, B. (szerk.) (2001): *Ifjúság 2000. Gyorsjelentés*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest
- Livingstone, S. – Bober, M. – Hesper, E. (2005): ‘Active participation or just more information? Young people’s take-up of opportunities to act and interact on the Internet’. *Information, Communication and Society*, 8(3): 287–314.
- Márkus, E. (szerk.) (2005): Ismerd, értsd, hogy cselekedhess – Tanulmányok a részvételi demokrácia gyakorlatáról. EMLA, Budapest
- Murányi, I. (2009): A tizenévesek előítélteessége és demokráciaértelmezése. In: Jancsák, Cs. (szerk.): *Fiatalok a Kárpát-medencében. Mozaikok az ifjúságról*. Belvedere Meridionale, Szeged
- Nagy, Á. (szerk.) (2008): *Ifjúságügy*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- Nagy, Á. – Székely, L. (2008.): Civil ifjúság – szervezetek. *Új Ifjúsági Szemle*, 6(2–3): 183–193.
- Norris, P. (2002): *Democratic phoenix: Reinventing political activism*. Cambridge University Press, New York
- Oross, D. (2015a): A magyar ifjúságpolitika „folyamatos megszakítottságának” története. In: Nagy, Á. – Oross D. (szerk.): *Ifjúságügy – szöveggyűjtemény I. Új Ifjúsági Szemle Alapítvány*, Budapest: 291–312.
- Oross, D. (2015b): Ifjúsági részvétel a pártpolitikán túl. Doktori értekezés. <http://phd.lib.uni-corvinus.hu/859/> (Utolsó letöltés: 2016.11.15.)
- Oross, D. (2011): Pártok ifjúsági szervezetei a kartellpártok korában. In: Székely, T. (szerk.): XII. RODOSZ Konferencia. Románia Magyarok Doktoranduszok és Fiatal Kutatók Szövetsége, Kolozsvár: 147–165.
- Oross, D. – Szabó, A. (2014): A demokratikus részvétel tendenciái a magyar egyetemisták és főiskolások körében. In: Szabó, A. (szerk.): *Racionálisan Lázadó Hallgatók II*. Budapest – Szeged, Belvedere Meridionale: 77–99.
- O’Toole, T. – Lister, M. – Marsh, D. S. – Jones, S. – McDonagh, A. (2003): Tuning out or left out? Participation and non-participation among young people. *Contemporary Politics*, Vol. 9(1): 45–61.

- Phelps, E. (2004): Young Citizens and Changing Electoral Turnout, 1964–2001. *The Political Quarterly*, 75(3): 238–248.
- Rózsás, E. (2008): A gyermekjogok tartalma, érvényesülése és védelme. Doktori (PhD) értekezés. http://doktori-iskola.ajk.pte.hu/files/tiny_mce/File/Archiv2/Rozsas_Eszter_PhD_ertekezes.pdf (Utolsó letöltés: 2016.11.15.)
- Stumpf, I. (1992): „Ifjúság és politika”. In: Gazsó, F. – Stumpf, I. (szerk.): *Rendszerváltozás és ifjúság*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest: 23–32.
- Szabó, A. (1997): Civil önszerveződések generációs metszetben. MTA PTI, Budapest
- Szabó, A. – Kern, T. (2011): *A magyar fiatalok politikai aktivitása*. In: Szabó, A. – Bauer, B. (szerk.): *Arctalan (?) Nemzedék*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest
- Szabó, A. – Oross, D. (2012): A demokratikus részvétel tendenciái a magyar egyetemisták és főiskolások körében. In: Szabó, A. (szerk.): *Racionálisan Lázadó Hallgatók I.*, Budapest, Belvedere Meridionale: 65–109.
- Szabó, A. – Oross, D. (2014): Ott és akkor egészen mások vagy mindig mindenütt ugyanazok? Aktív és passzív hallgatók Magyarországon. In: Szabó, A. (szerk.): *Racionálisan Lázadó Hallgatók II.* Budapest – Szeged, Belvedere Meridionale: 99–111.
- Szabó, I. (1987): „Állandóság a változásban, avagy politikai szocializáció Magyarországon.” *Világosság*, 6: 370–377.
- Szabó, I. (1989): „A politikai tudat törésvonalai.” *Világosság*, 10: 762–771.
- Szabó, I. (2000): A pártállam gyermekei. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- Szabó, I. – Örkény, A. (1998): *A tizenévesek politikaképe*. Minoritás Alapítvány, Budapest
- Szabó, I. (2012): Az egyetem, mint szocializációs színtér. In: Dusa, Á. – Kovács, K. – Márkus, Zs. – Nyüsti, Sz. – Sörös, A. (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok I.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen: 191–218.
- Szabó, I. (2009): Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006. L'Harmattan Kiadó, Budapest
- Verba, S. – Schlozman, K. L. – Brady, H. (1995): *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Harvard University Press, Cambridge, MA
- Wootsch, P. (2009): Otthonosan itthon: települési ifjúsági munka. Mobilitás Országos Ifjúsági Szolgálat, Budapest
- Zsolt, P. (2005): Online hippik. Apolitikus online-csoportkommunikációs ifjúságkultúra. www.communicatio.hu/mktt/dokumentumok/konferenciak/2005/poszterek/zsoltpeter.htm (Utolsó letöltés: 2016.11.15.)

A hátrányos helyzetű gimnazisták továbbtanulási tervei Magyarországon

AGÓCS HELGA*

ABSZTRAKT

Tanulmányom középpontjában a hátrányos helyzetű és halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek, fiatalok továbbtanulási esélyei és lehetőségei állnak. A kutatás célcsoportját olyan, gimnáziumban, nappali tagozaton tanuló hátrányos helyzetű fiatalok képezték, akiknek célja a felsőoktatásban való továbbtanulás útján kitörés a helyzetükből, státuszukból. Az interjúkban az ezzel kapcsolatos elképzeléseik, félelmeik feltárására törekedtem, miközben igyekeztem körüljárni ezt az egyébként sem könnyű témakört, magát a továbbtanulást a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű tanulók szemszögéből. Kutatásom fő célja az volt, hogy a mélyinterjúk segítségével betekintést nyerhessek a hátrányos helyzetű tanulók látásmódjába, gondolkodásmódjába

KULCSSZAVAK: hátrányos helyzet, oktatás, továbbtanulás, esélyegyenlőség, mobilitás

ABSTRACT

Tertiary education plans of disadvantaged secondary grammar school students in Hungary

My study focuses on tertiary education chances and opportunities of disadvantaged and multiply disadvantaged children and youngsters. The target group of the research consisted of disadvantaged full-time secondary grammar school students who aim to get out of their position and status with the help of further education. Via the interviews I tried to examine the difficult topic of further education from the perspective of the disadvantaged and the multiply disadvantaged students, also aspiring to reveal their notions and fears about the topic. The main goal of my research was to get an insight into the perspective and mentality of disadvantaged and multiply disadvantaged students.

KEYWORDS: disadvantaged situation; education; further education; equality of opportunity; mobility

* Agócs Helga: egyetemi hallgató, Debreceni Egyetem, Politikatudományi és Szociológiai Intézet

Bevezetés

Manapság egyre több kutatás foglalkozik a hátrányos helyzetű fiatalok társadalmi mobilitásával, rezilienciájával. Ennek alapjai általában a család anyagi helyzete, a szülők iskolázottsága, társadalmi státusza, valamint a diákok iskolai teljesítménye. Kutatásom során a „megszokott”-hoz képest rendhagyó eredmények születtek, mivel többségében olyan gimnazista diákokkal volt lehetőségem beszélgetni, akik a hátrányos helyzetük ellenére nagyon is jól teljesítenek, tanulmányaikat tekintve már-már kimagaslóak. Hozzá kell tenni természetesen, hogy a kis létszámú minta nem teszi lehetővé a reprezentatív következtetéseket, de mégis biztató, hogy a negatív statisztikákkal szemben pozitív példákat is találhatunk.

Tanulmányomban arra vállalkozom, hogy felderítsem az általam választott középiskola populációjának egy kis létszámú mintája által a hátrányos helyzetű gimnazisták gondolatait, terveit a továbbtanulásról, és ennek segítségével fény derüljön az iskolák közötti átmenetek esetleges súrlódásaira, nehézségeire, problémáira. A tanulmány nem vállalkozik az oktatási rendszer komplex feltárására, pusztán egy kis csoport tapasztalataira helyezi a hangsúlyt.

Tanulmányom elején általánosságban mutatom be a hátrányos helyzetű gyermekek, családok körülményeit, ezen belül a társadalmi mobilitás kérdésével is foglalkozom. Ezt követően már leginkább magáról az iskolai előmenetelről, a teljesítmények és motivációk összefüggéseiről fogok írni, mind gimnáziumi, mind felsőoktatási szinten. Az empirikus részben ismertetem a kutatás főbb módszertani jellemzőit és a diákokkal készült interjúk eredményeit, majd ezek összefoglalásával kísérletet teszek néhány megoldási javaslat megfogalmazására.

A hátrányos helyzet társadalmi megközelítése

A hátrányos helyzet mint szociális és gazdasági minőséget meghatározó fogalom a hatvanas években kezdett elterjedni (Fejes 2006). Manapság már kevés olyan terület van, ahol a kifejezés nem meghatározó, hiszen az ember társadalmi hátterére utal. Nem csak az egyénre, de annak családjára, környezetére, lakóhelyére, iskolázottságára és jövedelmére vonatkozóan is következtetések vonhatóak le. Ez a státuszjelző fogalom befolyásolja az emberi kapcsolatokat, a munkaválasztást és az életminőséget is.

A gyermekek esetében többféle meghatározás is létezik, amely alapján megállapítható a hátrányos helyzet. Mást jelent a pedagógiában, és mást a gyermekvédelemben. Míg a pedagógia a gyermekek hátrányait az iskolai teljesítményükkel kapcsolja össze, addig a gyermekvédelem a szociális biztonság és veszélyeztetettség szempontjából vizsgálja a körülményeket.

Az 1997. évi, a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló törvény szerint hátrányos helyzetű az a gyermek, aki rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre jogosult, és ezen kívül szülei vagy alacsony iskolai végzettségűek, vagy mun-

kanélküliek, vagy a család lakáskörülményei nem biztosítottak a gyermek egészséges fejlődéséhez. Halmozottan hátrányos helyzetű az a gyermek, akinél a fenti feltételekből legalább kettő fennáll, vagy nevelésbe vett gyermek, vagy hallgatói jogviszonyban álló utógondozott.

Ezek alapján a hátrányos helyzet jellemzőit leginkább egy véges számegegyeneshez tudnám hasonlítani, melynek kezdőpontjában – vagyis „nullánál” – azon gyermekek állnak, akikre egyik kritérium sem igaz. Ezután, nagyjából az egyenes közepén helyezkednek el azok a hátrányos helyzetű gyermekek, akikre a törvényben meghatározott „elvárások” közül valamelyik feltétel érvényes, míg a végpontjában lévőknél a körülmények közül több is fennállhat, így ezeket a gyermekeket már a halmozottan hátrányos helyzetű kategóriába sorolhatjuk. Összességében megállapítható az is, hogy minden hátrányos helyzetű gyermek az élete valamely területén vagy területein hátrányt szenved. Mivel a gyermekvédelmi törvény szerint „a hátrányos helyzetű és a halmozottan hátrányos helyzetű gyermeknek joga van ahhoz, hogy fokozott segítséget kapjon a fejlődését hátráltató körülmények leküzdéséhez és esélyeinek növeléséhez” (1997. évi XXXI. tv.: 6.§ (2a)), szociális helyzete alapján különböző támogatásokat vehet igénybe, mint például a rendszeres gyermekvédelmi támogatást, amely a hátrányos és halmozottan hátrányos gyerekek számára kedvezményes étkeztetést, természetbeni juttatásokat és egyéb kedvezményeket is biztosít (1997. évi XXXI. tv.).

A család és a gyermek helyzete egymással szoros viszonyban áll. Papp (1997) a hátrányos helyzet megnyilvánulásait a gyermekekre vetítve a következő családi körülményekkel jelöli: alacsony jövedelem; rosszul felszerelt, egészségtelen vagy szűkös lakáskörülmények; a szülők alacsony iskolai végzettsége; deviáns mikrokörnyezet; a család vagy az ép család hiánya; beteg vagy korlátozott képességű szülők. Egy család pedig akkor számít hátrányos helyzetűnek, ha a gyermek szocializációs körülményei kedvezőtlenek (Venter – Márton 2009).

Családi örökség kontra mobilitás

A társadalmi mobilitás témájában Kozma (1975: 18–19) megfogalmazását választottam, aki szerint „társadalmi mobilitásról (...) akkor beszélünk, ha a társadalom különféle rétegei és csoportjai helyet változtatnak a rétegződés rendszerében. (...) Azok, akiknek kisebb az esélyük a fölfelé irányuló társadalmi mobilitásra, hátrányos helyzetben vannak más rétegek tagjaival szemben”.

Az köztudott, hogy egy család szociális helyzete jelentős hatással van a gyermekek későbbi életére, ám Lannert (2003: o.n.) szerint „a családi háttér szerepe [tehát] – ezen belül elsősorban a szülők iskolai végzettsége és az általuk közvetített kultúra [is] – alapvetően befolyásolja a gyermek további sorsát”, és a társadalmi mobilitáshoz való esélyeit. A legnagyobb hátrányban az elszigetelődött, rossz állapotú falvakban élő, munkanélküli vagy alkalmi munkákból élő, több gyermekes családok vannak. Ha nem is kulcskérdés, de fontos szempontja tanulmányomnak, hogy a család,

a származás hogyan befolyásolhatja a hátrányos helyzetű gyermekek sikerességét, teljesítményét.

Mare(idézi Bukodi 2000) szelekciós mechanizmusokról szóló elmélete alapján a kedvezőtlenebb családi környezetből érkező gyermekek akár már az általános iskolában szembesülnek olyan gátló tényezőkkel, követelményekkel, hogy közülük csak a „legjobbaknak” lesz esélyük eljutni a felsőfokú továbbtanulásig. Ez alapvetően meghatározza a diákok törekvéseit egy jó, munkaerőpiaci szempontból hasznos végzettség megszerzésére.

Jól jellemzi társadalmunkat, hogy az alsóbb vagy a „legalsó” rétegek gyermekei hogyan „illeszthetők be” a közösségbe, és hogyan tudnak kiemelkedni az oktatás által. Ha kirekesztő, és olyan iskolákba szegregál, ahová általában véve ezen rétegek tagjai járnak, akkor annak egyik hatása, hogy jelentős feladatot hárít a szociális ellátórendszerre, de a legfőbb probléma, hogy elveszi a lehetőséget és a motivációt a tehetségesebb és figyelemre méltó gyermekektől is. A hátrányosabb helyzetű gyermekek oktatása nem könnyű feladat, de jó befektetés lehet a jövőjükre nézve, hiszen esély ad nekik a társadalmi mobilitásra.

A hátrányos helyzetű fiatalok helye az oktatásban

A pedagógia azokat a tanulókat tekinti hátrányos helyzetűnek, akik számára társadalmi, gazdasági és kulturális körülményeik a többséghez képest kedvezőtlen helyzetet teremtenek az iskolai előrehaladás szempontjából (Venter – Márton 2009). Ilyen körülmény lehet a szülők alacsony iskolázottsága, az alacsony jövedelem, vagy például az eltartottak magas száma is. Ezeket összefoglaló néven „szociokulturális háttérként” (Fejes 2006: o.n.) is emlegetik.

A magyarországi köznevelésben részt vevő, hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek számáról a Központi Statisztikai Hivatal készít felméréseket¹, mely sokak számára megdöbbentő adat lehet: 2013-ban Magyarországon közel 420 ezer, 2014-ben több mint 300 ezer gyermeket érintett ez a probléma, és szenvedett hátrányt az élete valamely területén. A hátrányos helyzetű tanulók aránya a szakiskolákban a legmagasabb (19%), de az általános iskolákban és óvodákban is jelentős (17%), ellenben a gimnáziumokkal, ahová a diákoknak csupán 4,3%-a érkezik szociálisan rosszabb körülmények között élő családból. A halmozottan hátrányos helyzetű tanulók száma lényegesen kevesebb, arányuk azonban az előzővel majdnem megegyezik: a szakiskolákban és az általános iskolákban minden tizedik tanuló, a gimnáziumokban viszont csupán minden századik (KSH 2015: 3). A gimnáziumban tanuló hátrányos és halmozottan hátrányos tanulók száma olyan alacsony, hogy itt valószínűleg már csak egy nagyon szelektált rétegükről beszélhetünk. Környezetem-

¹ A 2013-as és 2014-es adatokat a KSH Résztvevők a köznevelésben (2005–2014) című statisztikai táblázatából volt lehetőségem megismerni. A tanulmány megírásakor ezek voltak a rendelkezésemre álló legfrissebb adatok.

ben is úgy tapasztalom, hogy a hátrányos helyzetű gyermekek körében a szakközépiskola és szakmunkásképző intézmények a népszerűbbek, de kisebb részük mégis a gimnáziumot választja, hogy majd később továbbtanulhasson. Ezek azok a szerencsés tehetséges diákok, akiket a család és a pedagógusok is támogatnak ebben.

A középiskolában a pedagógusok munkáján kívül természetesen a diákok tehetőségétől és elhivatottságától függ, hogy milyen sikereket érnek el, mennyire tudják kompenzálni az anyagi, érzelmi, vagy nyelvi hátrányukat. Azonban a gimnáziumi továbbtanulásnak is megvan a hátulütője egy hátrányos helyzetű gyermek szempontjából: „az iskolán belüli (...) értékelés gyakran elfogult jellege tovább erősíti a gyermekek közt meglévő, eredendően társadalmi és kulturális különbségeket, és azokat képességbeli különbségekké konvertálja” (Lannert 2003: o.n.).

A hátrányos helyzetű gyermekek állami oktatása nehezebb feladat, mint az „átlagos” körülmények között élő társaiké, ugyanis az oktatási rendszer hiányosságait a család nem mindig képes pótolni (Liskó 2002). Ezzel nagy feladatot hárítanak az államra, hiszen tőle várnak segítséget a hátránykompenzációban. Az anyagilag kedvezőtlenebb családi környezetből érkező gyermekek esetében a legszembetűnőbb, hogy szüleik nem engedhetik meg maguknak, hogy a gyermek képességeit különórákkal, magántanárokkal fejlesszék, illetve általában a gyermek iskolájának megválasztására sincs módjuk.

A hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű diákok iskolai eredménytelensége általában ugyanazon okokra vezethető vissza: a diákok nyelvi hátrányára és motiválatlanságára, a kirekesztődésre és a megkülönböztetésre, amelyek együtt az esélyek egyenlőtlenségét okozzák; a pedagógusok felkészületlenségére, az iskola, a tanárok és a szülők közötti rossz kapcsolatra vagy a kapcsolat hiányára, valamint a családok rossz szociális helyzetére, ami nem teremt megfelelő háttérrel a gyermekek számára (Andl et al. 2009, Kende 2000).

Véleményem szerint, az iskolai teljesítmény szempontjából meghatározó a szülők és a pedagógusok kapcsolata, valamint, hogy a szülők hogyan és mennyire segítik a gyermeket a tanulásban, mennyi időt töltenek vele beszélgetéssel, közös étkezéssel, vagy játékkal. Róbert (2004) alá is támasztja ezt a kapcsolatot: kutatási adatai szerint Magyarországon különösen nagy hatással van a családi háttér a gyermekek iskolai teljesítményére. Azt, hogy a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetű tanulók iskolai eredményei minden esetben alulmaradnak az átlagtól, természetesen nem lehet – és nem is szabad – kijelenteni, hiszen rengeteg ellenpéldát lehetne felhozni olyan tehetséges diákokról, akik szegényebb környezetből, az iskola, a tanulás által „küzdötték” fel magukat a sikeres felnőttek világába. Azonban sajnos nem beszélhetünk róluk általánosságban, hiszen – ahogy erre a bevezetésben is utaltam – ezen diákok körében többnyire nem ez a jellemző.

A manapság igen népszerű középiskolai felvételi-szelekció hatására fontosabbá, meghatározóbbá válik a tanulmányi eredmény, és kevésbé meghatározóvá a családi háttér, az anyagi helyzet. Ennek okára Lannert Judit (2003: o.n.) cikkében kerestem magyarázatot, aki szerint a származás szerepének csökkenése a felsőbb iskolai foko-

zatokon a szelekciós mechanizmusoknak köszönhető, tehát „minél feljebb megyünk az iskolarendszerben, annál inkább szelektált csoportokkal találkozunk”. Ennek következtében a szegényebb családok gyermekei közül csak a letehetségesebbek, legjobb érdemjegyekkel rendelkező diákok juthatnak el a felsőoktatásig. Összességében úgy gondolom, a családi háttér a középiskolába való bekerülésig jelentősen befolyásolja a diákok teljesítményét, ezáltal pedig érdemjegyeit, amelyek viszont már a felsőoktatási felvételi sikerességének zálogai. Úgy is tekinthetünk erre, hogy ha egy kedvezőtlenebb családi háttérrel rendelkező fiatal eljut a középiskoláig, ott viszonylag jó jegyeket szerez, akkor a gimnáziumból már jó eséllyel bekerülhet a felsőoktatási rendszerbe is. Ezért is fontos a hátrányos helyzetű diákok „gondozása”, kompenzálása csecsemőkoruktól kezdve legalább a középfokú továbbtanulásig.

A gyermekek védelméről szóló törvény szerint a hátrányos helyzetű családok a következő támogatásokat vehetik igénybe: rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény, családi pótlék, ingyenes tankönyvellátás és egyéb tankönyvtámogatások, ingyenes vagy kedvezményes tanszerellátás és gyermekétkeztetés, egyéb természetbeni támogatások (készétel, ruházat, tanszer) például utalványok formájában (1997. évi XXXI. tv.).

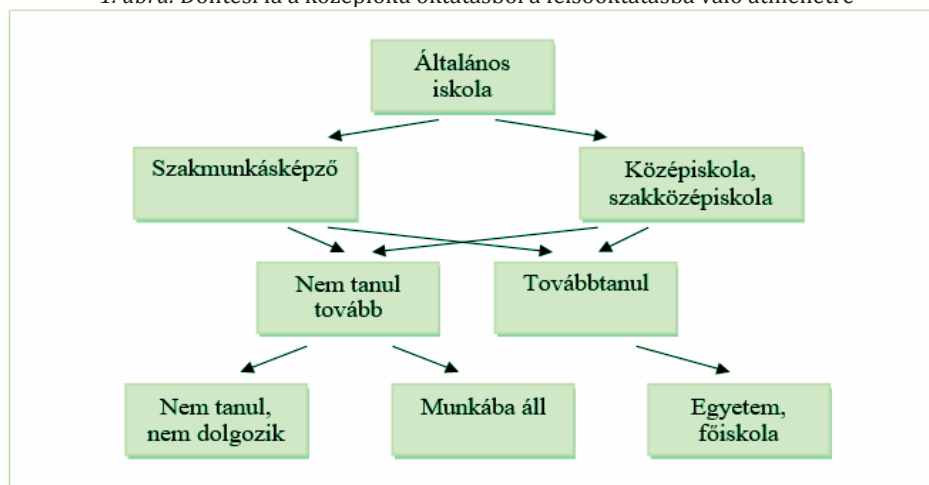
Hogyan tovább?

Bukodi Erzsébet (2000) az iskolázottságot egymásra épülő szintekként ábrázolja, ahol a következő szintre lépés feltétele az előző szint teljesítése. Ez az úgynevezett „döntési fa”, amelynek segítségével azt vizsgálták, hogy az egyes elágazási pontokon született döntések meghozatalában mekkora szerepet játszott a családi háttér. Brein és Goldthorpe (idézi Róbert 2000) hasonló elven működő folyamatmodellje a középiskolából a felsőoktatásba való átmenetet szemlélteti. A kettő ötvözete az alábbi, általam készített ábra, melyen jól látható, hogy milyen lehetőségek közül választhat a diák egy-egy iskola elvégzése után és hogy, melyek azok a kulcspontok, ahol „elcsúszhat” egy tehetséges fiatal.

„Általában minél magasabb iskolai végzettséggel és minél magasabb státuszú munkával rendelkeznek a szülők, illetve minél magasabb kulturális, társadalmi és gazdasági tőkével rendelkezik a család, annál jobb teljesítményt érnek el a tanulók az iskolában” (PISA 2013: 64). Több ízben is esett már szó a családi helyzet iskolázottsági szintre gyakorolt hatásáról. Annak ellenére, hogy azt több kutatás is megállapította (Lannert Judit korábban említett cikkében több vizsgálat eredményeit összegezve), hogy a felsőfokú továbbtanulásban ennek egyre kisebb a jelentősége – mivel a szelekció itt már a tanulmányi eredmények alapján történik – maga az elhatározás, hogy a diák akar-e tanulni, még mindig rajta és a támogatói hátterén múlik.

A hátrányos helyzetű tanulók korábban említett, nagyjából 5%-os gimnáziumi aránya a felsőoktatásban valószínűleg ennél is sokkal kevesebb, mondhatni ele-

1. ábra. Döntési fa a középfokú oktatásból a felsőoktatásba való átmenetre

Forrás: Saját szerkesztés (Bukodi 2000: 19; Róbert 2000: 83)

nyésző, ezért is lehet, hogy a nemzeti felsőoktatásról szóló törvény definíciója relatíve nagyobb mozgásteret enged. A törvény hátrányos helyzetűnek tekinti:

„...akit középfokú, iskolarendszerű szakképzési vagy felsőoktatási tanulmányai alatt családi körülményei, szociális helyzete okán a jegyző illetve a gyámhatóság védelembe vett, illetve aki után rendszeres gyermekvédelmi támogatást folyósítottak; aki rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre jogosult, vagy akit átmeneti vagy tartós nevelésbe vettek, ideiglenes hatályú intézeti elhelyezésben részesült, vagy aki tartós nevelt vagy tartós nevelését követően utógondozói ellátásban részesült” (2011. évi CCIV. tv.: 108.§ (10.)).

Annak érdekében, hogy a hátrányos helyzetű fiatalok nagyobb arányban mutakozhassanak a felsőoktatásban, több olyan projekt és program is íródott számukra, amellyel nem csak a bekerülésüket könnyítik meg, de a bennmaradásukat is a főiskolán vagy egyetemen. A mentor- és tehetségprogramoktól kezdve a pénzbeli vagy természetbeni támogatásokig rengeteg lehetőség áll a hallgatók előtt. A diákok először felvételi jelentkezésükkor vehetnek igénybe szociális alapon járó többletpontokat: hátrányos helyzetű, fogyatékossgal élő, illetve gyermekét gondozó felvételizőknek – A többletpontok rendszere² című cikk szerint – egyaránt 40 pont adható. Hátrányos helyzetűnek számít az a diák, aki a fentebb idézett jogszabályi feltételeknek megfelel.

² http://www.felvi.hu/felveteli/jelentkezés/felveteli_tajekoztato/FFT_2016A/11_tablazatok (letöltés ideje: 2016.02.03.)

A felsőoktatási intézmények többségében a felvételi eljárás során a leendő főiskolás szociális alapon pályázhat különböző támogatásokra, mint például rendszeres szociális ösztöndíjra, illetve ennek részeként az iskolakezdő alaptámogatásra, ami egy nagyobb összegű segítséget jelent az indulásnál. Megemlíthető még a rendkívüli szociális ösztöndíj is, amely a hallgató életében váratlanul bekövetkezett esemény megtörténtekeor vehető igénybe, ezáltal segítve a hallgatót életszínvonalának fenntartásában. A Bursa Hungarica Felsőoktatási Önkormányzati Ösztöndíjrendszer³ pályázati kiírása szerint olyan hátrányos helyzetű, illetve szociálisan rászoruló fiatalok számára nyújt támogatást, akik tanulmányaikat felsőoktatási intézményben, nappali tagozaton végzik. Az Útravaló-MACIKA Ösztöndíjprogram⁴ pályázati kiírása szintén hasonló a BursaHungarica-hoz: „célja egyfelől a hátrányos helyzetű tanulók iskolai sikerességének elősegítése, másrészt a természettudományos érdeklődésű tanulók tehetséggondozása”, illetve „a hátrányos helyzetű hallgatók felsőoktatási esélyegyenlőségének javítása, felsőfokú tanulmányaik megkezdésének támogatása”. A felsőoktatásban tanulók elsősorban ennek az ösztöndíjnak az Út a diplomához nevű alprogramját vehetik igénybe.

Az említett ösztöndíjak olyan lehetőségeket és esélyeket jelenthetnek egy szociálisan rászoruló fiatal számára, melyeknek segítségével nemcsak az életminősége javulhat, de tanulmányi eredményei is. Jó tanulmányi eredménnyel pedig még több ösztöndíjra pályázhat a hallgató, például tanulmányi ösztöndíjra is.

A kutatás bemutatása

MÓDSZERTAN

A kutatásom célja elsősorban a felderítés volt, illetve hogy az interjúk által közelebb kerülhessek a témához és megismerhessem a hátrányos helyzetű tanulók gondolatait és látásmódját. A „veszélyeztetettebb”, speciálisabb felzárkóztatást igénylő tanulók oktatása még relatíve új, kevésbé kidolgozott és átgondolt alapokon nyugszik. Viszonylag keveset hallunk a témáról a médiában is. Ezzel magyarázható talán, hogy nem sok kutatás dolgozta fel eddig ezt a témát, holott ez a terület egyértelműen változtatásért kiált. A hátrányos helyzetű kategóriának jelentős és sajátos részét képezik ugyanakkor a roma tanulók (kik származásuk miatt alapvetően magukban hordozzák a kudarcok és a kirekesztődés veszélyét), akiről több felmérés is készült az elmúlt években, évtizedekben. Tanulmányomban tehát hiánypótlásként elsősorban a nem roma gimnazistákra koncentrálok, de összességében nem kívánok különbséget tenni roma és nem roma tanulók között.

³ http://www.emet.gov.hu/hatter_1/bursa_hungarica/ (letöltés ideje: 2016.02.03.)

⁴ http://www.emet.gov.hu/hatter_1/utravalo_macika/ (letöltés ideje: 2016.02.03.)

A kutatás központi témáját saját érdeklődési körömhöz igazodva választottam, ugyanakkor fontos volt számomra az újfajta megközelítés, a téma újszerűsége a szakmában, ezért is választottam ezt a nagyon szelektált, kis létszámú, gimnazistákból álló társadalmi csoportot.

A kvalitatív jellegű kutatást 2016 januárjában végeztem a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Tiszafüreden, a Kossuth Lajos Gimnáziumban. Az interjúk felvételéhez egy hét állt rendelkezésemre. A felmérés elemzési egységei a végzés előtt álló hátrányos helyzetű és halmozottan hátrányos helyzetű gimnazisták voltak, akiket az egyének szintjén, tehát az általánosításokat kerülve vizsgáltam. A diákok kiválasztásában az iskola ifjúságvédelmi felelőse volt segítségemre: 11., 12. és 14. osztályos, rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő tanulókat kerestünk fel, akik közül hat diák vállalta a kutatásban való részvételt. A diákok kiválasztásánál az Útravaló programban való részvételt is figyelembe vettük. A kutatás lebonyolításához szükséges volt az osztályfőnökök és az iskolaigazgató beleegyezése is, akik nagy örömmel fogadtak és lehetőséget adtak az interjúk elkészítésére. Egy interjú megvalósításához egy tanóra, azaz 45 perc állt rendelkezésemre, ami minden esetben elegendőnek bizonyult. A beszélgetés helyének a gimnázium egyik csendesebb osztálytermét választottuk.

A kérdések összeállításánál nagy gondot kellett fordítanom arra, hogy ezek ne legyenek a diákok számára kellemetlenek, illetve hogy a pozitív megfogalmazással bátorítsam őket a továbbtanulásra. A beszélgetések bemelegítő kérdésekkel kezdődtek, majd a jelenlegi iskolájukról kérdeztem őket, milyen tanulónak tartják magukat, illetve részt vesznek-e az iskolai közösségi életben. Ezután a beszélgetéseket igyekeztem a továbbtanulás felé terelni, melyben az érdeklődési körükről, az intézmény- és szakkiválasztást befolyásoló tényezőkről és a tájékozódási lehetőségeikről kérdeztem őket. Az interjúk végén a felvételiéről és az érettségiről is szó esett, ezen belül hogy miként készülnek rá, vannak-e ezzel kapcsolatosan félelmeik, vagy hogyan lehetne egyszerűbbé tenni számukra a felvételizés folyamatát.

A kutatásom hipotézisei a következők voltak:

- Az a diák, aki hátrányos helyzetűként középiskolába jelentkezik, az szeretne továbbtanulni is, és vállalja a felsőoktatási felvételi nehézségeit.
- Azok a tanulók, akik hátrányos helyzetük ellenére eljutottak a gimnáziumig, valószínűleg támogató családi háttérrel rendelkeznek.
- A továbbtanulási szándékban döntő szerepe van a választott középiskola megerősítő hatásának.

A kutatási téma jelentősége és újszerűsége véleményem szerint abban nyilvánult meg, hogy a diákok szívesen vettek részt benne, azzal a reménnyel, hogy ezáltal akár saját maguk is alakíthatnak a felvételi rendszeren, folyamaton. Ez számomra azt mutatja, hogy a gimnazisták ténylegesen úgy érzékelik, hogy a felvételi kapcsán nehézségekbe, korlátokba ütköznek. A kutatás eredményeit így természetesen további kutatások kiindulópontjaként is lehet alkalmazni, ahol egy nagyobb létszámú minta még részletesebb eredményekhez és megoldási javaslatokhoz is vezethet.

A következőkben az alanyokat röviden jellemzem, majd pedig igyekszem megmutatni a közöttük lévő hasonlóságokat és különbségeket is.

Az interjúalanyok jellemzése

1. számú interjúalany, férfi: Jelenleg 14. osztályos a gimnáziumban. A fiú 6 éves kora óta él nevelőszülőknél, előtte intézetben lakott. Több testvére is van, szám szerint hét, akik közül többen édestestvérei, de ennél a nevelőcsaládnál csak őt és öccsét tudták elhelyezni. Egy közeli kistelepülésen élnek, ahol virágboltjuk és számítástechnikai üzletük van. Nyolcadik osztály után a gimnázium emelt szintű tagozatán tanult, majd érettségi után egy kétéves OKJ kereskedelem és marketing szakképzésre iratkozott be. Mindenképpen szeretett volna továbbtanulni, azonban az érettségivel megszerzett pontjai nem voltak elegendőek a választott szakra történő bejutáshoz, ekkor döntött az OKJ képzés mellett. Miután ezzel végzett, újra megpróbálkozna a felvétellel, ám a két év alatt, úgy érzi, változott érdeklődési köre: a katonai irány helyett a mezőgazdaság lett vonzó számára, agrármérnöki szakra szeretne jelentkezni. Tanárai és társai egyaránt okos fiúnak tartják: koncentrált tanulás nélkül is képes ötösrre teljesíteni, de ő maga nincs teljesen megelégedve a szorgalmával. Logikával és újszerű látásmóddal közelíti meg a feladatokat, de a figyelmét nehéz lekötni: sokszor elkalandozik az órákon is. Korábban részt vett az Útravaló programban, ahol tanulmányi eredményeitől függően havonta nagyjából 10 ezer forintot kapott. Életében fontos szerepe van a sportnak. Régebben futóversenyeken vett részt, országos szintű eredményeket ért el. Mostanra csak a focira maradt ideje, amire ugyancsak nagyon büszke. Osztálya jelenleg 10 fős és ebből adódóan külön osztályfőnöki órát általában nem tartanak, de bárkinek bármikor adott a lehetőség, hogy jelezze, ha kérdése vagy problémája van. Az osztálytársai körében nem igazán szoktak beszélni a továbbtanulásról, mivel a többség már dolgozni szeretne. A továbbtanulással kapcsolatban az őt körülvevő felnőttek közül nagyon sokat segített neki az osztályfőnöke és a régebbi gyámja. Előbbi különösen büszke a fiúra. Ismerősei már munkát is ajánlottak neki, miután végez a mezőgazdasági tanulmányokkal. Ezzel kapcsolatban elvárásként leginkább a valódi tudást emeli ki.

„Az a fontos, hogy ne csak egy papírt, egy végzettséget kapjak, hanem legyen értéke is, hogy ha mondjuk felvesznek abba a gazdaságba, akkor ne legyen olyan, hogy ehhez se értek, ahhoz se értek.” (1. sz. interjúalany)

A kereskedelmi képesítés hasznosítását úgy tervezi, hogy végzés után indít egy kis gazdasági vállalkozást. Öt éven belül szeretne egy kis házat is venni, mivel amikor kikerült az intézetből, kapott egy nagyobb összeget, amit házvásárlásra vagy felújításra használhat fel. Ezt a bankban lekötötte, 5 év múlva jár le. Úgy tervezi, hogy ebből vesz majd egy kis házat nagy telekkel, és ott szeretne dolgozni.

2. számú interjúalany, nő: 11. osztályos gimnazista lány. A gimnáziumtól nem meszse, egy kis településen él keresztszüleivel és nagymamájával, de hétköznap csak ketten vannak az idős hölgygel, így a lánynak sokat kell segítenie a házimunkákban. Édesanyja és féltestvére is Budapesten élnek. Nyolcadik osztály után a gimnáziumba jelentkezett és felvételt nyert az általános képzésű „C” osztályba. Arról, hogy mit szeretne majd tanulni, akkoriban még semmi elképzelése sem volt, ezért ez a négy év számára gondolkodási időt jelentett. Az iskolában könnyen beilleszkedett, sok barátja van: szereti az osztályát és az osztályfőnökét is. Szeretne jobb jegyeket szerezni, javítani az átlagán, mivel gondolkodik a továbbtanuláson is, de a tanulmányaival kapcsolatban már nem tartja magát olyan szorgalmasnak, mint amilyen régebben volt. Tanárai igyekeznek segíteni neki a felzárkózásban, mivel tudják róla, hogy többre is képes. Az osztály közös feladataiból mindig kiveszi a részét, emellett diákönkormányzati tag. A végzéshez közeledve angolból tervez nyelvvizsgát, illetve földrajz fakultációra jár, mivel ez lesz az ötödik érettségi tárgya. Az interjú közben többször is elmondta, mennyire fél az érettségitől és a felvételitől, úgy érzi nem fog sikerülni. Szeretne továbbtanulni, de a legfontosabb számára, hogy piacképes végzettsége legyen. Egy kétéves OKJ képzésre szeretne majd jelentkezni, de még nem tudja hová.

„Nem vagyok már olyan jó tanuló, mint régen, ezért szerintem a továbbtanulás nekem csak időhúzás lenne, mielőtt dolgozni kezdek. Semmi értelme nem lenne. Meg ugye, ha ilyen kétévesre mennék, akkor megint végig kereszttanyumékra lennék utalva így pénzügyileg, és azt már nem akarom. Tudom, hogy nekik is nehéz, mert nagyon sokat kell dolgozniuk, hogy nekünk jó legyen.” (2. sz. interjúalany)

Ha több lehetősége lenne, fotográfusnak tanulna, mivel nagyon szeret fényképezni, de nem sok esélyt lát rá, hogy ez sikerülne neki. A keresztszülei és az anyukája is támogatják a tanulásban, hozzájuk bármikor fordulhat, de iskolán belül is több tanára van, aki segíthet neki. Helyileg mindenképpen budapesti intézménybe jelentkezne, mivel több családtagja is ott él, így talán a képzés idejére hozzájuk költözhetne. Ezt édesanyja is többször javasolta már neki, de a lány és a mostohaapa közötti viszony nem túl jó, nem jönnek ki egymással, illetve a budapesti albérlet is viszonylag kicsi, ezért a lány nem szívesen költözne hozzájuk.

„Amit tényleg szeretnék csinálni, az a fotózás. Ahhoz kedvem is lenne, mert sokat fotózok otthon is. De szerintem egyébként ebből nem lesz semmi. Anyáék se akarják, hogy ilyesmivel foglalkozzak. Mindig azt mondják, hogy egyre több a fotós, de csak kevesen tudnak érvényesülni és ahhoz, hogy sikeres legyek, jó kapcsolatokra és sok pénzre lenne szükségem.” (2. sz. interjúalany)

A családból leginkább a keresztapa az, aki pártolja a továbbtanulását, de a fotózással ő sem ért egyet. Pedig a lány szeretné ezt csinálni, és szerinte jó lenne benne.

3. számú interjúalany, nő: egy tizenkettedikes roma lány, aki a gimnázium általános képzésű, „C” osztályába jár. Édesapja hamar elhagyta a háromgyermekes családot, ezért akkoriban sok nehézséggel kellett szembenézniük. Azóta édesanyja újra férjhez ment és a lány úgy látja, hogy a dolgok kezdenek jóra fordulni. Nővére, aki egy évvel idősebb nála, kereskedelmet tanult a szakközépiskolában, részben miatta jelentkezett ide, ugyanakkor már most tudja, hol szeretne továbbtanulni, így a gimnáziumot is tudatosan választotta. Hetedikes kora óta részt vesz az Útravaló program Út az érettségéhez alprogramjában, előtte Roma Ösztöndíjat kapott. Közepes tanulónak tartja magát, de szorgalmasnak is, hiszen osztályon belül szereti kivenni a részét a feladatokból, ezért is lett idén diákönkormányzati képviselő. Aktív tagja a helyi fúvószenekarnak is, elsős kora óta zenél: kezdetben hegedűn, később baritonon. Országos és megyei versenyeken szerepelt, illetve belföldi és külföldi fúvószenekari fesztiválokon is fellépett már. A közelgő érettségi miatt már nagyon izgul, de igyekszik sokat készülni rá. Földrajz fakultációra jár, mivel az lesz az ötödik érettségi tárgya, de emelt szintű érettségét egy tárgyból sem tervezi. Mindenképpen szeretne továbbtanulni, kicsi kora óta óvónő szeretne lenni. Úgy gondolja, a továbbtanulás fontos dolog, de sok nehézség is van benne.

„Az a baj, hogy egyre magasabbak a ponthatárok, és folyamatosan váltogatják a szakok neveit és a bejutási feltételeket is. Tavaly például még úgy volt, hogy nekem is kell majd emelt érettségiznem, aztán megint változott, és már nem kell. Ezen már nem lehet eligazodni.” (3. sz. interjúalany)

Végzősként februárban ő is leadta a jelentkezését: a Debreceni Egyetem óvodapedagógus, nemzetiségi (cigány-roma) óvodapedagógus, és csecsemő- és kisgyermeknevelő szakjaira. „B-tervként” a Zeneakadémián is gondolkodik. A felvételiben az iskola ifjúságvédelmi felelőse és az angoltanára segített neki legtöbbet. Az osztályból összesen hárman jelentkeztek valamilyen felsőfokú képzésre, a többiek OKJ-s végzettséget szeretnének, vagy már most elkezdtek munkát keresni. Szerinte azért olyan alacsony a felsőoktatásba jelentkezők száma, mert az osztályfőnökük nem motiválja kellőképpen a csoportot. Mivel ilyen kevesen felvételiznek, ezért ők hárman igyekeznek összetartani, például tájékoztatják egymást a határidőkről és a fontos információkról. Az sem befolyásolta, hogy a társai nem igazán tanulnak tovább, ő már elhatározta, hogy ezt szeretné. Tanulmányait a család – de legfőképp édesanyja – nagyon fontosnak tartja, sőt a nyelvvizsgára is folyamatosan ösztönzik a lányt. Ők ebben látják számára a kitörési lehetőséget. Télen a nyílt napra is elkísérték, ahol nagyon otthonosan érezte magát.

„Én ezt várom legjobban a főiskolától, amit már mondtam korábban is, hogy ki tudjak törni, és hogy anya büszke legyen rám. Remélem, hogy ha végzek,

akkor el fogom tudni tartani magam, és neki is segíthetek majd, mert ő is mindig segített nekem... Csak ki akarok törni innen.” (3. sz. *inetrjúalany*)

Fontos számára a kézzel fogható tudás is, hogy bárhol el tudjon helyezkedni, de másik szakot is tervez, ha úgy alakul, például egy szociális munkás vagy szociálpedagógus szakot. Egyik oktatója sajnos nem támogatja a lány továbbtanulási terveit: elmondása alapján a pedagógus sokszor próbálta őt lebeszélni a jelentkezésről.

„Azt mondta, hogy nincs esélyem bekerülni, és ne vállaljak olyat, amit nem tudok teljesíteni. Ezt többször is mondta már, és nagyon rosszul esett nekem, hogy nem hisz bennem. Szerintem ez azért van, mert roma vagyok és már előre leírnak. Volt már, hogy hiányoztam az iskolából egy fellépés miatt, és külön füzetben vezették, hogy hány napot nem voltam.” (3. sz. *interjúalany*)

Azt tartja az egyik legnagyobb erősségének, hogy amit eltervez, azt véghez is viszi, mindent megtesz érte. A legfőbb félelme a továbbtanulással kapcsolatban az, amit most is érez, hogy kevesebbnek fogják tartani, mint egy nem roma embert. Fél, hogy hogyan fogják majd elfogadni. Egyelőre igyekszik ilyenekre nem gondolni, hanem csak az érettségire koncentrálni, hogy minél jobb eredményt érjen el.

4. számú interjúalany, férfi: 12. osztályos, nyolcosztályos gimnáziumi tagozaton, vagyis „A” osztályban tanul. A gimnáziumtól körülbelül 25 kilométerre, egy kis faluban él. Szülei mezőgazdasággal foglalkoznak, ez egyfajta hagyomány a családban, hiszen nagyszülei indították be az akkor még kis gazdaságot. Sem nagyszülei, sem szülei nem rendelkeznek ehhez szükséges végzettséggel, ezért is biztatják a fiút, hogy a családban elsőként szerezze meg azt. A lakóhely és az iskola távolsága miatt általában busszal jár be a városba, de ez az út majdnem egyórás, mivel megkerüli a környéket. Emiatt sokszor fáradt, mire délután hazaér, így reggelente a buszon szokott tanulni. Tanulmányait tekintve átlagos diáknak tartja magát, legutóbb 4-es átlaga volt és elmondása szerint csendes, jó gyerek. Nyolcosztályos versenyekre is szokott járni minden évben, ahol leginkább a földrajz tanulmányi versenyeken szokott szerepelni. Ez a kedvenc tantárgya, így ezt választotta egyik érettségi tárgyának is. A másik a biológia. Mindkettőt gyorsan meg tudja tanulni, mivel mindkét tárgy érdekli. Az érettségire próbál minél többet készülni, átismételni, amiről a négy év alatt tanultak. Egyedül a nyelvtanulás az, ami távol áll tőle: mind a némettel, mind az angollal nehezen boldogul, így nyelvvizsgát sem tervez a közeljövőben. Hobbija az íjászkodás, amit körülbelül hét éve kezdett el, mikor egy iskolai nyílt napon először volt lehetősége kipróbálni. Azóta csak úgy emlegeti csapatát, mint a „második családja”. A fiú szeretne továbbtanulni, végzősként már le is adta a jelentkezését: Debrecenben az agráron mezőgazdasági mérnök és növénytermesztési szakokra. Ebben leginkább gyermekkori emlékei inspirálták: szívesen emlékszik vissza a nagypapával közösen végzett nyári munkákra. A továbbtanulásban, felvételiben sokat segített neki osz-

tályfőnöke és más tanárai is. Osztályfőnöki órán is rendszeresen szóba kerül a téma, mivel nagyjából mindenki jelentkezett valamilyen felsőoktatási intézménybe.

„Osztályfőnökin általában azt beszéljük meg, ha valaki valamit nem ért. Ugye nézegetjük a felvi.hu-t, de sokszor nem is értjük, hogy akkor mit, hogy kell, és ezeket jó megbeszélni, mert lehet, más se tudja. Például anyáék se tudnak nekem segíteni, mert ugye én vagyok a legidősebb, szóval ők még most csinálják ezt először. De másnak meg van olyan testvére, ismerőse, aki tavaly, vagy előtte jelentkezett, és akkor ezeket így megbeszéljük. Elég nagy segítség.” (4. sz. interjúalany)

A szülők a döntéseknél és a jelentkezésnél segítik leginkább, illetve támogatják abban, amit szeretne. Örülnek, hogy a fiuk ezt a szakot választotta és remélik, hogy ezáltal a gazdaság is kicsit jobban megy majd. A jövőben továbbra is szeretne ott-hon, a földjükön gazdálkodni, de egy saját vállalkozás ötlete is felmerült már benne. Abban, hogy melyik intézménybe, vagy hogy melyik szakra jelentkezett, a mezőgazdasági indíttatás mellett a társak döntése is befolyásolta, illetve a távolság, mivel a környékhez a debreceni székhelyű egyetem esik legközelebb. Elvárásai az iskolával szemben leginkább a beilleszkedés terén vannak: szeretné, ha ott is olyan jó lenne a közösség, mint itt a gimiben, és megtalálná azokat a személyeket, akikkel hasonló az érdeklődési körük.

5. számú interjúalany, nő: jelenleg tizenegyedik osztályos. Nem messze, egy kis településen él szüleivel és öt testvérével. A gimnázium emelt szintű „B” tagozatára jár és nagyon szereti, annak ellenére is, hogy harmincketten vannak az osztályban. Nem tartja magát igazán szorgalmas diáknak, sokat rontott az utóbbi időben, de a félévi átlageredménye még így is majdnem 4-es.

„Én ezt nem tartom jónak. Eddig még sosem volt négyesnél rosszabb az átlagom, úgyhogy emiatt sokszor van rossz kedvem. Remélem, hogy az év végi átlagom már 4,5 körül lesz, mert most nagyon sokat tanulok, többet készülök az órákra is. Bár nagyon fárasztó.” (5. sz. interjúalany)

Kilencedik osztályos kora óta benne van az Út az érettségihez programban, a tanulmányi eredményeiért kap pénzbeli támogatást, havonta vagy egyszeri kifizetéssel. Ennek megpályázásában az iskola ifjúságvédelmi felelőse segített neki. A gimnáziumban angolt és németet tanul, előbbiből nyelvvizsgát is tervez a közeljövőben. Kedvenc tantárgyai egyébként a magyar nyelv és a történelem. Ezekből mindig jó jegyeket szerez. Magyarból tervezett emelt szintű érettségit is, de mégsem jelentkezett. A továbbtanulást fontos dolognak tartja a későbbi megélhetés szempontjából is.

„Manapság már egy érettségivel semmire se megy az ember, szóval valamit ki kellene találni, hogy hogyan tovább.” (5. sz. interjúalany)

Arról még nem döntött, hogy konkrétan milyen szakra szeretne jelentkezni, de az biztos, hogy gyerekekkel szeretne foglalkozni, tehát egyelőre óvónő vagy védőnő szakokban gondolkodik. Helyileg Debrecenben szeretne tanulni, oda is szeretne költözni a későbbiekben, mivel nagyobb város, és több lehetőséget lát benne. Sokszor előjött már ez a téma otthon is, ilyenkor általában elmondja, hogy mik az elképzelései ezzel kapcsolatban és aztán ezt közösen átbeszélik. De a továbbtanulásban leginkább szülei támogatják, illetve a tanárai is szívesen segítenek neki, ha hozzájuk fordul. Egyelőre még nincs annyira napirenden a felvételi és az érettségi, ezért még nem nagyon beszélgettek erről osztályfőnöki órákon, de év elején az osztályfőnök elmondta, hogy az érettségiben és a pontszámításban milyen változások lesznek. Azt tanácsolta a diákoknak, hogy mindenki kezdjen el gondolkodni, hogy milyen szak iránt érdeklődik, és ha van valami kérdésük, nyugodtan keressék meg. Az osztályból egyébként szinte mindenki szeretne továbbtanulni: a jogi, egészségügyi és agrár területek iránt érdeklődnek leginkább. Szerinte az osztályon belül egymást motiválják, mindenki jobb akar lenni. Ugyanakkor az viszont nem befolyásoló tényező, hogy melyik városba vagy intézménybe jelentkeznek, mindenki a saját elképzelései szerint dönt. Reméli, hogy egy olyan szakra kerül majd, ami tetszeni fog neki.

6. számú interjúalany, férfi: tizenegyedik osztályos, emelt tagozatos gimnazista. A településen él édesanyjával. Négy testvére van, édesanyjuk kicsi koruk óta egyedül neveli őket. A családban mindenki jó tanuló és mindenki továbbtanult valamelyik egyetemen vagy főiskolán, így már csak ő lakik otthon. Nyolcadik osztály után neki is el kellett döntenie, hol tanul tovább, s azért választotta végül ezt az intézményt, mivel ez „helyben” van és három testvére is idejárt. Igazi közösségi ember, mindenben részt vesz, amire van lehetősége – legyen az Kulturális Nap vagy Diák Hét –, emellett pedig kitűnő tanuló. Szabadidejében diákkormányzati képviselőként is tevékenykedik. Az iskolában leginkább a tanárait szereti, hogy bármiben segítenek neki, ha kell, és hogy fiatalosak, vidámak, de korosztályában is sok „haverja” van, elmondása szerint könnyen barátkozik. Szeret sportolni, kosarazni és röplabdázni. Idén először lett kosárlabda csapata a gimnáziumnak, amelyet a barátaival közösen hozott létre. Ő a csapatkapitány, így ő tartja a kapcsolatot az edzővel is, tavasszal pedig szeretne nevezni a diákolimpiára. Az iskolába is gyalog szokott bejárni, mert szeret sétálni. Ez napi 8-10 kilométert jelent. Bár még csak tizenegyedikes, már most elkezdett készülni az érettségire.

„Általában 2-3 órát tanulok naponta. Ez fontos, hogy jól sikerüljön az érettségim... Általában tételeket tanulok, meg próbálom ismételtetni az anyagokat. Így legalább több időm lesz rá, és a témazárókra sem kell majd annyit készülni... Szeretnék maximálisan felkészülni, mire jön az érettségi, mert látom, hogy a társaim még nem foglalkoznak ezzel, és szerintem ez felelőtlenség.” (6. sz. interjúalany)

A felvételihez és a diplomához fontosnak tartja a nyelvvizsgát is, ezt mielőbb szeretné megszerezni, és esetleg még arra is maradna ideje, hogy egy második nyelvből is elkezdjen felkészülni. Pozitív tulajdonságának tartja, hogy könnyen alkalmazkodik, és hogy amit szeretne, azt el is éri. Szeretne többet vállalni, például segíteni a társainak. Matematikából szokott nekik korrepetálást tartani, amire nagy igény van. Kilencedikes kora óta részt vesz az Útravaló programban, amelyet testvérei ajánlottak neki, mivel ők is részt vettek benne, mikor gimnazisták voltak. A pályázatban osztályfőnöke segített neki. A továbbtanulást jó dolognak tartja: szerinte nagyon fontos, hogy az ember minél több tudásra tehessen szert. Kedvenc tárgya a földrajz, ebben is folytatná majd a tanulmányait. Jelenleg az ELTE geológus szakára szeretne jelentkezni, de szerinte ez még változhat. Ha ez nem jönne össze, akkor a kosárlabdával szeretne továbbmenni. A továbbtanulással kapcsolatban leginkább testvérei segítenek neki, mert ők épp benne vannak ebben:

„Négy testvérem van. A legfiatalabb nővérem a Semmelweisre jár dietetikus szakra, másik nővérem a Corvinuson pénzügy-számvitel szakon tanul. Akkor a bátyám ő Debrecenben van fizika szakon. És a legidősebb nővérem ő már dolgozik az Emberi Erőforrások Minisztériumánál. Mindegyikük Pesten él. A legidősebb nővérem ő már férjnél is van.” (6. sz. interjúalany)

Nagyon büszke a testvéreire, példaképeinek tekinti őket, de sokszor épp emiatt megfelelési kényszere van. Sokat beszélget erről édesanyjával és osztályfőnökével is, akik arra buzdítják a fiút, hogy azt csinálja, amit leginkább szeretne. Előfordult már, hogy hármasan megnézegették a szóba jövő szakokat, hogy mihez hány pont szükséges, és hogy milyen feltételei vannak a bejutásnak. Emellett egyik nővére a Hallgatói Önkormányzat Diákjóléti Bizottságának is tagja, így rá is számíthat, hiszen ő mindent tud az ösztöndíjakról és a felvételiéről. A papírok intézésében is segít a fiúnak, illetve tanácsokat ad neki, hogy hogyan ossza be az idejét. Abban, hogy melyik intézményben szeretne továbbtanulni, leginkább az befolyásolja, hogy testvérei szinte mind Budapesten vannak. Szeretne velük együtt lakni majd, illetve a nagyvárost a több lehetőséggel azonosítja. Emellett Debrecen is számításba veszi, mivel társai körében, úgy látja, hogy Debrecen népszerűbb: az osztályának nagyobb része ottani iskolákat jelöl meg. Ezenkívül próbálja a ponthatárokat is reálisabban nézni, és minél többet tanulni, hogy legyen esélye, mivel tudja, hogy az anyagi hátrányokat csak így egyenlítheti ki. A felsőoktatásban a legfontosabb számára, hogy jó képzésben részesüljön, sok dolgot megtanulhasson, de fél, hogy a tantervvel és a felkészüléssel nehézségei lesznek, mivel mindig hallja, hogy a testvérei nagyon sokat tanulnak. Ez szerencsére nem veszi el a kedvét a továbbtanulástól, sőt már a mesterképzésen is gondolkodik.

A kutatás eredményei

A kutatásomban mikroszinten vizsgáltam a hátrányos helyzetűek továbbtanulási terveit. A minta alacsony létszáma miatt a kutatás nem reprezentatív, de valamilyen szinten mégis betekintést nyújt a hátrányosabb helyzetű gimnazista korosztály gondolkodásmódjába.

A diákokkal készült interjúk összegző vizsgálata mellett fontosnak tartottam, hogy a fiatalok véleményét külön-külön is elemezzem, ugyanis a családi helyzetek és szociális körülmények annyira eltérőek, hogy még két diák életútjában is nehezen található párhuzam. Első körben erről kérdeztem őket. Volt közöttük nevelt gyermek, aki másodjára „fut” neki a felvételinek, ambíciókkal, de félelmekkel teli roma lány, és nagy családdal rendelkező fiatalok. Ezzel szemben a továbbtanulási kérdéskörben nagyjából hasonló nézetekkel és gondolatokkal találkoztam, mivel a megkérdezett diákok mindegyike szeretne továbbtanulni valamilyen képzési szinten, legyen az alapképzés vagy kétéves felsőoktatási szakképzés. A legnépszerűbbek a mezőgazdasági irányú, valamint a gyermekek gondozásával, nevelésével kapcsolatos szakok. Előbbi a fiúk, utóbbi a lányok továbbtanulási terveire jellemző, tehát a „hagyományos” férfi-női szerepek itt is visszatükröződnek.

Az egyéni interjúk elemzése közben világossá vált számomra a jó oktatási színvonalú gimnázium megválasztásának, valamint a család támogató szerepének fontossága. Ezt az intézményt a diákok közül többen is tudatosan választották, hiszen ez a Tisza-tavi régió legjobb hírű középiskolája, ugyanakkor voltak, akiknél a távolság volt a döntés alapja. A gimnázium pedagógiai programja sok lehetőséget kínál a hátrányos helyzetű tanulók számára is, például egyéni fejlesztő foglalkozásokat, mentálhigiénés konzultációt, vagy a kulcskompetenciák kiemelt fejlesztését. A nevelő-oktató munka során a diákok szociális hátrányainak kompenzálására, a kreativitásuk fejlesztésére és a továbbtanulási esélyek növelésére fókuszálnak (KLG 2014). A vizsgált mintámban azonban nagyon eltérő a háttér hátrányos jellege, ezért a diákok más-más módokon igénylik a felzárkóztatást. A hátrányok lehetnek szociális, családi, területi vagy egyéb gyökerűek is. A „hátrányos helyzetű” minősítés nagyon sok fajta életmódot foglal magában, így ezek kezelése semmiképp sem lehet azonos, de úgy vélem, hogy a család és a pedagógusok támogatása elengedhetetlen.

A vizsgálathoz – ahogy korábban említettem – kifejezetten hátrányos helyzetű diákokat kerestünk meg: elsősorban a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülőket, illetve az Útravaló programban részt vevőket, mivel a pályázat feltétele a hátrányos helyzet. Abból, hogy egy diák hátrányos helyzetű, a törvény szerint az következik, hogy vagy a szülők iskolai végzettsége, foglalkoztatottsága miatt, vagy a családi környezet jellemzői miatt nem megfelelően biztosított a gyermek egészséges fejlődése. Az interjúalanyok elmondása alapján azonban a családok anyagi helyzete nem befolyásolja kiemelkedő módon például az intézmények közötti választást sem. Ez szintén arra vezethető vissza, miszerint a gimnáziumban tanuló hátrányos helyzetű diákok csoportja már egy sokkal szelektáltabb réteg, mint a szakközépiskolákban vagy általános iskolákban tanuló hátrányos helyzetű diákok csoportja. Tehát

valószínűleg itt nem a legszegényebb rétegről beszélünk. Ugyanakkor az Útravaló programban való részvétel egy nagyobb anyagi támogatást is jelent a családok számára, mely tágabb lehetőségeket eredményez.

A második kérdéskörben a tanulmányaikról kérdeztem őket. Arra voltam leginkább kíváncsi, hogy milyenek érzik az iskolával való kapcsolatukat, szeretnek-e iskolába járni, aktív tagjai-e a közösségnek. A hat fiatalból három az iskola diákönkormányzatának is tagja, saját osztályukat képviselik a különböző programok szervezésében. Minden diák meg tudott fogalmazni valamilyen pozitívumot az intézménnyel kapcsolatban, például a tanárok kedvességét, segítőkészségét, vagy hogy milyen jó az osztályközösség. Mindegyiküknek van mentora, vagy olyan oktatója, akivel közelebbi kapcsolatban van, aki bármilyen ügyben segíteni tud neki. Ennek nagyon nagy jelentősége lehet egy hátrányos helyzetű fiatal szempontjából. A diákok azt is kiemelték, hogy sok barátjuk van az iskolában, és hogy könnyen alakítanak ki kapcsolatot más emberekkel is. Ezt az interjúk alatt személyesen is megtapasztaltam, mivel mindegyikük nagyon közvetlen volt velem – bár véleményem szerint ebben az alacsony korkülönbség is közrejátszott –, minden kérdésemre hosszan válaszoltak.

Eltérést leginkább a tagozatok és osztályok tekintetében tapasztaltam. Az „A” és „B” osztályok tanulói lényegesen jobb jegyekkel rendelkeznek, mint a „C” tagozatos diákok. Ez egyértelműen a felvételi szelekcióra vezethető vissza, mivel a legjobb eredményt elérő diákokat a „B”, a kevésbé jobb eredménnyel rendelkezőket a „C” osztályokba sorolják. Az „A” osztály nyolcosztályos tagozatot jelent, tehát azokat a diákokat, akik már az általános iskola negyedik éve után a kispályás gimnáziumba felvételiztek. Ők mostanra jellemzően jobb tanulmányi átlaggal rendelkeznek. A „K”, azaz kereskedelmi képzési tagozat szintén független a felvételi rangsortól, mivel minden jelentkezőt felvesznek, aki érettségivel rendelkezik. Az osztály évente így is csak 10-15 fővel indul. A megkérdezett diákok az átlagukat általában hármas-négyesként vagy négyes-ötösként jellemezték, ami véleményem szerint szorgalmas diákokra utal. Több fiatal elmondta azt is, hogy nagyon fél az érettségitől, ezért igyekszik minél többet készülni rá, hogy jól sikerüljön. Többen említették a nyelvvizsga megszerzését is mint kitűzött célt. A beszélgetések kapcsán a sport és a hobbi témaköre is előjött: van, aki íjászkodik, kosarazik, focizik, van, akinek a hobbija a fotózás. Egyiküknél például a zenélés is megjelent, ami már régóta része az életének, ezért már arra is gondolt, hogy talán ezzel szeretne foglalkozni. Ezeket nagyon pozitívnak tartottam, hiszen ezáltal a fiatalok egyrészt több dologban is kipróbálhatják magukat – új embereket ismerhetnek meg, ami által kapcsolatokat építhetnek ki –, másfelől pedig „több lábbal állnak a földön”. A hobbijukon túl versenyeken és pályázatokban is szívesen vesznek részt.

A harmadik kérdéskörben a továbbtanulásról beszélgettünk. A diákok nagyobbik része már elhatározta, melyik intézménybe, szakra jelentkezik, vagy már be is adta jelentkezését. A leghatározottabb elképzelése a 6. számú interjúalanynak van, aki – bár még csak tizenegyedikes – pontosan tudja, hogy hová fog jelentkez-

ni, sőt már a mesterképzésen gondolkodik. Tapasztalataim szerint a diákok közül azok szeretnének leginkább továbbtanulni, akiknek az átlaguk és a szorgalmuk is jobb, mint társaiké. Nekik nagyobb esélyeket tulajdonítanak a tanárok is, mint a többi, kevésbé szorgalmas diáknak. A hármás-négyes átlaggal rendelkező fiatalok inkább olyan képzéseken és szakokon gondolkodnak, ahová a ponthatárok is jellemzően alacsonyabbak. Ez feltételez egyfajta realitást a diákok részéről, mivel a képességeikhez mérten választanak szakot. Az is megfigyelhető, hogy azok a diákok, akik vacillálnak a továbbtanulással kapcsolatban, sokkal elképzelhetőbbnek tartják, hogy főiskola helyett, érettségi után rögtön munkába álljanak. A továbbtanulás kapcsán arra is kíváncsi voltam, hogy általában kivel tudnak erről beszélgetni a fiatalok. A legtöbben a szüleiket és az osztályfőnökeiket emelték ki, de más oktatókhoz is fordulhatnak. Úgy gondolom, nagyon meghatározó ezen személyek hozzáállása, illetve az, hogy mit hall tőlük a fiatal. Ilyen értelemben a kortársak nézőpontja is fontos, hiszen a csoporton belüli idomulásnak nagy jelentősége van.

A beszélgetések végén a diákok igényeiről is szó esett. Arra kértem őket, fogalmazzanak meg egy-egy olyan hibát, vagy kielégítetlen szükségletet, amivel a továbbtanulással kapcsolatban találkoztak. Több javaslat is elhangzott, mint például, hogy azt szeretnék, ha már a felvételi előtt tudhatnának arról, hogy miből is épül fel az adott képzés, hiszen ez a döntésüket is nagyban befolyásolná. Többen is említették, hogy félnek a felvétellel és az érettségivel járó feladatoktól, hogy esetleg valamilyen papírt nem megfelelően töltenek ki, vagy nem adnak le időben. Ebben sokszor a szülő sem tud segíteni, hiszen a felvételi eljárás folyamatosan változik, és egyre nehezebb számukra eligazodni ezeken. Az is fontos számukra, hogy olyan szakot válasszanak, ami a későbbiekben is tetszeni fog nekik. Ezt az iskolájukban szervezett nyílt napokon tudnák leginkább elképzelni, például vendégelőadókkal: főiskolai oktatókkal, hallgatókkal, akik az ő nyelvükön, érthetően elmagyarázzák számukra például a pontszámítást.

Összegzés

A kutatás eredményei elgondolkodtattak arról, hogy milyen változásokra lenne szükség a felsőoktatás népszerűsége, elérhetősége kapcsán, akár iskolán, akár családon belül is. Korábban már utaltam rá, hogy a kedvezőtlen helyzetben lévő fiatalok szociális háttere, családszerkezete, iskolai előmenetele nagyon különböző lehet. Ebből következően pedig más és más forrása lehet annak, ha egy diák a továbbtanulás szempontjából korlátozva van. Ezeket a tényezőket a középiskola talán hatékonyabban tudja kezelni, mint a szakközépiskola, ugyanakkor a középiskolába bekerülő tanulók valamivel jobb helyzetűnek is tekinthetők.

Úgy vélem, hogy a családnak nagyon nagy szerepe van abban, ha egy hátrányos helyzetű fiatalnak sikerül bekerülnie a gimnáziumba. Egyrészt a gyermek fejlődésével, tanulmányi eredményeivel való szülői foglalkozás elengedhetetlen. Másrészt a gyermeknek egy olyan értékrendet és ambíciót is el kell sajátítania, amelyet csak

a szüleitől, nagyszüleitől kaphat meg. Ezek mind közrejátszanak abban, hogy egy gyermek felelősségteljes, határozott személyiséggé válhasson és a szociális hiányosságok ellenére is képes legyen „kitörni” a társadalmi helyzetéből. Egyetértek tehát Kertesivel (2002: 96–97), aki szerint „a család szerepe a fejlesztő pedagógiai munkában alapvető”. Szerinte „a pedagógusnak dolgoznia kell azon, hogy a szülők lehetőség szerint részt vegyenek (...) a fejlesztő pedagógiai munkában, vagy legalábbis erkölcsileg támogassák azt, elősegítve ezzel a gyermekben a pozitív hozzáállás kialakulását.” Ezzel szemben sokszor hallhatunk sajnos olyan esetekről, mikor a család nem kíván részt venni ebben a folyamatban, esetleg jövedelmi helyzete miatt nem engedheti meg magának a gyermek taníttatását, vagy ha a gyermek jövedelmét a család nem tudja nélkülözni, így a továbbtanulás helyett 16-18 évesen már munkába áll.

A szülők mellett a családon kívüli szereplőknek is nagy jelentőségük van a gyermek értékrendjének alakításában. A barátok, vagy akár a tanárok is példaképként szolgálhatnak egy hátrányos helyzetű fiatal számára. Véleményem szerint nagyon fontosak lehetnek a kortárs segítő csoportok és a lelkes pedagógusok is, akikhez egy diák szorosabban kötődni tud. Lényegesek egy adott osztályon belüli viszonyok is, hiszen a gyerekek együtt töltik a nap nagy részét, egymással beszélnek meg problémáikat és örömeiket is. Egy osztályközösség az évek alatt folyamatosan formálja tagjait, míg létrejön egy közös elvárás, szint, amelynek ha mindenki megfelel, az egy pozitív motivációt, valamilyen mértékű fejlődést eredményez, ugyanakkor ha valaki alulmarad a többiekhez képest, számára az egy kudarcélmény lehet.

A témában való elmélyülésem hatására és a kutatás eredményei alapján arra a következtetésre jutottam, hogy az iskolák egyre nagyobb figyelmet fordítanak a hátrányos helyzetű tanulóakra. Ezzel szemben a jogszabályok és a szakmai programok csak részben nyújtanak segítséget a hátrányok mérsékléséhez. Úgy gondolom, hogy ez egy nagy hiányosság, mivel a hátrányos helyzetű gyermekek száma folyamatosan nő, így a pedagógusoknak muszáj felzárkóznuk ehhez a gyors tempóhoz. A tanulmány írása közben több olyan szakirodalmat is olvastam – például Bukodi Erzsébet és Kertesi Gábor munkáit –, amelyek ennek a szükségletnek a kielégítésére törekedtek: megoldási javaslatokat fogalmaztak meg és a lehető legrészletesebben körüljárták a problémát. A kutatás megtervezésénél is egy ehhez hasonló célt tűztem ki magam elé. Elsősorban a gimnazista fiatalokra koncentráltam, ami természetesen árnyalja a hátrányos helyzetűekről alkotott társadalmi képet. Nemcsak hogy alacsony ezen tanulók aránya a középiskolákban, de ők nem is a legszegényebb réteget képviselik ennek a kategóriának.

Úgy gondolom, az oktatáspolitikai aktuális állása mindig jól rávilágít arra, hogy a rendszer hogyan képes reagálni a társadalom szociálisan rosszabb helyzetű rétegeire, mennyire képes integrálni őket, illetve megfelelő minőségű oktatást nyújtani számukra. Az is fontos lenne, hogy mennyi ideig maradnak a rendszerben ezek a fiatalok, azonban erről a fentebb leírt statisztikai adatok sem nyújtanak pozitív képet. Egy jól működő társadalomban az oktatás, tehát a „kibocsátó oldal”, valamint a munkaerőpiac, vagyis a „befogadó fél” is összhangban vannak egymással.

Csapó (2015: 7) szerint az iskolázottság az ember általános életminőségét is javítja, de én úgy vélem, nemcsak egy emberét, hanem akár környezete életminőségét is. Szerinte „a hatékony oktatás a demokratikus társadalmak egyik legfontosabb alappillére [mivel] a demokratikus gondolkodáshoz és cselekvéshez szükség van a társadalmi összefüggések és folyamatok átlátására”. Egy másik munkájában részletesebben is kifejti az oktatás és nevelés szoros kapcsolatát. „A nevelés (...) az értékek formálása révén motivál a tanulásra, értelmet ad az erőfeszítéseknek, célszerűvé teszi a megszerzendő tudás felhasználását, a tudás viszont segíti megtalálni a helyes magatartást, és (...) szükséges lehet ahhoz, hogy a rossz döntéseket, a hibás viselkedésformákat elkerüljük” (Csapó 2000: o. n.).

Az oktatáspolitikai ugyanakkor nemcsak elvárja az iskolázottságot, hanem segíti is annak társadalmi szintű javulását. Liskó Ilona (2006: o. n.) szerint: „A szociálisan hátrányos helyzetű tanulók oktatásával való törődés megkülönböztetett felelősséget jelent az állam számára”, ezzel szemben egyre növekszik ezen fiatalok száma. A sok pályázat, támogatás, ösztöndíj ellenére is vannak olyan nehéz sorsú gyermekek és fiatal felnőttek, akiknek nincs és nem is lesz lehetőségük a társadalmi mobilitásra.

Irodalom

1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról. (Hatályos: 2016.01.01. – 2016.12.31.) http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=29687.296237 (Utolsó letöltés: 2016.01.10.)
2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról. (Hatályos: 2016.01.01 – 2016.06.30.) http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=142941.314845 (Utolsó letöltés: 2016.01.10.)
- Andl Helga – Kóródi Miklós – Szűcs Norbert – Végh Zoltán Ákos (2009): Regisztráció, körzethatár, előnyben részesítés. A halmazottan hátrányos helyzetű tanulók integrált oktatásának biztosítása a beiskolázás szabályozásával. In: *Esély*, 3: 38–73. <http://motivaciomuhely.hu/wp-content/uploads/2014/12/03andl.pdf> (Utolsó letöltés: 2015.11.14.)
- Bukodi Erzsébet (2000): Szülői erőforrások és iskolázási egyenlőtlenségek. In: *Elekes Zsuzsa – Spéder Zsolt (szerk.): Törések és kötések a magyar társadalomban.* Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Századvég Kiadó, Budapest
- Csapó Benő (2000): Az oktatás és a nevelés egysége a demokratikus gondolkodás fejlesztésében. In: *Új Pedagógiai Szemle*, 2: 24–34. <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00035/2000-02-ko-Csapo-Oktatas.html> (Utolsó letöltés: 2016.03.12.)
- Csapó Benő (2015): A magyar közoktatás problémái az adatok tükrében. In: *Iskolakultúra*, 25(7–8): 4–17. http://www.edu.u-szeged.hu/~csapo/publ/2015_Csapo_A_magyar_kozoktatasi.pdf (Utolsó letöltés: 2016.03.12.)

- Fejes József Balázs (2006): Miért (nem) fontosak a hátrányos helyzetű tanulók? In: Új Pedagógiai Szemle, 56(7–8): 17–26. <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00105/2006-07-ta-Fejes-Miert.html> (Utolsó letöltés: 2015.12.30.)
- Kende Ágnes (2000): A kudarcok okai. In: Iskolakultúra, 2: 57–62. http://epa.oszk.hu/00000/00011/00044/pdf/iskolakultura_EPA00011_2000_12_057-062.pdf (Utolsó letöltés: 2015.12.10.)
- Kertesi Gábor (2002): Oktatási reformterv a tanulási problémákkal küszködő, hátrányos családi hátterű gyermekek megsegítésére az alapfokú oktatásban. In: Esély, 13(1): 89–102. http://www.esely.org/kiadvanyok/2002_1/KERTESI.pdf (Utolsó letöltés: 2016.03.10.)
- Kossuth Lajos Gimnázium, Szakképző Iskola, Általános Iskola és Kollégium (2014): Pedagógiai Program – Középszolai nevelési program és helyi tanterv. Kossuth Lajos Gimnázium, Szakképző Iskola, Általános Iskola és Kollégium, Tiszafüred http://klg.czo.hu/images/stories/docs/pp3-2014knpht_2.pdf (Utolsó letöltés: 2016.02.21.)
- Kozma Tamás (1975): Hátrányos helyzet. Egy oktatásügyi probléma társadalmi vetületei. Tankönyvkiadó, Budapest
- Központi Statisztikai Hivatal (2015): Oktatási adatok, 2014/2015. Statisztikai Tükör 2015/31. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/oktat/oktatas1415.pdf> (Utolsó letöltés: 2015.12.03.)
- Központi Statisztikai Hivatal: Résztvevők a köznevelésben (2005–2014) <http://statinfo.ksh.hu/Stainfo/haViewer.jsp> (Utolsó letöltés: 2015.12.03.)
- Lannert Judit (2003): A továbbtanulási aspirációk társadalmi meghatározottsága. In: Lannert Judit (szerk.): Hogyan tovább? Pályaválasztási elképzelések Magyarországon. Országos Közoktatási Intézet, Budapest <http://ofi.hu/tovabbtanulasi-aspiraciok-tarsadalmi-meghatározottsaga> (Utolsó letöltés: 2016.01.02.)
- Liskó Ilona (2006): A hátrányos helyzetű tanulók iskoláztatási esélyei. In: Educatio, 1: 121–129. <http://epa.oszk.hu/01500/01551/00035/pdf/833.pdf> (Utolsó letöltés: 2016.03.10.)
- Liskó Ilona (2002): A hátrányos helyzetű tanulók oktatásának minősége. Új Pedagógiai Szemle, 52(2): 56–69. <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00057/2002-02-ko-Lisko-Hatranynos.html> (Utolsó letöltés: 2016.01.02.)
- Papp János (1997): A hátrányos helyzet értelmezése. In: Educatio, 1: 3–7. <http://epa.oszk.hu/01500/01551/00011/pdf/209.pdf> (Utolsó letöltés: 2015.12.10.)
- Programme for International Student Assessment – PISA (2013): Összefoglaló jelentés 2012. Oktatási Hivatal, Budapest http://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktat/nemzetkozi_merese/pisa/pisa2012_osszefoglalo_jelentes.pdf (Utolsó letöltés: 2016.02.25.)

- Róbert Péter (2000): Bővülő felsőoktatás: ki jut be? In: *Educatio*, 8(1): 79–94. www.edu-online.eu/hu/letoltes.php?fid=tartalomsor/1280 (Utolsó letöltés: 2016.02.25.)
- Róbert Péter (2004): Iskolai teljesítmény és társadalmi háttér nemzetközi összehasonlításban. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2004*. TÁRKI, Budapest <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a798.pdf> (Utolsó letöltés: 2016.01.10.)
- Venter György – Márton Sára (2009): *Iskola és hátránykezelés*. In: Bábosik István – Torgyik Judit (szerk.): *Az iskola szocializációs funkciói*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest

A kortársbántalmazás tágabb kontextusa: néhány iskolai és társadalmi változó szempontjából

VÁRNAI DÓRA* – ZSÍROS EMESE* – NÉMETH ÁGNES*

* Nemzeti Egészségfejlesztési Intézet,
Health Behaviour in School-Aged Children (HBSC) kutatócsoport

ABSZTRAKT

A kortársbántalmazás (bullying) kiterjedt probléma az iskolai közösségekben. Gyakorisága azonban jelentős eltérést mutat iskolák, régiók, nemzetek között. A bántalmazással számos egyéni, családi, iskolai-kortárs, illetve társadalmi tényező mutat kapcsolatot. Elemzéseinket az Iskoláskorúak Egészségmagatartása (HBSC) c. WHO koordinált nemzetközi vizsgálat 2013/2014-es hazai adatain végeztük. A kortársbántalmazásban való érintettség 4 kategóriáját határoztuk meg: áldozat, elkövető, elkövető-áldozat és közvetlenül nem érintettek. Ezen kategóriák eloszlását vizsgáltuk a képzéstípus, a fenntartó típusa és a családi jómódúság vonatkozásában.

Eredményeink szerint a bántalmazásban való érintettségben képzéstípus szerint nem találtunk szignifikáns különbséget (ellentétben a 4 évvel ezelőtti adatfelvétel eredményeivel). Ugyanakkor a fenntartó típusa, valamint a családi jómódúság, illetve a kortársbántalmazás közt összefüggést találtunk. Bár a tágabb társadalmi-kulturális tényezők önmagukban nem kulcs-tényezői a bántalmazás kialakulásának, hozzájárulnak a jelenség megértéséhez és a prevenció programok megtervezéséhez, adaptálásához.

KULCSSZAVAK: bullying, kortársbántalmazás, jómódúság, iskolafenntartó, képzéstípus, bullying prevenció

ABSTRACT

Broader context of bullying: from the aspect of several school level and social level variable

Bullying is a widespread phenomenon in school communities. Although there are significant differences in prevalence between schools, regions and countries. Bullying is a complex problem that is related to several individual, family, school level and social factors.

The data was collected in the last survey (in 2013/2014) of the Health Behaviour in School Aged Children Study (HBSC) that is a WHO coordinated nationally representative study. 4 types of bullying involvement was determined: bully, victim, bully-victim and not involved. The ratio of these types was analysed related to the variables of family affluence, school type and type of school administration (state, religious or other).

There are no significant differences in the ratio of bullying involvement according to the school type, but there are significant differences according to type of school administration or categories of family affluence.

Although social-cultural differences doesn't seem to be key factors of bullying they might have strong contribution to its understanding and designing effective prevention programs.

KEYWORDS: *bullying, school bullying, family affluence, school type, bullying prevention*

Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben az iskolai vagy kortársbántalmazás jelensége élénk tudományos és társadalmi érdeklődést váltott ki (Currie et al. 2012). A kortársbántalmazás (vagy *bullying*) egy másik személy feletti agresszív hatalomgyakorlás (Pepler – Craig 2000).¹ Fontos ismérve, hogy szándékos, ismétlődő jelenség, valamint az elkövető és az áldozat közötti egyenlőtlen erőviszony jellemzi. Az áldozat általában védtelen a bántalmazással szemben, ezért stresszt, negatív érzéseket élhet át (Olweus 1991, Pepler – Craig 1995). Az ismételt bántalmazás során a hatalmi viszonyok rögzülnek: a bántalmazó hatalma nő, az áldozaté pedig csökken. Bullying minden iskolában előfordulhat, gyakorisága, valamint az érintettekre való következményei alapján multiszektorális, a gyermekek jóllétét befolyásoló problémának tekinthető.

A kortársbántalmazásnak számos formája van: leggyakrabban fizikai, verbális, kapcsolati, illetve online típusról beszélhetünk. Ez utóbbit meghatározhatjuk úgy, mint az internet vagy más digitális technológiák használata mások zaklatására (Tabby Projekt 2011), a többi bántalmazás-formával részben átfedő jelenség.

Az UNICEF 2013-as jelentésében (Adamson 2013) vizsgált 29 fejlett országban a résztvevő tanulók 11–53%-át legalább egyszer bántották már társai az adatfelvételt megelőző hónapokban. Az Iskoláskorú Gyermekek Egészségmagatartása (Health Behaviour in School-aged Children – a WHO-collaborative Cross-national Study, HBSC) című nemzetközi vizsgálat 2014-es adatai szerint (Inchley et al. 2016) a vizsgálatba bevont 42 országban a tanulók 1–36%-a legalább kétszer bántott másokat az adatfelvételt megelőző hónapokban. Minden összehasonlító tanulmány (így a fent említett kutatások) eredménye szerint a gyakoriságban nagy különbségek vannak nemzetek, régiók és iskolák között. Az eltéréseket kulturális különbségek is magyarázhatják, illetve a bullying szó jelentése és konnotációja változhat különböző nyelvekben (Benbenishty – Astor 2003 idézi: Stassen – Berger 2007).

A bántalmazás egyik lehetséges értelmezési kerete az ún. ökológiai modell (Espelage – Swearer 2004), mely szerint individuális, családi, iskolai-társas, társadalmi és kulturális tényezők komplexen hatnak a gyermekek viselkedésére és bántal-

¹ A kortársbántalmazás (vagy bullying) nemcsak iskolai környezetben fordulhat elő, de a jelen tanulmányban, illetve az itt bemutatott vizsgálatban kortársbántalmazás alatt a tanulók (iskolatársak, osztálytársak) egymás közt előforduló bántását, zaklatását értjük.

zásban való érintettségére. Minden szinten számos, a bántalmazást befolyásoló tényező vizsgálatára terveztek kutatásokat, elemzéseket.

Alapvetően több individuális és családi tényezővel is kapcsolatot mutat a bullying, melyekről esetenként nehéz eldönteni az ok-okozati összefüggés irányát. A kortárs bántalmazás áldozataira jellemzőbb a depresszió, szorongás (Craig 1998, Olweus 1991), magányosság (Nansel et al. 2001), illetve változatos iskolai problémák (Olweus 1991) és gyakoribb szerfogyasztás (Molcho et al. 2004). A bántalmazók körében is magasabb a kockázat olyan egészségkárosító magatartásokra, mint a dohányzás, a nagyivás (Nansel et al. 2001), vagy egyéb rizikómagatartások (Nansel et al. 2003). Bár a jelenségben a mindkét oldalról érintett elkövető-áldozat típus a leginkább veszélyeztetett, nemzetközi és hazai kutatások azt is igazolták, hogy a kortársbántalmazás az áldozat vagy elkövető szerepben lévő tanulók mellett a bántalmazás szemtanúinak egészségmutatóira is károsan hat (Nishina – Juvonen 2005, Zsiros et al. 2013).

Iskolai szinten részben az iskola objektív tényezőit (pl. iskola nagysága, képzés típusa, elhelyezkedése), részben szubjektív jellemzőit (hangulat, pedagógiai légkör stb.) vizsgálták a bullying szempontjából. Az objektív tényezők közül felmerült az iskola/osztály méretének kapcsolata a bántalmazással. Korábbi eredmények (Withey – Smith 1993) nem találtak bizonyítékot arra, hogy a nagyobb létszámú iskolában vagy osztályban több bántalmazás történik. Egy későbbi követéses vizsgálat (Bowes et al. 2009) szerint azonban az iskola mérete összefügg az áldozattá válás magasabb kockázatával. Egy hazai vizsgálat is azt találta, hogy a nagyobb méretű, több feladatellátási hellyel rendelkező iskolákban szignifikánsan nagyobb mértékben érzékelnek a diákok körében agresszív jelenségeket a pedagógusok (Paksi 2010).

Hasonlóképpen a képzéstípus és a bántalmazás összefüggéseit is több kutatás vizsgálta, tekintettel arra, hogy általában a rizikómagatartások magasabb arányban fordulnak elő szakiskolában, mint érettségit adó oktatási intézményekben (Németh – Költő 2011). A HBSC kutatás 2010. évi hazai adatai szerint (Németh – Költő 2011) az érettségit adó intézményekben alacsonyabb a bántalmazásban közvetlenül nem érintettek aránya, mint a szakiskolákban. Hasonló eredményt kapott Hajdú és Sáska 2009-es felmérésében is (Hajdú – Sáska 2009).

Számos bizonyíték mutat arra, hogy az olyan tényezőknek, mint az iskola klímája (Buda 2010, Buda – Szirmai 2010), az iskola megítélése a diákok körében (Glew et al. 2008, Várnai et al. 2009), a tanárok jellemzői és bántalmazáshoz való attitűdje (Oldenburg et al. 2015) erős kapcsolatot mutatnak az iskolában előforduló bántalmazás gyakoriságával. Az iskola klímáját, az iskola struktúráját, prevenciós programokra való nyitottságát meghatározhatja a fenntartó típusa, ezen keresztül pedagógiai programja, értékrendje is. Simon et al. (2015) egy kifejezetten bullyingra fókuszáló online kérdőíves vizsgálatában arra is kereste a választ, hogy az alternatív pedagógiával, illetve a hagyományos pedagógiai módszerekkel oktató intézményekben eltérően alakult-e a bántalmazás előfordulása. Eredményeik szerint az alternatív tantervű iskolákban a bántalmazottak aránya kisebb, mint a normál tantervű

iskolákban. Ugyanebben a vizsgálatban fenntartó szerint elemezve az adatokat azt találták, hogy az egyházi fenntartású iskolákban a bántalmazottak aránya alacsonyabb, mint az állami fenntartású iskolák diákjai körében. Bár más országokban eltérő az iskolarendszer, Bevilaqua és mtsai (2016) azt találták, hogy a közösségi támogatásban is részesülő iskolákban (voluntary aided schools – vagyis olyan iskolák, amiket az állam alapított, de alapítványok jelentős mértékben hozzájárulnak a fenntartásához) alacsonyabb az áldozattá válás előfordulása. Internetes zaklatás esetében ugyanakkor az elkövetés magasabb arányát igazolták az alapítványi iskolákban (Bevilaqua et al. 2016). Egy brazil vizsgálat (Alcantara et al. 2016) csak a viktimizáció esetében talált szignifikáns különbséget iskolatípus szerint (más bántalmazás-érintettség kategória esetében nem): az állami iskolákban magasabb az áldozattá válás aránya, mint a magániskolákban. Pakisztáni iskolákban végzett, 836 főre kiterjedő vizsgálat szintén arra talált bizonyítékot, hogy az állami iskolákban elterjedtebb jelenség a bántalmazás, mint a magán fenntartású oktatási intézményekben. Ugyanakkor szocio-ökonómiai státus szerint nem találtak különbséget a bántalmazás gyakoriságában (Shujja et al. 2014).

A társadalmi-kulturális tényezők közül markáns vonalat képvisel a médiafogyasztási szokások és az iskolai bántalmazás összefüggéseinek feltárása (ld. pl. Kuntsche 2004, Zimmerman et al. 2005, Buda 2015). Ugyanakkor az az elképzelés is népszerű, hogy az elkövetőket és áldozatokat a szocio-ökonómiai különbségek termelik ki. Ezen a területen is találunk ellentmondásos adatokat. A HBSC vizsgálatban a legutóbbi adatgyűjtésben részt vevő 42 ország adatait elemezve azt találták, hogy néhány országban és régióban az áldozattá válás összefügg a családi jómódúsággal, leginkább úgy, hogy a jómódúbb családok gyermekei ritkábban válnak kortársbántalmazás áldozatává. A bántalmazás elkövetése és a család anyagi helyzete kevés országban mutat összefüggést, amennyiben igen, ott a jómódúbb lányokról elmondható, hogy kevesebbet bántalmaznak tanuló társaikat (Inchley et al. 2016).

Általánosságban elmondhatjuk, hogy a kulturális és társadalmi tényezők – az osztálytermi csoportfolyamatok és egyéni faktorok vizsgálata nélkül – hozzájárulnak a bántalmazáshoz, de önmagukban nem kulcstényezői a bullying kialakulásának és fennmaradásának (Stassen – Berger 2007). A megfelelő prevenciók ajánlások kidolgozása és elterjesztése szempontjából szükséges ugyanakkor a bántalmazás néhány társas-társadalmi, valamint iskolai jellemzőjének vizsgálata. Jelen tanulmányunkban tehát a kortársbántalmazás néhány iskolai, valamint társadalmi-családi összefüggését vizsgáljuk, vagyis arra keressük a választ, hogy hazánkban összefügg-e a kortársbántalmazás és a család jómódúsága, illetve milyen képzési formákban, milyen fenntartású intézményekben fordul elő gyakrabban bántalmazás. Megjegyezzük, hogy a kortársbántalmazás összefüggéseit a „hagyományos osztálytermi” (verbális, fizikai, kapcsolati) bántalmazás értelmében vizsgáltuk, az internetes bántalmazás jelenségét nem vettük bele elemzésünkbe.

A HBSC kutatás eredményei

A MINTA

A HBSC nemzetközi kutatás az Egészségügyi Világszervezettel együttműködésben folyik már több mint harminc éve, jelenleg 44 ország (köztünk hazánk) részvételével. A kutatás legfőbb célja, hogy feltérképezze a serdülőkorú ifjúság egészségi állapotát és egészséget meghatározó szokásait, vagyis egészségmagatartását, valamint mindezeket kontextusban értelmezze. A vizsgálat keretében a legutóbbi országosan reprezentatív adatgyűjtés 2014-ben zajlott le az 5., 7., 9. és 11. osztályos diákok körében. A tisztított, statisztikailag feldolgozott mintanagyság 6153 fő. A minta a korábbi évekhez hasonlóan rétegzett mintavételi eljárással készült az országos reprezentativitás (minden iskola- és településtípus, valamint minden földrajzi régió megfelelő arányú képviselője) érdekében. Az adatok elemzésébe csak a legutóbbi felmérés adatait vontuk be.

A MÓDSZER

Iskolai tanórák keretében, anonim, kérdőíves adatgyűjtést végeztünk. Két kérdésünk vonatkozott az iskolában zajló *kortársbántalmazás*² elmúlt néhány hónapban történő előfordulására és gyakoriságára.

- *Az elmúlt néhány hónapban milyen gyakran bántalmaztak így téged az iskolában?* (Lehetséges válaszok: Az elmúlt hónapokban egyszer sem bántalmaztak az iskolában / Előfordult 1-2-szer / Havonta 2-3-szor / Kb. hetente / Hetente többször is.)
- *Az elmúlt néhány hónapban te milyen gyakran vettél részt tanuló társaid bántalmazásában?* (Lehetséges válaszok: Az elmúlt hónapokban egyszer sem vettél részt mások bántalmazásában / Előfordult 1-2-szer / Havonta 2-3-szor / Kb. hetente / Hetente többször is.)

A gyakorisági eloszlás felhasználásával a bántalmazásban való érintettség négy típusát határoztuk meg. *Elkövetőnek* tekintettük azokat, akik másokat legalább egyszer-kétszer bántalmaztak, de őket nem bántalmazták. *Áldozatnak* számítanak, akiket legalább egyszer-kétszer zaklattak, de ők senkit sem bántalmaztak. *Elkövető-áldozat* az olyan tanuló, akit legalább egyszer-kétszer bántalmaztak és ő is legalább egy-két alkalommal részt vett tanuló társai zaklatásában. *A bántalmazásban (közvetlenül) nem érintettek* másokat sem bántalmaztak és őket sem bántották egyszer sem.

² A kortársbántalmazás fogalmát meghatároztuk a tanulók számára: *Akkor mondjuk, hogy egy tanuló bántalmaz, ha egy másik tanuló vagy tanulók egy csoportja durva és kellemetlen dolgokat mond neki vagy tesz vele. Az is bántalmazás, ha ismétlődően bántóan gúnyolnak, ugratnak valakit vagy szándékosan kihagyják dolgokból. Nem számít bántalmazásnak, ha két kb. egyformán erős fiatal vitatkozik, vagy verekszik, vagy ha barátságosan, játékosan ugratják egymást.*

Az adatfelvétel során a *család anyagi helyzetét* egy objektív kérdésekből álló kompozit-skála segítségével mértük. Ez az úgynevezett Családi Jómódúság Skála (CSJS, Currie et al. 2008, idézi Németh – Költő 2011), mely arra kérdez rá, hogy bizonyos vagyontárgyakkal (személy- vagy teherautó, saját hálószoba, számítógép, fürdőszoba, mosogatógép) rendelkezik-e a család, (ha igen, hány darabbal), illetve nyaraltak-e külföldön az adatfelvételt megelőző évben. A válaszok alapján a családi jómódúság alacsony, közepes és magas kategóriáit képeztük.

Az iskolai változók közül a bántalmazással való összefüggésben két jellemzőt vizsgáltunk: az *iskola típusát* és az *iskolafenntartó típusát*. A képzéstípusok közül (általános iskola, gimnázium, szakközépiskola, szakiskola/szaktanulmányi intézmény) az általános iskolát kihagytuk, tekintettel arra, hogy ezen a szinten még nem jelenik meg a képzéstípusok közti különbség hatása a bántalmazásra, ugyanakkor az életkori tényezők érzékeltetik hatásukat. A másik három iskolatípust pedig érettségit adó (gimnázium és szakközépiskola) és érettségit nem adó (szakiskola) változóként szerepeltettük az elemzésben.

Az *iskolafenntartó típusa szerint* önkormányzati, egyházi és egyéb fenntartású (pl. alapítványi, magán stb.) iskolákat különböztettünk meg.

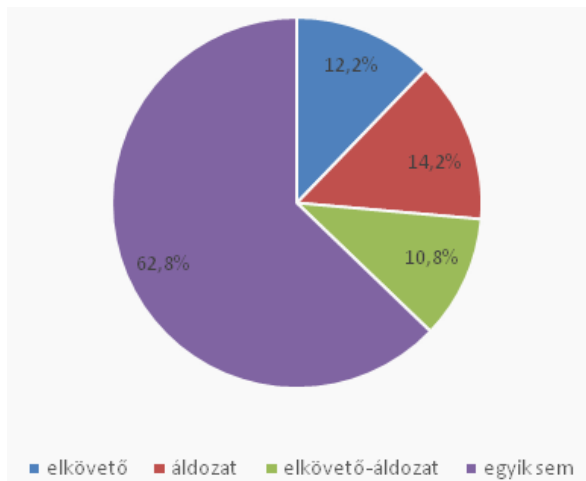
A bevont változók összefüggéseit kereszt táblák segítségével, chi-négyzet statisztikai próbával vizsgáltuk SPSS statisztikai programcsomag felhasználásával.

Eredmények

KORTÁRSBÁNTALMAZÁS GYAKORISÁGA

A bullyingban való érintettség négy alaptípusára vonatkozóan a megoszlás a következő: az elkövetők aránya 12,2%, áldozatszerepbe került a tanulók 14,2 %-a. Elkövető-áldozat minden tizedik diák, míg a tanulók nagyobb része, közel kétharmada közvetlenül nem érintett a bántalmazásban (ez vagy azt jelenti, hogy az adott közösségben nincs bántalmazás, illetve nem tudnak róla; vagy azt, hogy bár nem közvetlenül érintettek, de bántalmazás passzív szemtanúi (1. ábra).

1. ábra. Kortársbántalmazásban való érintettség típusainak megoszlása (%/fő) (N = 6014)

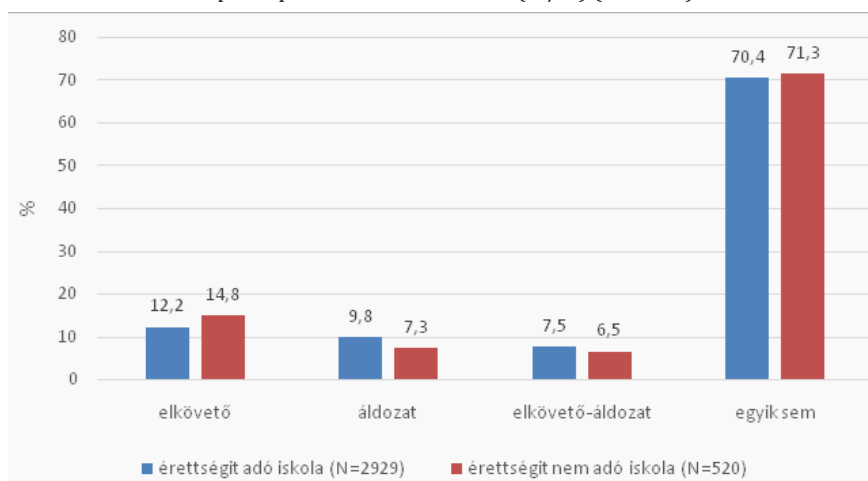

Forrás: Saját szerkesztésű ábra

Az iskola típusa és a kortársbántalmazás összefüggései

Képzéstípus szerinti bontásban vizsgálva, a bántalmazásban való érintettségben nincs szignifikáns különbség (khi négyzet=2,884, df=3, $p < 0,410$) az érettségit adó, illetve nem adó iskolák diákjai között (2. ábra).

2. ábra. A kortársbántalmazásban való érintettség kategóriái képzéstípus szerinti bontásban (%/fő) (N=3449)

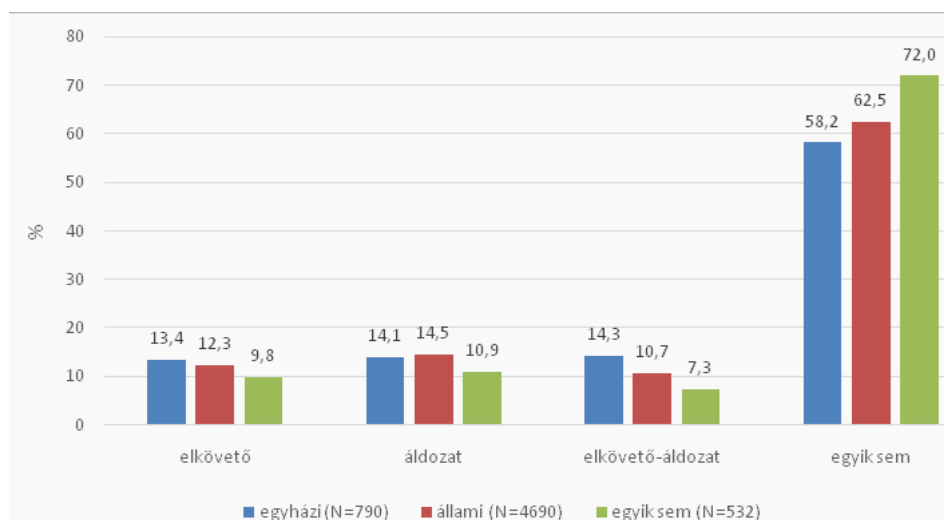
Forrás: Saját szerkesztésű ábra

Az iskolafenntartó típusa és a kortársbántalmazás összefüggései

A fenntartó típusa szerint szignifikáns eltéréseket (khi négyzet=32,79, df=6, $p < 0,000$) találunk a bántalmazásban való érintettség kategóriáit tekintve. Az egyházi és állami iskolákban hasonlóan alakul az elkövető, illetve áldozat gyermekek aránya, ugyanakkor elkövető, áldozat és elkövető-áldozat gyermekek legalacsonyabb arányban az egyéb (vagyis nem állami vagy egyházi) fenntartású intézményekben tanulnak. A bántalmazásban (közvetlenül) nem érintett tanulók aránya is az egyéb fenntartású intézményekben a legmagasabb, 14%-kal magasabb, mint az egyházi intézményekben (3. ábra).

3. ábra. A kortársbántalmazásban való érintettség kategóriái az iskolafenntartó típusa szerinti bontásban (fő/%) (N= 6012)

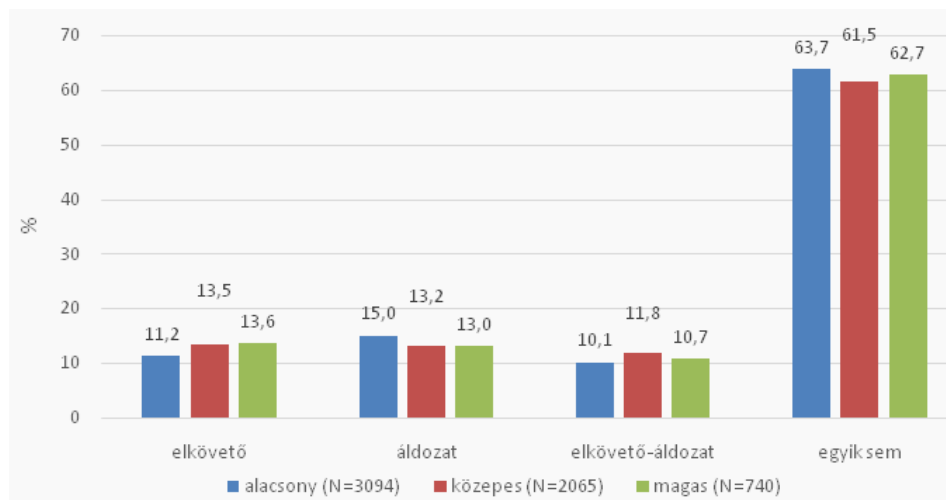

Forrás: Saját szerkesztésű ábra

Családi jómódúság

A család anyagi helyzete szignifikáns összefüggést (khi négyzet=14,89, df=6, $p = 0,021$) mutat a kortársbántalmazással. Az alacsony jövedelmű családok gyermekei között kevesebb az elkövető, és valamivel több az áldozat, mint a közepesen vagy magasan jómódú családok esetében. Bántalmazásban (közvetlenül) nem érintett gyermekek legnagyobb arányban alacsony jövedelmű családokban, legkisebb arányban pedig a közepes jövedelmű családokban élnek (4. ábra).

4. ábra. A kortársbántalmazásban való érintettség kategóriái családi jómódúság szerinti bontásban (fő/%) (N=5899)

Forrás: Saját szerkesztésű ábra

Összegzés

Mindamellett, hogy a kortársbántalmazásban való érintettséget a legalacsonyabb gyakorisággként (legalább 1-2-szer előfordult) határoztuk meg, a gyermekek több, mint egyharmada nyilatkozott úgy, hogy valamilyen gyakorisággal az iskolai bántalmazás közvetlenül is érinti. A többi tanuló nem tekinti magát sem áldozatnak, sem elkövetőnek, mégsem mondhatjuk, hogy nem érintettek az iskolai bántalmazásban, mivel szemtanúi, figyelői lehetnek mások zaklatásának. Ahogy a bevezetésben kiemeltük, az internetes bántalmazás eseményeit jelen elemzésbe nem vontuk be, ahogy az iskolai agresszió egyéb megnyilvánulási formáit sem (pl. verekedés). A bullyinggal kapcsolatban megemlítjük még, hogy a bántalmazott tanulók aránya, hasonlóan a bántalmazásban résztvevők arányához, az életkor növekedésével szignifikánsan csökken. Tehát az áldozattá válás az általános iskolások körében gyakoribb, mint a középiskolás osztályokban (Várnai – Zsiros 2016). A nemi különbségek tekintetében pedig elmondható, hogy a fiúkhoz képest a lányok közt szignifikánsan magasabb azoknak az aránya, akik egyszer sem vettek részt bántalmazásban. A fiúk körében a bántalmazásban részt vevők (elkövetők) aránya minden gyakorisági kategóriában magasabb (Várnai – Zsiros 2016). A bántalmazás előfordulásának gyakorisága hasonló az előző, 2009/10-es adatfelvétel során mért adatokhoz (Zsiros – Örkényi 2011), vagyis a tanulók közel 40%-a valamilyen gyakorisággal közvetlenül is érintett.

A bullying tágabb iskola szintű változói közül az iskolatípussal és az iskolafenntartó típusával való kapcsolatát vizsgálatuk. A korábbi 2009/2010-es adatokat tekintve azt találtuk, hogy az érettségit adó iskolákban tanulók között magasabb volt az aránya a bántalmazásban közvetlenül nem érintetteknek, illetve a szakiskolások között több az elkövető és áldozat (Zsiros – Örkényi 2011). Ez a különbség a legutóbbi, 2014-es adatokon már nem érzékelhető. A változás legfőbb statisztikai oka, hogy a szakiskolások között nőtt a bántalmazásban (közvetlenül) nem érintettek aránya. Több oka is lehet a szakiskola és a szakközépiskola/gimnázium közti különbség eltűnésének. Az egyik lehetséges magyarázat, hogy az iskolarendszer a homogénebb osztályok, közösségek, iskolák létrejöttének irányába hat (Tóth et al. 2010) ami rövid távon alacsonyabb bullying érintettséget eredményezhet (Hajdú – Sáska 2009, Egri et al. 2016). Hosszú távon azonban minél heterogénebb az iskolai környezet, annál kevesebb bántalmazás történik (Bellmore et al. 2004).

Az iskolafenntartó szerint szignifikáns különbségeket találunk a bántalmazásban való érintettségben. Meglepő eredmény, hogy az egyházi iskolákban a legalacsonyabb a bántalmazásban (közvetlenül) nem érintett diákok aránya, és az elkövető és elkövető-áldozatok aránya itt a legmagasabb. Megjegyezzük, hogy az egyházi iskolákhoz hasonló gyakoriságot kapunk állami fenntartású intézményekben, viszont az egyéb (magán, alapítványi stb.) fenntartású oktatási intézményekben, úgy tűnik, kevesebb a bántalmazás. Az egyházi és állami oktatási intézmények különbözhetnek értékrendjükben, presztízsükben, hagyományaikban, de az oktatási módszereket és pedagógiai célokat, légkört tekintve hasonlóak. Ugyanakkor a magán vagy alapítványi fenntartású intézményeknek sok esetben deklaráltabb célja az egyénre szabottabb oktatási módszerek alkalmazása, innovatívabbak a nem hagyományos órakeretek, iskolai struktúrák irányába. Ez kedvezően hathat a bullying szempontjából (Olweus – Limber 2010). A családi-társadalmi tényezők közül a családi jómódúság és a bullying között szignifikáns kapcsolatot találtunk. Megjegyezzük, hogy az összefüggés statisztikai értelemben szignifikáns, ugyanakkor az eltérések mértéke alacsony, irányuk pedig ellentmondásos. A nemzetközi összehasonlítás alapján más országokban is van különbség a bullying prevalenciákban a családi jómódúság különböző fokozatai szerint. Amennyiben a nemi különbségeket is figyelembe vesszük, azt találjuk, hogy lányok esetében bullying (legalább 2-3 alkalommal történő) elkövetésének gyakorisága nő a családi jómódúság növekedésével, fiúk esetében pedig csökken. Az (legalább 2-3-szor történő) áldozattá válás fiúk esetében nem szignifikáns, lányok esetében pedig a családi jómódúság növekedésével csökken (Inchley et al. 2016). A fenti kapcsolatok tendenciaszerűek és statisztikailag nem szignifikánsak. Paksi és munkatársai vizsgálatában hangsúlyozzák azt az eredményt, hogy a család relatív gazdasági státusza mentén a magasabb státusz megóvó szerepe mutatkozik meg, elsősorban az áldozati jellegű magatartások tekintetében (Paksi 2010).

Egy 28 vizsgálatot bevonó metaanalízisben szignifikáns, de gyenge összefüggést találtak a tanulók szocio-ökonomiai státusza (SES) és egyes bullying szerepek között (Tippett – Wolke 2014). A tanulmányban az alacsony SES együtt járt az áldo-

zattá válás és elkövető-áldozattá válás magasabb kockázatával, amelyben a korai élményeik (szülői nevelési mód, elhanyagolás, bántalmazás), is szerepet játszottak. A magasabb SES védőereje az intellektuális erőforrások könnyebb hozzáféréséből ered (általános és specifikus tudásanyag, normák, értékek problémamegoldó képesség), amelyek támogatják társas készségeik fejlődését és a megküzdési stratégiáikat, csökkentve a valószínűségét annak, hogy a gyermek problémás kortárs kapcsolatokkal rendelkezzen. A SES ugyanakkor gyenge előrejelzője volt az elkövetővé válásnak, azt sugallva, hogy a bántalmazás nem követ szociális mintázatot, minden rétegnél közel hasonló arányban fordul elő. Ez az eredmény megerősíti, hogy a bullying nem egyéni jellemző, hanem az iskolai közösségben egy olyan társas stratégia, amelynek célja a kortársak elfogadásának elnyerése, a szociális dominancia kivívása, végtére is bizonyos források birtoklása. A jelenség megelőzése ezért anyagi helyzettől függetlenül indokolt. Fontos lenne a jómódúság és a bullying komplex vizsgálata, amelyben elkülöníthetővé válna az abszolút SES és a társadalmi egyenlőtlenség mértékének (relatív SES) hatása. Leegyszerűsítve, annak vizsgálata, hogy gyakrabban válik-e áldozattá az, aki nem önmagában, hanem az adott kortárs közegehez viszonyítva érkezik alacsonyabb társadalmi közegeből, ennek okán pedig nem engedhet meg magának olyan életmódot vagy nem rendelkezik hasonló anyagi javakkal. Mindenesetre, eredményünk felhívja a figyelmet arra, hogy az alacsonyabb családi jómódúság házáinkban önmagában rizikófaktornak tekinthető az áldozattá válás szempontjából.

Elemzéseinkben tehát a kortársbántalmazást néhány iskolai-társadalmi tényező szempontjából tekintettük át. Azt találtuk, hogy a középiskolás korcsoportban a képzés típusa (érettségit adó iskolák vs. szakiskola) nem eredményezett jelentős különbséget a kortársbántalmazás szempontjából. A családok jómódúsága (magas, közepes, illetve alacsony jómódúság) szerint csak az áldozattá válás, a fenntartó típusa (állami, egyházi és egyéb fenntartása) szerint pedig mind a négy érintettségi forma mentén szignifikáns eltérést találunk. Ennek okát leginkább az iskolafenntartással összefüggésben lévő oktatási célok, módszerek, struktúrák különbségeinek tulajdonítjuk. Eredményeink felhívják a figyelmet arra, hogy a kortárs bántalmazás területén fontos univerzális prevenciók gyakorlatot kialakítani (Jármí et al. 2015). Egy ilyen iskolai alapprogramot tehát minden iskolában érdemes bevezetni és fenntartani, nemcsak a hátrányos helyzetű településeken lévő vagy szakmunkás iskolákban. Az elsősorban intervenciók vagy terápiás hangsúlyú antibullying programok pedig az adott iskola bullyingban való érintettsége szerint alakíthatók ki. A társadalmi egyenlőtlenségek kezelése, egyéb népegészségügyi problémákhoz hasonlóan, kedvezően hathat a kortárs bántalmazás szempontjából is.

Az elemzés eredményeinek értelmezésekor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a kortársbántalmazásra vonatkozó adatok önbevalláson alapulnak, valamint azt a tényt, hogy a magyar nyelvben nincs egységes, mindenki számára elfogadott megnevezése a kortársbántalmazás jelenségének.

Irodalom

- Adamson, P. (2013): Child Well-being in Rich Countries: A comparative overview. *Innocenti Report Card no. 11.*, UNICEF Office of Research
- Alcantara, S. C. – Gonzalez-Carrasco, M. – Montserrat, M. – Vinas, F. – Casas, F. – Desire'e P. Abreu, D. (2016): Peer violence in the School Environment and Its Relationship with Subjective Well-Being and Perceived Social Support Among Children and Adolescents in Northeastern Brazil. *Journal of Happiness Studies*, August: 1–26.
- Bellmore, A. D. – Witkow, M. R. – Graham, S. – Juvonen, J. (2004): Beyond the Individual: The Impact of Ethnic Context and Classroom Behavioral Norms on Victims' Adjustment. *Developmental Psychology*, 40 (6): 1159–1172.
- Bevilaqua, L. – Hale, D. – Shackleton, N. – Viner, R. (2016): The role of school context and family factors in bullying and cyberbullying. *Archives of Disease in Childhood*, 101 (Suppl 1): A55.1-A55.
- Bowes, L. – Arseneault, L. – Maughan, B. – Taylor, A. – Caspi, A – Moffitt, T. E. (2009): "School, Neighborhood, and Family Factors Are Associated With Children's Bullying Involvement: A Nationally Representative Longitudinal Study." *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 48 (5): 545–553.
- Buda, M. (2010): *Közérzet és zaklatás az iskolában*. Habilitációs értekezés, Kézirat
- Buda, M. (2015): *Online kutatás – értelmezési kísérlet hazai és nemzetközi kontextusban*. iskon.opkm.hu (Utolsó letöltés: 2016.09.30.)
- Buda, M. – Szirmai, E. (2010): School Bullyg the Primary School. Report of a Research Hajdú-Bihar County (Hungary). *Journal of Social Research & Policy*, No. 1, July: 49–68.
- Craig, W. (1998): The relationship among bullying, victimization, depression, anxiety and aggression in elementary school children. *Personality and Individual Differences*, 24 (1): 123–130.
- Currie, C. – Zanotti, C. – Morgan, A. – Currie, D. – Looze, M. – Roberts, C. – Samdahl, O. – Smith, O. – Barnekow, V. (eds.). (2012): *Social determinants of health and well-being among young people. Health Behaviour in School Aged Children (HBSC) Study: International report from the 2009/2010 survey*: 185–190. World Health Organization, Copenhagen
- Egri, T. – Bácskai, E. – Matuszka, B. – Marjai, K. – Gerevich, J. (2016): *Agresszió, viktimizáció megnyilvánulásai tipikusan és atipikusan fejlődő tanulók szegregált és integrált oktatási intézményében*. Magyar Pszichológiai Társaság Nagygyűlése, Budapest. (2016.06.03. előadás)
- Espelage, D. L. – Swearer, S. M. (eds.) (2004): *Bullying in American School. Socila-Ecological Perspective of Prevention and Intervention*. New Yersey, Mahwah, Lawrence Erlbaum Assiates

- Glew, G. M. – Fan, M. Y. – Katon, W. – Rivara, F. (2008): Bullying and school safety. *The Journal of Pediatrics*, 152 (1): 123–128.
- Hajdu, G. – Sáska, G. (2009): *Iskolai veszélyek. Az oktatási jogok biztosának vizsgálata.* Oktatási Jogok Biztosának Hivatala, Budapest
- Inchley, J. – Currie, D. – Young, T. – Samdal, O. – Torsheim, T. – Augustson, L. – Mathison, F. – Aleman-Diaz, A. – Molcho, M. – Weber, M. – Barnekow, V. (eds.) (2016): *Growing up unequal: gender and socioeconomic differences in young people's health and well-being.* Health Behaviour in School Aged Children (HBSC) Study
- Jármí, É. – Péter-Szarka, Sz. – Fehérpataky, B. (2015): *A KiVa-program hazai adaptálásának lehetőségei.* Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Budapest http://iskon.opkm.hu/admin/upload/KIVA_adaptacios_tanulmany.pdf (Utolsó letöltés: 2016.09.30.)
- Kuntsche, E. N. (2004): Hostility among Adolescents in Switzerland? Multivariate Relations between Excessive Media Use and Forms of Violence. *Journal of Adolescent Health*, 34 (3): 230–236.
- Molcho, M. – Harel, Y. – Lash, D. (2004): The co-morbidity of substance use and youth violence among Israeli school children. *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, 16 (3): 223–251.
- Nansel, T. R. – Overpeck, M. – Haynie, D. L. – Ruan, W. J. – Scheidt, P. (2003): Relationship between bullying and violence among US youth. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 157 (4): 348–353.
- Nansel, T. R. – Overpeck, M. – Pilla, R. A. – Ruan, W. J. – Simons-Morton, B. – Scheidt, P. (2001): Bullying behaviour among US youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment, *The Journal of American Medical Association*, 285 (16): 2094–2100.
- Németh, Á. – Költő, A. (szerk.) (2011): *Serdülőkorú fiatalok egészsége és életmódja 2010.* Országos Gyermekegészségügyi Intézet, Budapest
- Nishina, A. – Juvonen, J. (2005): Daily reports of witnessing and experiencing peer harassment in middle school. *Child Development*, 76 (2): 435–440.
- Oldenburg, B. – Duyjijn, M. Van – Sentyse, M. (2015): Teacher Characteristics and Peer Victimization in Elementary Schools : A Classroom-Level Perspective. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 43 (1): 33– 44.
- Olweus, D. (1991): Bully/victim problems among school children: some basic facts and effects of a school based intervention program. In Pepler, D. –Rubin, K. (eds.): *The development and treatment of childhood aggression.* Hillsdale, NJ: Erlbaum: 411–448.
- Olweus, D. – Limber, S. (2010): Bullying in school: Evaluation and dissemination of the Olweus Bullying Prevention Program. *American Journal of Orthopsychiatry*, 80 (1): 124–134.

- Paksi, B. (2010): Az iskolai agresszió előfordulása, intézményi percepciója, Új Pedagógiai Szemle, (1-2): 119–134.
- Pepler, D. J. – Craig, W. M. (1995): A peek behind the fence: Naturalistic observations of aggressive children with remote audiovisual recording. *Developmental Psychology*, 31 (4): 548–553.
- Pepler, D. – Craig, W. (2000): *Making a difference in bullying*. LaMarsh Centre for Research on Violence and Conflict Resolution, York University, Toronto
- Shujja, S. – Mohsin, A. – Shujjat, J. M. (2014): Prevalence of Bullying and Victimization among Sixth Graders with Reference to Gender, Socio-economic Status and Type of Schools, *Journal of Social Sciences*, 38 (2): 159–165.
- Simon, D. – Zerinváry, B. – Velkey, G. (2015): *Zárótanulmány a TÁMOP-3.1.1-11/1-2012-0001 „Iskolai agresszió, online és hagyományos zaklatás vizsgálata az iskolai közérzet alakulásával és az alkalmazott pedagógiai és konfliktuskezelési eszközökkel összefüggésben” c. projekthez*. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Kézirat, Budapest
- Stassen-Berger, K. (2007): Update on Bullying at School: Science Forgotten? *Developmental Review* 27 (1): 90–126.
- Tabby Projekt (2011). *Online bullying: Kézikönyv pedagógusoknak*. http://hun.tabby.eu/uploads/1/6/8/6/16865702/booklet_hun.pdf (Utolsó letöltés: 2016.09.30.)
- Tippett, N. – Wolke, D. (2014): Socioeconomic Status and Bullying: A Meta-Analysis. *American Journal of Public Health*, 104 (6): 48–59.
- Tóth, E. – Csapó, B. – Székely, L. (2010): Az iskolák és osztályok közötti különbségek alakulása a magyar iskolarendszerben. *Közgazdasági Szemle*, (57) szeptember: 798–814.
- Várnai, D. – Németh, Á. – Zakariás, I. (2009): *Kortárs bántalmazás és verekedés a magyar iskoláskorúak körében*. Országos Gyermekegészségügyi Intézet, Budapest
- Várnai, D. – Zsiros, E. (2016): Kortársbántalmazás és verekedés. In: Németh, Á. – Költő, A. (szerk.): *Egészség és egészségmagatartás iskoláskorban*, 2014. Nemzeti Egészségfejlesztési Intézet, Budapest: 95–107.
- Zimmerman, F. J. – Glew, G. M. – Christakis, D. A. – Katon, W. (2005): Early Cognitive Stimulation, Emotional Support, and Television Watching as Predictors of Subsequent Bullying among Grade-School Children. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine* 159 (4): 384–388.
- Zsiros, E. – Arnold, P. – Huhn, Zs. – Költő, A. – Simon, D. – Németh, Á. (2013): Egészség és társas kapcsolatok kamaszkorban: Az iskola, a kortársak és a család szerepe a magyar serdülők életmódjában. *Kapocs*, 12 (4): 22–39.
- Zsiros, E. – Örkényi, Á. (2011): Iskola és kortárskapcsolatok. In: Németh Á. – Költő A. (szerk.): *Serdülőkorú fiatalok egészsége és életmódja*, 2010. *Az Iskoláskorú gyermekek egészségmagatartása* című, az Egészségügyi Világszervezettel együttműkö-

désben zajló nemzetközi kutatás 2010. évi felméréséről készült nemzeti jelentés.
Országos Gyermekegészségügyi Intézet, Budapest: 103–113.

Whitney, I. – Smith, P. K. (1993): A survey of the nature and extent of bullying in junior/middle and secondary schools. *Educational Research*, 35 (1): 3–25.

A gyermekvédelem peremén

Negatív életesemények hatása a kamaszok és fiatalok egészségkárosító magatartására

HÜSE LAJOS* – HUSZTI ÉVA* – TAKÁCS PÉTER*

* Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar,
Andorka Rudolf Társadalomtudományi Kutatócsoport

ABSZTRAKT

A tanulmány a gyermekeket és fiatalokat érő negatív életesemények rizikómagatartására gyakorolt hatását vizsgálja. A „Magyar ifjúság 2012” kutatás adatbázisán végzett számítások arra utalnak, hogy a negatív életesemények erős prediktorai a legkülönbözőbb kockázati magatartásoknak, mint az alkohol- és drogfogyasztás, vagy az öngyilkosság. Az adatok arra utalnak, hogy azok, akik több és súlyosabb negatív életeseményt éltek át, nagyobb valószínűséggel térnek el a felnőtt társadalom által közvetített normáktól, mint azok, akiknek az élettörténete kevésbé megterhelő. Ezeket az eredményeket gyermekvédelmi kontextusba helyezve a tanulmány egyszerre hívja fel a figyelmet arra, hogy a hazai gyermekvédelem nem foglalkozik egyenlő mértékben a tagolt társadalom minden csoportjával – holott a veszélyeztetettség előfordulási gyakorisága alapján kellene –, valamint arra, hogy a nagymintás szociológiai kutatások tudományos értékükön túl szakmai, gyakorlati értéket is hordoznak. Ennek alátámasztására a jól ismert Holmes–Rahe-skála kérdéseiből a szerzők újraalkottak egy explorációs eszközt (Redukált Életesemények Skála, RÉŠ). A Redukált Életesemény Skála (vagy akár az eredeti Holmes–Rahe-rendszer) alkalmazása lehetőséget ad a szakember számára, hogy nagyobb figyelmet fordíthasson a vizsgált kérdésekre a szolgáltatástervezés, a prevenció és az esetkezelés során. A mérőeszköz kulcsot adhat a szűkös erőforrások célzottabb felhasználására.

KULCSSZAVAK: fiatalok, negatív életesemények, rizikómagatartás, iskolai szociális munka

ABSTRACT

On the margin of child protection

Negative life events impact on the adolescents and youth health behavior

The paper studies how negative life events affect risk behaviour of children and young people. Calculations on the database of the ‘Hungarian youth 2012’ research suggest that negative life events are strong predictors of different types of risk behaviour like alcohol, drug abuse and suicide. According to the data people who have experienced several and more serious negative life

events, more likely refuse and turn away from the norms of the adult society than those whose life proves to be less stressful. To place these results into child protection context, the study calls attention to the fact that the Hungarian child protection system does not treat each group in the fragmented society equally, although, on the basis of the incidence of threat it should. Another important message of this paper is to highlight that in addition to scientific values large-scale sociological research studies have professional and practical values as well. To support it, from the questions of the well-known Holmes-Rahe scale the authors re-developed an exploration scale (Reduced Life Events Scale). The application of the Reduced Life Event Scale (or the original Holmes-Rahe scale) allows experts to focus more on the studied issues in the process of planning services, prevention and case work. The tool might propose solutions to use the insufficient resources in a more targeted way.

KEYWORDS: youth, negative life events, risk behaviour, school social work

Bevezetés

A gyermekvédelem-gyermekjóléti szakma fórumain elhangzó diskussziók és az írott szakmai források többnyire azt a képet vázolják az érdeklődő elé, miszerint a jogszabály által *veszélyeztetettnek* definiált gyermekek javarészt azonosak a *marginalizált* gyermekekkel. A dolog logikus: többségében a társadalmi peremhelyzetben élő családok nem képesek biztosítani azokat a fizikai és szellemi körülményeket, amelyek hozzájárulnának a gyermekek megfelelő testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődéséhez¹. A kirekesztettség és a nyomor által egyre növekvő mennyiségben kitermelt esetek valósággal bedugítják az ellátórendszer mindkét szintjét, ahol a túlterhelt szakemberek alapvetően eszköztelenek a társadalom mély, strukturális problémáiból fakadó nyomorral szemben, és megfelelő mennyiségű szolgáltatási és ellátási kapacitás, illetve férőhely sem áll rendelkezésre (Gál 2015, Lux 2013).

A gyermekvédelmi problémák tömegesedésével párhuzamosan lezajlott egy másik folyamat is, amelyet *lappangó jogfosztottságnak* nevezhetnénk. A gyermekvédelem látókörébe kerülő családok jellemzően a szegénység külsődleges jegeit hordozzák magukon (Ambrus 2000), érzelmeik hevesek és fékezhetetlennek tűnnek (Gönczöl 1991, Menyhért 2014) a szegénység nyelvi szakadéka választja el őket a többségi társadalomtól (Weisleder és Fernald 2013), illetve a társadalmat és az államot képviselő szakemberektől. Mivel ezek a jellegzetességek messze esnek az elfogadott normáktól, a szakemberek könnyen esnek a sztereotípiák csapdájába, és a normák által kijelölt szintet el nem érőkre úgy tekinthetnek, mint akik nem képesek más szinteket sem elérni (pl. elég jó szülővé válni), és ettől kezdve könnyen úgy kezelhetik őket, mint akik nem egyenrangúak a többi szülővel. A szakmai kudarcok sorozata fokozhatja ennek a folyamatnak az intenzitását. Ha a szegénység etnikai különbözőséggel is együtt jár, a hatás rendkívül szelektív hozzáállást eredményezhet (Hüse 2008).

¹ 1997. évi XXXI. tv. 5.§. g) pontja.

A szegénység szubkultúrája eltünteti az intimitást. A magánélet átjárhatóvá válik, úgy a szomszédok, mint a hatóságok és segítő szakemberek számára. A *transzparenciát* tovább növeli a szegénység szubkultúrájából fakadó beletörődés, a tanult tehetetlenség (Rabow, Berkman és Kessler 1983), amely utólagos rendszerigazolása (Hunyady 2003) lesz annak, hogy a túlterhelt szakember miért kezelte csökkent értékűként a szülőket. Az igazolás szerint azért, mert a professzionális támogatás ellenére sem változtatnak – illetve később –, mert nem akarnak változtatni.

Eddigi tapasztalataink szerint a marginalizált családok sokaságához képest lényegesebben kevesebb középosztálybeli család kerül a gyermekvédelem fókuszába, ha pedig csak a szakellátásra fókuszálunk, akkor a marginalizált rétegek felülreprezentáltsága végetes (Darvas és mtsai 2016). A nem-marginalizált családok többsége konfliktusos válásból és rendezetlen kapcsolattartásból, elenyésző kisebbségük bántalmazásból kifolyólag kerül a szakemberek látókörébe. A velük való munkát az alapellátás középosztálybeli háttérrel rendelkező szakemberei *rendkívül nehéznek írják le, többnyire azért, mert hiányzik a megszokott transzparencia, és hiányzik a tanult tehetetlenség, amely hiányában a családok részéről nagyobb az ellenállás a beavatkozással szemben.*

Bár nincs rá bizonyítékunk, de erős a sejtésünk, hogy a transzparencia hiánya, az erősebb ellenállás, és a *kultúra-azonosság* okozta kognitív disszonancia (Festinger 2000) – „olyanok mint mi, nem avatkozhatom be az életükbe” – miatt a gyermekvédelem alapellátása számára a középosztály családjai és gyermekei bizonyos értelemben hátrányt szenvednek. Ők azok, akiknek a szükségleteire a rendszer nem, vagy nem jól reagál, akikkel kapcsolatban nincsenek rutinok, eljárások – részleges kivételt képez ez alól a válás okozta veszélyeztetettség, ahol az eljárások és beavatkozások legalább a nagyobb városokban rendelkezésre állnak (kapcsolattartási ügyelet, mediáció).

A tanulmányban egy kifejezetten jól ismert, bár mértékét tekintve valószínűleg alulbecsült jelenségre hívjuk fel a figyelmet. A jelenség – a fiatalok egészséget veszélyeztető magatartása – a hazai szakirodalomban az ifjúságkutatásokból ismerhető meg, a gyermekvédelem szakirodalma nem, vagy csak érintőlegesen tárgyalja. A mértéktelen alkoholfogyasztásba, vagy más önvészélyeztető magatartás gyakorlásába bevonódott fiatalokkal kapcsolatban a ritka és időleges helyi próbálkozásokon kívül nincsenek szakmai protokollok, elérésük megoldatlan, a beavatkozás valószínűsége minimális. Azt sajnos nem tudjuk felvállalni, hogy ezekre a hiányosságokra egyetlen tanulmány keretein belül teljes körűen kitérünk, de az országos adatok elemzésére támaszkodva viszonylag egyértelmű képet tudunk adni a problémáról. Rámutatunk arra, hogy a sejtett összefüggések adatokkal is igazolhatók a tinédzserrek és a fiatal felnőttek rizikómagatartása, valamint az őket ért megterhelő élethelyzetek között. Végül bemutatunk egy egyszerű módszert, amelynek segítségével a helyi szakemberek feltárhatják a tárgyalt jelenség elterjedtségét, hogy a kapott, reális adatokra alapozva tudjanak reagálni – a jelzőrendszeri együttműködés erősítésével, helyi stratégiák kidolgozásával, prevenciók aktivitással.

A fiatalok rizikómagatartása

A rizikómagatartás – vagy kockázati magatartás – olyan magatartásminták sorozata, amelyek intenzitásuk és/vagy tartósságuk következtében egészségi kockázatot hordoznak magukban. A rizikómagatartást gyakran állítják az egészségmagatartás fogalmával szembe, mint annak negatív, káros alternatíváját. Az egyéni rizikómagatartás megjelenése általában nem előzmény nélküli, erősen hatnak rá a szocializáció körülményei és tartalma, az egyén pszichoszociális védettségének hiánya, vagy, igen gyakran a környezetben tapasztalt – vagy vélt –, csábító egészségkárosító magatartásminták. A kortársak mintaadó szerepe kifejezetten nagy, különösen abban az életkorban, amelyben a serdülő eltávolodik a szülőktől. A kortárs csoportban keletkező hatások intenzívek, és időben hosszán hatnak – hiszen a fiatalok idejük jelentős részét ezekben a csoportokban töltik –, így a bensőséges szülő-gyermek kapcsolat esetén is erősen befolyásolják a serdülők magatartását (Scharf, Maysesless, & Kivenson – Baron 2004).

Hazánkban az 1989-es politikai, gazdasági és társadalmi rendszerváltozás a jelenkor fiataljainak életmódját, életminőségét is nagymértékben determinálja. A témával foglalkozó szerzők közül többen is amellettt érvelnek, hogy ez a sajátos poszt-szocialista helyzet olyan jelentős strukturális tényező, mely dominánsan határozza meg és befolyásolja a fiatalok életstílusát, döntéseit, függetlenül a felnőttéltől eltérő értékpreferenciáiktól, vagy kulturális identitásuktól (Gábor 2004, Pikó 2005, Laki 2006).

A társadalmi változások a fiatalokat növekvő kihívások elé állítják. Fokozódó versenyhelyzetben és megváltozott szocializációs viszonyok közepette zajlik az ifjúság önállósodása, mellyel együtt, akár ugyanilyen erőteljes gazdasági kényszerek (pl. a továbbtanulás ára) kötik még mindig a szülői családhoz őket. Ezek a változások jelentősen megnövelik a fiatalok veszélyeztetettségét, mely megmutatkozik a terjedő dohányzásban, alkohol- és drogfogyasztásban (Gábor 2004, Huszti, Hüse és Koltai 2008).

A fiatalok rizikómagatartását vizsgálva nem hagyhatjuk figyelmen kívül a családot sem, mint azt az elsődleges közeget, mely leginkább meghatározza a fiatalok szocializációját, életét. A fiatalok kisebb-nagyobb, stabilabb vagy kevésbé stabil, óvó-védelmező vagy esetleg elhanyagoló, odafigyelő és inspiráló, biztonságot nyújtó vagy problémákkal terhelt családokban élnek. A fentebb említett társadalmi, gazdasági folyamatok nem hagyták érintetlenül a felnőttek életét, így a családok mindennapjait sem. A család szerkezete, összetétele, a család által ellátott (vagy kevésbé ellátott) funkciók, a családon belül kialakuló szerepek, és az ezekben végbemenő változások jelentősen hatnak a család minden tagjának, így a gyerekeknek, fiataloknak a későbbi életminőségére is. Szinte természetes, hogy egy családtag betegsége, esetleg elhalálozása, a válás, vagy éppen egy új kapcsolat kialakulása, a tartós munkanélküliség és az ezzel kialakuló anyagi problémák, az állandó családi konfliktusok, veszekedések mind-mind tapintható lenyomatot hagynak a család tagjain. Ezen

„lenyomatok”, azaz a negatív életesemények hatásának becslésére Adolf Meyer (Lief 1948) vállalkozott először.

A tudományos – szociológiai és klinikai – eredmények ismeretében kijelenthető, hogy minél korábban éli át ezeket az egyén, annál nagyobb az a teher, amit cipelnie és megoldani kell, vagy kellene. Mayer (2008) több szerző munkájára hivatkozva többek között megállapítja, hogy az abúzus, a hétéves kor alatt átélt alacsony szülői szocio-ökonómiai státusz, a válás vagy a szeparáció és háromnál többszöri költözés növeli a serdülőkori depresszió élettartam-rizikóját, míg a szülők válása, a többszöri költözés, illetve a barátok alacsony száma fokozza a depresszió mind korábbi kialakulásának a kockázatát. Leszögezi továbbá, hogy „a depressziós gyermekek – nemzetközi vizsgálatok eredményeihez hasonlóan – lényegesen több életeseményt élnek át, mint nem depressziós társaik. Vizsgálatunk egyik legfontosabb eredménye szerint már nagyon gyorsan, alacsony életkorban felhalmozódik az életesemény-szám, ami 'beindíthatja' a depresszió betegség kialakulását. Az életkori kölcsönhatások az első tíz életév életeseményeinek kiemelt fontosságára hívják fel a figyelmet a gyermekkorai depresszió hátterében” (Mayer 2008: 68–69).

Korábbi vizsgálódásaink alapján megállapítottuk, hogy a fiatalok társas kapcsolatai képesek modellezni azt, hogy a különböző megoldási stratégiákból melyek erősödnek fel. A társas kapcsolatok közül a három legfontosabb (család, kortárskapcsolatok, iskola) oly módon hat a személyiségfejlődésre, amely a későbbiekben már csak nehezen módosítható (Husztai, Hüse és Koltai 2008).

Az egészségpszichológiai vizsgálatok a család szerepét a következő attitűdök kialakítása (vagy hiánya) esetében hangsúlyozzák: 1) jövőorientáltság; 2) kompetens viselkedés; 3) az élettel való elégedettség; 4) a társas összehasonlítás; és 5) az ellenséges beállítódás (hostilitás). A felsoroltak erős összefüggést mutatnak a serdülők rizikómagatartásával, legyen szó dohányzásról, különböző tudatmódosító szerek fogyasztásáról, szexuális magatartásról, vagy akár a közlekedési morálról (Pikó 2002).

Amennyiben a negatív életesemények rizikómagatartásra gyakorolt, növekvő kockázatot, esélyeket jelentő hatását vizsgáljuk, mindenképpen ki kell térnünk a szívósság és a reziliencia jelenségére. A szívósságot egyéni pszichológiai vonásnak (pszichológiai stílusnak) tekintik, amely három elemből tevődik össze: elkötelezettség, kontroll és a kihívásra adott válasz. A szívósság kapcsolatban áll a jó egészséggel, a jó teljesítménnyel, a magas stressztűrő képességgel, és a rezilienciával. Ez utóbbi olyan individuális működésmódra utal, amely előrejelzi a sikeres megküzdési módok és stratégiák alkalmazását a kedvezőtlen körülmények ellenére is (Salehi Nezhad és Besharat 2010).

A szívósságot és a rezilienciát minden esetben érdemes figyelembe venni, amikor a serdülők rizikómagatartásának gyakoriságáról, mintázatáról beszélünk, vagy amikor olyan háttérváltozókat tanulmányozunk, amelyek növelik a rizikómagatartás gyakoriságának kockázatát. Ezzel ugyanis egy olyan csoportra irányítjuk a figyelmet, amelynek kockázatait ugyan valamilyen életesemény, vagy hatás (pl. a kortárscsos-

porté) növeli, azonban személyes beállítódásai és készségei ezt a kockázatot sikeresen csökkentik.

A magyar fiatalok egészségmagatartását több nemzetközi és hazai vizsgálat is kutatja évről évre (pl. ESPAD, HBSC, Magyar Ifjúság). A Magyar Ifjúság 2012-es kutatás kérdőívét és módszertanát adaptálva, 2015-ben Nyíregyházán is elkészült egy városi ifjúságkutatás (Huszi Takács és Hüse 2016), melyben többek között a fiatalok (15–29 évesek) kockázati, vagy rizikómagatartását is tanulmányoztuk. A vonatkozó eredmények alapján – a pszichoszociális rizikófaktorokat vizsgálva – beazonosítottunk egy magas rizikójú élethelyzetben lévő csoportot, melybe a nyíregyházi minta egy jelentős része besorolható. A *magas rizikójú élethelyzetben* lévő egyének – akik három, vagy több negatív életeseményt éltek át – a középiskolások 26,3%-át, a fiatal felnőttek 21,9%-át tették ki a nyíregyházi mintában. Más szemszögből ők adták a fiúk-férfiak 25,0 és a lányok-nők 23,5%-át (Hüse 2016).

Jessor (1993) rizikó/protéktív magatartás modellje szerint az egyén egészségmagatartására különböző dolgok hatnak, úgymint biológiai modellek, társadalmi, illetve társas viselkedési modellek, továbbá személyiségbeli elemek.

Ennek kapcsán, mintegy háttértényezőként kezdtük el vizsgálni azokat a negatív életeseményeket, melyeket a megkérdezettek 14 éves korukig megélték. Az országos eredményeket feldolgozó tanulmányok alapján ugyanis elmondható, hogy a megélt negatív életesemények és a kockázati vagy rizikómagatartás kialakulása között szoros kapcsolat áll fenn: az átélt negatív események növelik a kockázati magatartásformák kialakulásának valószínűségét (Székely, Susánszky és Ádám 2013). A kockázati magatartás fogalma alatt, akárcsak a hivatkozott szerzők, mi is azokat a magatartásformákat értjük, melyek károsítják az egyén egészségi állapotát. Ide soroljuk tehát a következőket: dohányzás, alkoholfogyasztás, drogfogyasztás, öngyilkossággal kapcsolatos gondolatok, suicid kísérletek.

Ahogy az országos adatfelvételtől is jól látszik, bizonyos életesemények erőteljes hatással vannak az egyén érzelmi jólétére, illetve szorongás és stressz forrásai lehetnek. A serdülők esetében hatványozott lehet a hatásuk, hiszen egy kialakulóban lévő személyiséget érintő negatív történésekre az érintett szenzitíven, magas fokú érzékenységgel reagál (Hüse 2016). A szülők korai elvesztése például komoly veszélyeztető tényező a dohányzás szempontjából, továbbá a fiatal lányok esetében az öngyilkossági kockázat drasztikusan növekszik. A szülők válása és az ezzel járó bizonytalanság növeli mindenféle rizikómagatartás kialakulásának esélyét kortól és nemtől függetlenül. A szülők alkoholizáló életmódja leginkább a drogfogyasztás esélyhányadosát növeli, de hatással van az alkoholfogyasztás és az öngyilkossági kísérletek alakulásának valószínűségére is. Az anyagi gondok, a tartós munkanélküliség a családban szintén súlyos és negatív hatással vannak a fiatalok egészségmagatartásának alakulására. Az otthon, a családban előforduló gyakori, erőszakos, durva veszekedések ugyancsak felerősítik a drogfogyasztó magatartás kialakulását és növelik az öngyilkossági kísérlet előfordulásának valószínűségét (Székely, Susánszky és Ádám 2013).

Jelen tanulmányban azzal foglalkozunk, hogy azok a súlyos negatív történések, melyeket a fiatalok 14 éves koruk előtt tapasztaltak meg, milyen hatást gyakorolhatnak az egészség-, illetve rizikómagatartásra. Feltevéseink szerint a nagy hatású életesemények megélése kimutatható módon növeli fiatal korban a droghasználat és az öngyilkosság kockázatát.

Anyag és módszer

A negatív életesemények rizikómagatartásra irányuló, kumulatív hatásának becslésére irányuló elemzésünket a „Magyar ifjúság 2012” kutatás (Székely 2013) adatbázisán folytattuk le. Ez a kutatás sorozatban a negyedik nagymintás, reprezentatív hazai ifjúságkutatás a maga nemében egyedülálló adatbázissal, amelyet a 15–29 évesekre reprezentatív mintán, 8000 főre kiterjedően folytattak le. Jelen elemzés során a kérdőív negatív életeseményekre, valamint a rizikómagatartásra vonatkozó kéréseire koncentráltunk.

A fentebb említett, a negatív életesemények hatását firtató elméletek és kutatások sorából hatásában és ismertségében kiemelkedik Holmes és Rahe (1967) mérőeszköze, a Social Readjustment Rating Scale (SRRS, utóbb elterjedt nevén Holmes-Rahe Life Stress Inventory). Ez egy 43 megterhelő életeseményt tartalmazó lista, amely eltérő mértékben, 11 és 100 pont között pontozza az egyes életeseményeket annak megfelelően, hogy a klinikai vizsgálatok tapasztalatai alapján azok mennyire terhelik meg az egyént, milyen fokú stresszt okoznak. A skála összesített pontszáma alapján az egyén három kategóriába sorolható:

0–150 pont – alacsony mértékű stresszt átélő személy;

150–300 pont – közepes mértékű stresszt átélő személy (a stresszel összefüggő betegségek kialakulásának valószínűsége 50% körüli);

300 pont felett – nagymértékű stresszt átélő személy (a stresszel összefüggő betegségek kialakulásának valószínűsége 80% körüli).

A skálának létezik egy gyerekekre és fiatalokra (subadults) alkalmazható, 37 itemet tartalmazó változata is, melynek részleges alkalmazásával készült el a „Magyar ifjúság 2012” kutatás élethelyzetekre vonatkozó blokkja, mégpedig oly módon, hogy az eredeti lista súlyosabb (nagyobb pontszámmal rendelkező) elemeiből beválogattak nyolcat, illetve kiegészítették további négy, az eredeti skálában nem szereplő életeseménnyel (lásd: 1. táblázat). Az eredeti skálától eltérően, a hazai kutatók csak az esemény előfordulását mérték, a Holmes és Rahe által kidolgozott, súlyosságot megjelenítő pontrendszert nem alkalmazták.

Elemzésünkben két lépésben alakítottuk ki a „Magyar ifjúság 2012” adatain alapuló kutatói adatbázisunkat. Az első lépés során szakértőket felkérve (N = 23), szakértői besorolást alkalmazva becslést adtunk a négy „új” életesemény (item) súlyosságát kifejező pontértékére. A szakértők egy részről a családgondozásban tapasztalatot szerzett szociális és pszichológus szakemberek, másrészt a gyer-

mekekkel foglalkozó pedagógusok, tanárok voltak. A harmadik csoport vegyes foglalkozásúak köre volt: biológus, orvos, közgazdász, adminisztrátor. Vegyesen nők és férfiak alkották a csoportot (8 férfi, 15 nő); a legfiatalabb pontozó 29 éves, a legidősebb 63 éves volt. Így a hazai felmérés adatbázisában szereplő megélt életesemények (12 kérdés) a Holmes–Rahe-féle pontszámítás, valamint a szakértői besorolás alapján pontszámokat kaptak. Az így kapott, skálázott listát Redukált Életesemény Skálának (RÉS) neveztük el.

Második lépésben a „Magyar ifjúság 2012” adatbázisának vonatkozó bináris (átélte/nem élte át) adatait alakítottuk át a súlyosságot kifejező skála pontértékeire. A pontozás során csak az kapott pontszámot, aki egyértelműen jelölte az életesemény megélését. A nem válaszolók, vagy a bizonytalan válaszok nem kaptak pontot. Minden válaszadó esetében összegezve a pontszámokat, egy olyan életesemény-értékhez jutottunk, amely jelzi, hogy az illető a felsorolt negatív életesemények tekintetében mennyire érintett. Ezt követően megvizsgáltuk, van-e összefüggés az életesemény-érték és az egyes rizikómagatartások (alkohol- és drogfogyasztás, öngyilkossági kísérlet, kockázatos szexuális magatartás) előfordulása között. A mintabeli arányok százalékos megoszlásokkal kerültek leírásra. A mintaelemek összesített pontszámaiból alkotott folytonos változó a szokásos leíró statisztikai mutatószámok mellett (átlag, szórás) hisztogram formájában került bemutatásra.

Az egyes kérdésekre adott válaszok alapján elkülönülő csoportok pontszámátlagainak összehasonlítására paraméteres és nem-paraméteres eljárások – kétmintás t-próba, Mann–Whitney U-teszt, egy szempontos szórásanalízis (ANOVA), Kruskal–Wallis H-teszt – szolgáltak. A keresztábrák elemzések függetlenségvizsgálatot és szükség esetén Fisher-féle egzakt tesztet tettek lehetővé. Az alkalmazott hibahatár 5%; a számítások SPSS V22 programverzióval készültek.

Eredmények

Az eredmények ismertetése során először a legális és illegális élvezeti szerek használata kerül bemutatásra. Ezt követően a megélt negatív életesemények (RÉS) jellemzői, összesített pontszámai és kategóriái kerülnek feldolgozásra. A drogokat kipróbálók és megtagadók csoportjaiban ezután számíthatók az átlagos életesemény pontszámok (RÉS átlagok), amely összehasonlító számítások a csoportátlagok egyezését vagy szignifikáns különbségét tárják elénk – azaz ez már arról árulkodik, hogy van-e összefüggés a megélt negatív életesemények súlyossága és a rizikómagatartás között. A fiatalok szerelmi életének, szexuális irányultságának, a terhesség elleni védekezés szokásainak néhány mozzanata, valamint az életesemény kategóriákkal való összefüggések tárgyalását követően kerül sorra a fejezet záró része, amely az öngyilkosság két kérdését (öngyilkosság gondolata és tényleges tette) vizsgálja.

Mielőtt rátérnénk az eredmények ismertetésére, két jelenségre fel kell hívnunk a figyelmet. Az egyik a rizikómagatartás látenciája, azaz rejtőzködő jellege. A vizsgá-

latok által kapott eredmények nem fedik le teljesen a valóságot, mivel a tiltott, vagy szégyellt tevékenységeket gyakorlók egy része nem vallja be érintettségét. Ezért szokás felhívni a figyelmet arra, hogy ezek az eredmények csak becslések, vélhetően alulbecslések. Éppen a látenciából következik, hogy még az azonos időben felvett különböző kutatások adatai sem mindig egyeznek egymással, így az ugyancsak 2012-ben elkészített, az European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (EMCDDA) számára készített éves jelentés szerint például kétszer gyakoribb a marihuánafogyasztás a fiatalok körében, mint ahogy az az általunk vizsgált „Magyar Ifjúság 2012” kutatás adatbázisából kirajzolódik.

Másrészről fontos azt is hangsúlyozni, hogy az alkoholfogyasztás (és általában az élvezeti szerek fogyasztásának) kérdését nehezebben megközelíthetővé teszi a túlbecslés (overestimate) jelensége is. Ezalatt azt értjük, hogy a serdülő barátok és ismerősök szerfogyasztásának mértékét és jelentőségét hajlamos túlbecsülni, és ez újabb rizikófaktorként jelenik meg a valamilyen rizikómagatartást gyakorló (dohányzó, alkohol- vagy drogfogyasztó, suicid gondolatokkal foglalkozó) csoportba kerülő fiatal szempontjából. Ha ehhez egy közeli barát megtapasztalt rizikómagatartása is társul (best friend effect), akkor az még jobban felerősítheti a serdülő bevonódását (Balázs és Pikó 2016). Ugyanakkor a kutatónak figyelembe kell vennie a tiltott szerekre való rákérdezéskor felmerülő bizalmatlanságot, ami a válaszmegtagadás növekedését eredményezi.

Legális és illegális élvezeti szerek használata

A társadalmilag legálisnak tekintett élvezeti szerek használata – a kávé, az alkohol és a dohányzás – mindennapos a megkérdezettek körében.

Kávét a fiatalok 41,1%-a naponta legalább egyszer fogyaszt; soha nem iszik ilyen italt 27,1%.

Az elmúlt évre vonatkozó alkoholfogyasztási szokások azt mutatják, hogy a válszadók 31,6%-a nem ivott egyszer sem alkoholt. Jellemző a ritka alkoholfogyasztás (két hónapnál ritkábban: 23,7%); 73 fő viszont szinte minden nap fogyasztott szeszest italt (0,9%).

Hasonló válaszok adódtak a részegsége, berúgásra, valamint a nagyobb mennyiségű ital fogyasztására vonatkozó két kérdésben. A válszadók 67,3%-a nem rúgott be az előző évben, és nem fogyasztott nagyobb mennyiségű alkoholt 66,0%. A kéthavinál ritkább ittasság a megkérdezettek 22,3%-ára, a nagyobb mennyiségű fogyasztás 19,4%-ukra volt jellemző. A hetenkénti ivászat és ittasság a bevallások szerint 1-2%-ot érint.

Nem dohányzott még alkalmanként sem 59,8%. 4,0%-uk azt nyilatkozta, hogy már felhagyott a dohányzással. Naponta dohányzott 26,8%. A dohányzással érintettek aránya a megkérdezéskor 36,2%. Legtöbben 19-20 szál cigarettát vallottak be (a dohányzók 27,2%-a). Átlagosan 10 szál a dohányzók 20,8%-a; 15 szál a 13,1%-a;

5 szálát 7,0%-a ismert el. A pipázás, vagy vízpipázás szinte elhanyagolható, összesen 29 fő említette (0,37 %).

Az illegális élvezeti szerek, a kábítószeresek kipróbálására vonatkozó kérdések feldolgozása alapján a legmagasabb arányú a marihuána kipróbálása volt (6,0%). Egy százalék feletti még az altatók és nyugtatók orvosi javaslat nélküli próbálása (3,0%); az ecstasy alkalmazása (1,7%); valamint az alkohol és gyógyszer párosítása (1,5%). Egy százalék alatti volt a designer drogok (0,6%); az LSD és más gombaszármazékok (0,5%); az amfetamin, metanfetamin (0,5%); szerves oldószerek (0,4%); dopping és más szteroidok (0,4%); kokain (0,3%); máktea (0,2%); morfin (0,2%) kipróbálásának aránya. A legalacsonyabb arányok a crack (0,1%), a fecskendővel bevitt drogok (0,1%) és az egyéb, a felsorolásban nem említett szerek (0,1%) esetében mutatkoztak. Az utóbbi évek nagy karriert bejáró drogfajtája, a herbál nem szerepelt a 2012-es vizsgálatban.

A kábítószer kipróbálására irányuló önbevallásos kérdéshalmazt egészítette ki az a kérdés, amely arra irányult, hogy ismerősei között van-e olyan, aki használt már valamilyen kábítószeret. A válaszadók 74,8%-a nem ismer ilyen embert; egynegyedük (25,2%) viszont ismer egyet vagy többet is. A válaszmegtagadások és bizonytalanság itt nagyobb volt a megkérdezettek körében (11,9%).

Negatív életesemények

A negatív életesemények tizenkét kérdésének (RÉS) gyakorisági megoszlásait az 1. táblázat utolsó két oszlopa tárja az olvasó elé. Az itemek az előfordulás gyakoriságának sorrendjében rendeződnek el a táblázaton belül; kivételt képez a 12. számú kérdés, mely esetén az igenek válaszaránya szélsőségesen magas, de ez az eredmény nem vehető össze a többi kérdés arányaival a jelentős válaszmegtagadás okán (nincs válasz 7721 esetben!).

1. táblázat

A „Magyar ifjúság 2012” kutatás negatív életesemények mérésére irányuló
itemei és forrásuk és az előfordulás arányai (fő/%)

Előfordult-e, megélte-e Ön 14 éves koráig a következőket? (a számozás a kérdőívben szereplő sorrendet jelöli)	pont	előfordu- lás gyako- risága %	érintett fő / válaszadók száma
4. elvesztette a munkahelyét a szülője vagy a nevelőszülője*	46	14,3 %	1096 / 7691
2. elváltak a szülei*	90	13,6 %	1067 / 7817
6. durva veszekedések voltak a szülei között*	47	12,4 %	952 / 7695
5. súlyos anyagi veszteség érte a családjukat*	45	12,1 %	923 / 7643
9. szakítás baráttal, barátnővel*	53	10,0 %	776 / 7793
10. súlyos betegség (ön vagy a családjának valamelyik tagja)*	57	9,2 %	714 / 7760
3. rendszeresen lerészegedett a szülője vagy a nevelőszülője**	75	7,3 %	569 / 7753
1. meghalt az édesapja vagy az édesanyja*	100	5,0 %	393 / 7818
11. a közvetlen környezetében (családjában, baráti körében) öngyilkossági kísérlet az elmúlt 3 évben**	76	3,6 %	279 / 7648
7. rendszeresen megverték, bántalmazták Önt a szülei vagy a nevelőszülei**	90	2,2 %	170 / 7770
8. abortusz (ön vagy a partnere)*	100	1,0 %	77 / 7797
12. halállal végződő öngyilkossági kísérlet a közvetlen környezetében (családjában, baráti körében)**	90	48,5 %	133 / 274

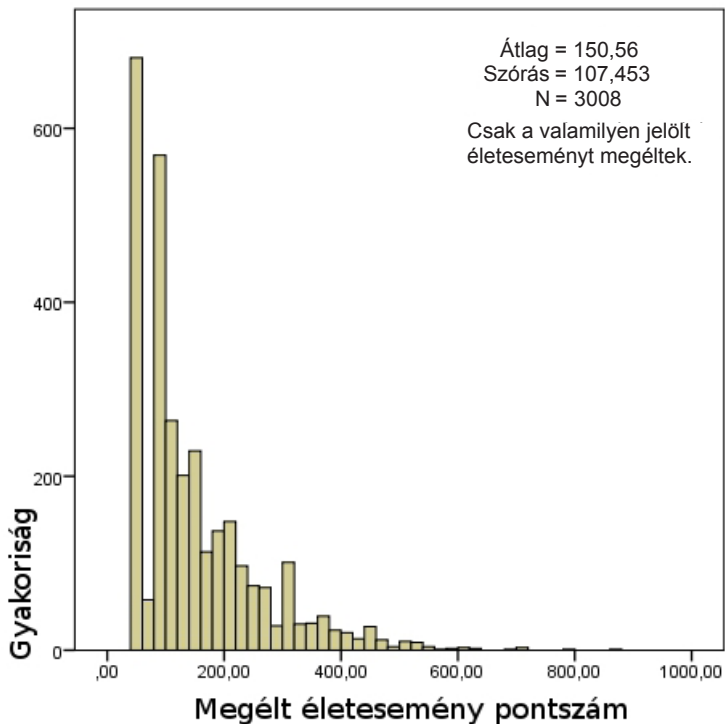
* Forrás: Holmes és Rahe (1967) – item és pontszám

** Forrás: Székely (2013) – item; Hüse, Huszti és Takács (jelen tanulmány) – pontszám

A megélt életesemények összesített pontszáma alapján képzett új változó eloszlása a várt, súlyosságát tekintve exponenciálisan csökkenő képet mutatva (1. ábra). A legalacsonyabb (nem nullás) pontszám 45 pont (58 fő a 3008 értékelhető válaszból), a legmagasabb 870 pont (1 fő). Ez utóbbi igen magas érték, de a vizsgálatok során nem került sor felső korlát meghatározására az esetleges túlzó válaszok szűrésére – ez az oka a viszonylag magas szórásnak is. 500 pont felett 37 fiatal jelölt értéket (1,23%).

1. ábra

A „Magyar ifjúság 2012” kutatás negatív életesemények összegző változójának (RÉS) gyakorisági eloszlása*

Forrás: Magyar Ifjúság 2012 adatbázis, saját elemzés és szerkesztés

* Az eloszlás csak a valamilyen jelölt életeseményt megélt személyek pontértékeit ábrázolja, a nulla pontszámmal rendelkezők nem szerepelnek.

A Holmes–Rahe-skála a fentebb már részletezett három kategóriába sorolja kapott pontszámuk szerint a kitöltő egyéneket (alacsony, közepes és nagymértékű stressznek kitett). A kategóriák szerinti megoszlást a 2. táblázat két részben taglalja. Az első táblázatrész azokat is tartalmazza, akik nem jelölték be egyik életeseményt sem („nullpontosak”). A második rész viszont nem tartalmazza ezeket az eseteket. Itt is nyilvánvalóan látszik a pontszám növekedésével a gyakoriság csökkenése.

2. táblázat

A „Magyar ifjúság 2012” negatív életesemény pontszámok kategóriák szerinti eloszlása – nulla pontos eredményekkel és azok nélkül (fő/%)

	Gyakoriság (fő)	%
0–150 pont	6916	86,5
150–300 pont	747	9,3
300 pont felett	337	4,2
Összesen	8000	100,0

	Gyakoriság (fő)	%	Valós %
1–150 pont	1924	24,1	64,0
150–300 pont	747	9,3	24,8
300 pont felett	337	4,2	11,2
Összesen	3008	37,6	100,0
Nem élt meg jelölt eseményt – 0 pont	4992	62,4	
Összesen	8000	100,0	

Megjegyzendő, hogy ugyan az eredeti Holmes–Rahe-skálából a Redukált Életesemény Skála csak a magasabb pontértékű, azaz megterhelőbb események közül válogatott be, és a négy új esemény is kifejezetten megterhelőnek számít, a RÉS megfelel annak az elvárásnak, hogy szűrje a közepes és nagymértékű stressznek kitett egyéneket. A nagyobb pontszámú életesemények monitorozása ugyanis elegendő lehet a megfelelő beavatkozás előkészítéséhez és megvalósításához, ráadásul a négy új item kifejezetten fontos – nagy hatást gyakorol a gyermeki szocializációra –, így ezek bevonásával a skála érvényessége növekszik.

Az életesemény pontszám és az alkoholfogyasztás összefüggése

Az alkoholtartalmú italok fogyasztása és az életesemény pontszám között – az alkoholfajtától független – tendenciózus összefüggés tükröződik. Az átlagos életesemény pontszám növekedésével a sör, a bor és az égetett szeszesital-fogyasztás gyakorisága szignifikáns mértékben növekszik (3. táblázat).

3. táblázat

A RÉŠ átlagpontszáma és az alkoholos italok fogyasztása – a „nullpontosok” kizárásával készített elemzések eredményei (fő)

	sőrfogyasztás – megélte pontátlag (fő)	borfogyasztás – megélte pontátlag (fő)	égetett szesz – megélte pontátlag (fő)
1. legalább naponta egyszer	203,47 (43)	253,87 (15)	241,56 (16)
2. hetente többször	159,18 (201)	180,12 (90)	177,60 (74)
3. hetente egyszer	159,65 (237)	160,73 (179)	183,85 (148)
4. havonta többször	147,34 (465)	158,32 (395)	162,92 (297)
5. havonta egyszer, vagy ritkábban	145,45 (767)	143,05 (898)	147,11 (911)
6. soha	150,35 (1276)	149,44 (1409)	145,54 (1537)
Összesen / Átlag	150,72 (2989)	150,82 (2986)	150,96 (2983)
ANOVA	F(5, 2989) = 3,115, p = 0,008	F(5, 2986) = 5,801, p = 0,000	F(5, 2983) = 7,764, p = 0,000
Kruskal-Wallis H	$\chi^2(5, N = 2989) =$ 10,158, p = 0,071	$\chi^2(5, N = 2986) =$ 17,477, p = 0,004	$\chi^2(5, N = 2983) =$ 28,088, p = 0,000

Az életesemény pontszám és a droghasználat összefüggése

Az illegális szerek kipróbálása, vagy ki nem próbálása csoportokra osztja a válaszadókat. A csoportok életesemény pontszámátlagainak összevetése jelzi, hogy az adott életesemény megélése milyen hatással van a kipróbálás kockázatának vállalására. A Függelék F1. táblázata ezen számításokat tartalmazza. A táblázatban látható eredmények jelzik, hogy igen sok esetben a szert kipróbáló fiatalok életesemény átlagpontszáma szignifikánsan nagyobb a szert nem próbálókénál. Ez egy fordított ok-okozati viszony feltételezésével – az időbeliség logikája mentén az életeseményeknek legalább egy része megelőzhetette a rizikómagatartást – arra enged következtetni, hogy azok csoportjában, akik több és súlyosabb negatív életeseményt éltek át, nagyobb valószínűséggel próbálják ki a drogokat, mint azokéban, akiknek az élet-története kevésbé megterhelő.

Az életesemény pontszám és más változók kapcsolata

A fiatalok pszichoszexuális érése a vizsgálati kort megelőzően elkezdődik, de a „felnőtté válás” legfontosabb szakasza nagyjából egybeesik a „Magyar Ifjúság 2012” kutatás által vizsgált alsó korcsoportjával. A szerelemmel, szexualitással kapcsolatos

beállítódás és viselkedés igen fontos részei a serdülők és fiatal felnőttek egészségmagatartásának, ezért a kémiai szerhasználat mellett erre is kiterjedt vizsgálódásunk (Függelék, F2. táblázat).

A megkérdezettek között többször is volt már szerelmes 61,1%; egyszer volt 24,4%. Bizonytalan a kérdésben 6,9%; nem volt még szerelmes 7,7%.

Az életesemény pontszám-kategóriák és a szerelemre vonatkozó kérdés együttes eloszlását a 6. táblázat mutatja be. A függetlenségvizsgálat szerint a két vizsgált változó függetlenségét el kell vetni ($\chi^2(6, N = 8000) = 15,033, p = 0,020$). Eszerint a megélt életeseményekre és a szerelemre vonatkozó változók összefüggnek. A táblázat adatait áttekintve látható, hogy a legnagyobb százalékos eltérés a többször szerelmes kategóriában mutatkozik. A 300 pont feletti kategóriában nyolc százalékkal nagyobb többszöri szerelem megélése. A többi oszlopban nem található hasonló nagyságú különbség.

4. táblázat

Redukált Életesemény Skála kategóriái és a „Volt-e már Ön szerelmes?” kérdés kontingencia táblázata (fő/%)

RÉS kategória	Volt-e már Ön szerelmes?				Total
	Igen, többször is	Igen, egyszer	Talán, nem vagyok biztos benne	Még nem	
0–150	4179	1697	487	553	6916
	60,4%	24,5%	7,0%	8,0%	100,0%
150–300	476	179	45	47	747
	63,7%	24,0%	6,0%	6,3%	100,0%
300 felett	230	72	21	14	337
	68,2%	21,4%	6,2%	4,2%	100,0%
Összesen	4885	1948	553	614	8000
	61,1%	24,4%	6,9%	7,7%	100,0%

A válaszadók szexuális irányultságát a Függelék F3. táblázata összesíti. A szexuális irányultságot természetesen nem tekintjük rizikómagatartásnak, ugyanakkor a normáktól eltérő orientáció egy zárt társadalomban megnöveli annak esélyét, hogy a környezet nem megfelelő reakciója, illetve maga a titkolódzás a fiatal veszélyeztetettségét kiváltsa, erősítse. Így felmerül, hogy ezt is a rizikómagatartás esélyét növelő tényezők közé soroljuk.

A bi- és homoszexuálisok aránya a válaszadók között 0,9% volt. A keresztátlás elemzés szerint a két változó (RÉS kategóriái; szexuális irányultság) függetlenségét el kell vetni ($\chi^2(4, N = 7700) = 70,404, p = 0,000$; Fisher-féle egzakt teszt $p = 0,000$).

A megélt életesemény kategória növekedésével az ellenkező neműekhez való vonzódás csökken, a bi- és homoszexualitás növekszik (Függelék, F4. táblázat).

A terhesség (és egyben a nemi fertőzések) elleni védekezés szokásait a Függelék F5. táblázata összegzi. A kereszt táblás elemzés szerint a két változó (RÉS kategóriái; védekezés) függetlenségét el kell vetni ($\chi^2(4, N = 6532) = 151,589, p = 0,000$). A megélt életesemények összesített terhe növekedésével nő a rendszertelenül, és az egyáltalán nem védekezők aránya (Függelék, F6. táblázat).

A szexuális irányultság és a terhesség elleni védekezés kontingencia táblázata az 5. táblázat. A válaszok tükrözik, hogy a válaszadók valószínűsíthetően nem csak a terhesség elleni védekezést értették a védekezés alatt, ahogy azt a kérdés megfogalmazza. Azt nem lehet megbecsülni, hogy a válaszadók milyen arányban ragaszkodtak a kérdés szó szerinti értelmezéséhez, és válaszolták azt, hogy nem védekeznek – mert pl. gyermeket szeretnének, vagy, mert nem kívánt terhesség elleni védekezés inadekvát a homoszexuálisok, és részben a biszexuálisok esetében is –, illetve milyen arányban terjesztették ki a védekezés okát a nemi betegségekkel szembeni védekezésre is. A kereszt táblás elemzés szerint a két változó függetlenségét el kell vetni ($\chi^2(4, N = 6374) = 95,764, p = 0,000$), azaz a védekezés és a szexuális irányultság egymástól függő változók. A táblázat százalékos megoszlásai szerint a bi- és homoszexuálisok között a védekezési szokások mások a kizárólag az ellenkező neműekhez vonzódókhoz képest. A kérdőív megfogalmazása miatt nem tudjuk megállapítani, hogy ez egyben azt jelenti-e, hogy az említett csoportok kevésbé védekeznek a nemi betegségek ellen, vagy azt, hogy magasabb arányban ragaszkodtak konzekvensen a kérdés jelentésének megfelelő válaszhoz.

5. táblázat

A szexuális irányultság és a terhesség elleni védekezés összefüggése (fő/%)

Hogyan jellemezné Önmagát?	És mi a jellemzőbb Önre?			Összesen
	Mindig védekezek a nem kívánt terhesség ellen	Időnként védekezek, időnként nem	Nem szoktam védekezni	
Szexuálisan kizárólag az ellenkező neműekhez vonzódó	5083 81,4%	732 11,7%	427 6,8%	6242 100,0%
Szexuálisan a saját nememhez és az ellenkező neműekhez is	28 40,0%	26 37,1%	16 22,9%	70 100,0%
Szexuálisan kizárólag a saját nememhez vonzódó	40 64,5%	9 14,5%	13 21,0%	62 100,0%
Összesen	5151 80,8%	767 12,0%	456 7,2%	6374 100,0%

Adatelemzésünk utolsó állomása a suicidum kérdése volt. Ennek a nemzetközi vizsgálatokban is megszokott sztenderdjét két kérdés jelenti, az egyik az öngyilkosság gondolatára, a másik a (sikertelenül) megkísérelt öngyilkosságra irányul. A válaszok gyakoriságát a 6. és 7. táblázat, az öngyilkossági gondolat, illetve tényleges kísérlet RÉS kategóriákkal való összefüggését pedig a Függelék F7. és F8. táblázata mutatja be.

A függetlenségvizsgálat szerint a RÉS kategóriák és az öngyilkossági gondolat változóinak függetlenségét el kell vetni ($\chi^2(2, N = 7741) = 298,885, p = 0,000$). Az életesemény kategória növekedésével – a megélt stressz súlyosbodásával – az öngyilkosság gondolatával való foglalkozás aránya növekszik.

A függetlenségvizsgálat szerint a RÉS kategóriák és az öngyilkossági kísérlet változóinak függetlenségét is el kell vetni ($\chi^2(4, N = 7768) = 232,793, p = 0,000$; Fisher-féle egzakt teszt $p = 0,000$). A táblázat százalékos adataiból leolvasható, hogy az életesemény-kategória növekedésével a bevallott öngyilkossági kísérletek száma növekszik.

6. táblázat
Az öngyilkosság gondolatának előfordulása (fő/%)

Az elmúlt 3 évben megfordult-e a fejében az öngyilkosság gondolata?	Gyakoriság (fő)	%	Valós %
1. igen	131	1,6	1,7
2. nem	7610	95,1	98,3
Összesen	7741	96,8	100,0
88 nem tudom	64	,8	
99 nem válaszolok	195	2,4	
Összesen	259	3,2	
	8000	100,0	

7. táblázat
Öngyilkossági kísérlet előfordulása (fő/%)

Volt-e Önnek öngyilkossági kísérlete, és ha igen, hányszor?	Gyakoriság (fő)	%	Valós %
1. igen, egyszer	47	,6	,6
2. igen, többször	134	1,7	1,7
3. nem	7587	94,8	97,7
Összesen	7768	97,1	100,0
88 nem tudom	34	,4	
99 nem válaszolok	198	2,5	
Total	232	2,9	
	8000	100,0	

A RÉS alkalmazása a kockázati magatartás feltárására

Az elemzést követően érdemes visszatérni a tanulmány eredetileg felvetett gondolatához, miszerint ma a hazai gyermekvédelem nem fókuszál megfelelő módon a nem-transzparens családokra, és azokra a problémákra, amelyek jellemzően a nem-transzparens családok körében fordulnak elő, így a középosztálybeli családok – problémáikkal együtt – a gyermekvédelem látókörének peremére sodródnak. Mielőtt tovább lépnénk, szeretnénk tisztázni, hogy ez a tanulmány elején említett okokon túl (a transzparencia hiánya, az erősebb ellenállás, a kultúra-azonosság okozta feszültség, kognitív disszonancia) nagymértékben annak is köszönhető, hogy a legmagasabb szinteken kidolgozott szakmai eljárásrendek és protokollok kimondva-kimondatlanul alacsonyan priorizálják az erre a körre, problémára irányuló beavatkozásokat, és ennek megfelelően a szakma intézményeinek finansziális forrásai sem teszik lehetővé a válaszok rendszerszintű kidolgozását és megvalósítását. Abból kifolyólag, hogy a következőkben – az empiria és a tanulmány legfőbb hozadékeként – egy mérőeszközt szeretnénk bemutatni és propagálni, hangsúlyoznunk kell, hogy egy-egy új eszköz csak az eszköztelenség érzését enyhítheti, más rendszerproblémákra nem ad adekvát választ, sőt bizonyos típusú rendszerproblémák esetén, mint amilyen az alulfinanszírozottság, a túlterheltség és prioritások felülről jövő erőteljes érvényesítése nemhogy nem adekvát egy új eszköz beemelése, de egyenesen kártékony is lehet. Kártékony, mert növeli a szakemberek frusztrációját (eszköz van, de idő, energia és felsőbb szándék nincs), illetőleg erőteljesen közrejátszhat abban, hogy a szakemberek immunissá váljanak a módszertani újításokkal kapcsolatosan, illetve kiégjenek.

A fenti, minőségbiztosítási szempontból fontos kitérő után tekintsük át, hogy milyen szakmai-módszertani hozadéka van a „Magyar ifjúság 2012” nagymintás, szociológiai kutatásnak.

1. *Felmérés, tervezés.* Általában jellemző, hogy a szociológiai és ifjúságkutatások által szolgáltatott adatok alapot adnak a helyi szakemberek számára, hogy fel tudják mérni, és meg tudják becsülni, hogy a lokális viszonyaik mennyiben és milyen irányban térnek el egy általános helyzetképtől, jelen esetben az országos átlagtól. A kapott kép révén a helyi szakemberek képesek releváns, településszintű szolgáltatás-szervezési, szolgáltatási-fejlesztési tervet készíteni, ezen adatokkal tudják a helyi döntéshozókat, potenciális együttműködő partnereket meggyőzni az egyes témák fontosságáról. A javuló tendenciák alkalmat adnak a pozitív visszajelzésre, és ez növelheti a szakemberek motivációját.
2. *Prevenció.* A nagymintás kutatások kérdőíve tartalmazhat olyan elemeket, blokkokat, amelyekről utóbb bebizonyosodik, hogy önállóan is alkalmazhatóak, és értékes eredményekre juthatunk általuk. Ezek eredményei csoportszinten is megmutatkoznak (osztály, iskola, település), de egy kutatómódszertanban nem túl járatos helyi szakember is jól tudja tesztként alkalmazni, amellyel látens jelenségek, összefüggések mutathatók ki. Jelen tanulmányban azt bizonyítottuk, hogy a „Magyar ifjúság 2012” kutatás részeként alkalmazott, rövidített-kiegészí-

tett Holmes–Rahe-skála nem csupán a szociológiai vizsgálatban „működik”, de az események súlyosságát jelző pontszámok „visszaállítása” után kifejezetten érzékenyen méri az egyes gyerekek, fiatalok terheltségét, és annak valószínűségét, hogy ezen terhekből kifolyólag ők már most is valamilyen kockázatos magatartást gyakorolnak-e. Ezt a megközelítést tovább gondolva látható, hogy a Redukált Életesemények Skála lehetőséget nyújt a szociális szakemberek és a pedagógusok számára arra, hogy *indirekt módon* jussanak olyan, a település teljes ifjúságát, egy-egy iskoláját vagy osztályát jellemző *érzékeny adatokhoz*, mint a drogfogyasztás, vagy az öngyilkossági kísérlet előfordulási gyakorisága. Ez az indirekt módszer, amely nem magára a rizikómagatartásra irányul, hanem a mögöttes tényezőkre, kibontják annak jelentőségét, hogy egy kockázatos viselkedés általában nem önmagában áll, hanem egy ok-okozati folyamat többé-kevésbé látható egyik eleme csupán. Ezzel arra is felhívjuk a figyelmet, hogy nem elég – pl. az iskolai szociális munka, vagy a kortárs segítők képzése során – a rizikómagatartásra koncentrálni, azzal kapcsolatos prevenciót folytatni, hanem a gyerekeket és fiatalokat ért negatív életesemények hatását (stressz, talajvesztés, önértékelési zavarok, depresszió) is kezelni szükséges (pl. gyászmunka támogatása, mentálhigiénés szolgáltatások). Ez, véleményünk szerint, új típusú prevenció megközelítést igényel, melynek explorációs, problémafeltáró szakaszában jól alkalmazható a tanulmányban bemutatott skála.

3. *Esetkezelés.* A gyakorló szakemberek számára talán legfontosabb kérdés, hogy egy új megközelítés, módszer vagy eszköz mennyiben alkalmas arra, hogy bevonják azt a családgondozásba, az egyéni esetkezelésbe. A Redukált Életesemények Skála lehetőséget biztosít erre. A gyermek élettörténetében előforduló nagy hatású, negatív életesemények mindegyike olyan jellegű, amelyet az esetkezelés során számításba kell venni. A RÉS kategóriák és a különböző rizikómagatartások között feltárt kapcsolat pedig arra mutat rá, hogy a gyermek/család és a szakember kapcsolatában ritkán elért mély bizalmi helyzet kivételével látenciában maradó magatartásformák meglepte milyen eséllyel valószínűsíthető. A nagy hatású életesemények közül kettőnek a bekövetkezése már fel kell, hogy hívja a szakember figyelmét a családi és szociális háttérben lezajló folyamatokra, a fiatal veszélyeztetett állapotba kerülésére – legyen az a fiatal jó módú, látszólag rendezett környezetben és nem-transzparens családban élő akár. A RÉS pontok számítása, a kategória meghatározása alap lehet a beavatkozás indítására, mivel a szerhasználat, az öngyilkossági hajlam kockázata igazoltan megnövekszik. Megfelelő óvatossággal kezelve ezek a valószínűségek, esélyek alapot adhatnak a feltáró beszélgetésre, növelhetik a nyíltságot és a bizalmat a kapcsolatban – igaz, nem megfelelő hozzáállás és kommunikáció esetén akár ellenkező irányú változást is okozhatnak. Különösen fontos a RÉS használata során az etikus magatartás előtérbe helyezése, a bizalmas információ helyes kezelése.

A Redukált Életesemények Skála a hosszú távú prevenció/szóló/problémamegoldó szemléletre hívja fel a figyelmet. Amennyiben a negatív életesemény a külvilág számára nyilvánvalóvá válik, az elszenvedő gyerekekre többnyire külső, támogató figyelem irányul. Ez a figyelem azonban hosszabb-rövidebb idő után alábbhagy, és csak az évekkel később megjelenő rizikómagatartás indíthatja újra (amennyiben arra fény derül). A gyermek személyiségfejlődése szempontjából ezek elvesztegetett évek.

A Holmes és Rahe (1967) eredeti skálájának – illetve annak ifjúsági verziója – felhasználásával a hazai kutatók egy ifjúságszociológiai kérdésblokkot alkottak (Székely 2013), mely blokkot mi az eredeti logika szerint visszaalakítva jutottunk el a Redukált Életesemények Skálához. A könnyebb alkalmazás érdekében a kutatás eredeti kérdéssorrendjét megváltoztattuk, és a pontszám (súlyosság) növekvő sorrendjében rendeztük el – ez egyébként éppen fordítottja az eredeti Holme–Rahe-skálának, ahol a pontok csökkenő sorrendjében rendeződnek az itemek.

A lekérdezés, vagy önkéntes kitöltés a skála bevezető szövegének fel- vagy elolvasásával kezdődik, illetve sor kerül az önkéntesség és az anonimitásra, valamint az adatkezelésre vonatkozó információ átadására. Ennek során az alábbiaknak mindenképp el kell hangozniuk:

„A kérdőív kitöltése önkéntes, és név nélkül történik. Családgondozás, egyéni esetkezelés keretében történő kitöltés esetén kötelező a megkérdezettet arról tájékoztatni, hogy az eredmények milyen módon kerülnek adminisztrálásra!”

A kitöltés során a megélt életeseményekhez tartozó pontszámot bekarikázva jelöljük az érintettséget. A meg nem élt események pontszámát érintetlenül lehet hagyni, vagy a könnyebb áttekinthetőség érdekében ki lehet húzni. A bekarikázott pontok összesített értékét a „Összesen” sorba írva, illetve kiválasztva a megfelelő kategóriát, a kitöltés lezárult.

Összegzés

Tanulmányunk fókuszában a gyermekeket és fiatalokat érő negatív életesemények rizikómagatartásra gyakorolt hatásának bizonyítása állt. A „Magyar ifjúság 2012” kutatás adatbázisán végzett számítások eredményei alapján kijelenthetjük, hogy a kapcsolat valóban létezik, illetve minél több, és minél megterhelőbb életeseményeket élt át korábban a fiatal, annál nagyobb eséllyel fog olyan magatartást gyakorolni, amellyel önmagát veszélyezteti, egészségét károsíthatja – ezt nevezik a szakirodalomban kockázati – vagy rizikómagatartásnak. Az adatok arra utalnak, hogy azok, akik több és súlyosabb negatív életeseményt éltek át, nagyobb valószínűséggel próbálják ki a drogokat, mint azok, akiknek az élettörténete kevésbé megterhelő, de ugyanígy erős összefüggés található az „élet terhei” és a túlzott mértékű, illetve korán kezdődő alkoholfogyasztás, vagy az öngyilkossági gondolatok és kísérle-

tek előfordulása között. Úgy tűnik, hogy a negatív életesemények még a nemi érést, pontosabban a szexuális orientációt is befolyásolhatják oly módon, hogy a Redukált Életesemények Skálán – amely az elterjedten használt Holmes–Rahe-stressz-skála módosított változata – magasabb pontszámot értek csoportjában felülreprezentáltak a homo- és biszexuális válaszadók az alacsony pontszámot elért válaszadói csoporthoz képest.

A fenti eredményeinket megkíséreltük egy olyan gyermekvédelmi kontextusba helyezni, amely egyszerre hívja fel a figyelmet arra, hogy a hazai gyermekvédelem nem foglalkozik egyenlő mértékben a tagolt társadalom minden csoportjával – holott a veszélyeztetettség előfordulási gyakorisága alapján kellene –, valamint arra, hogy a nagymintás szociológiai kutatások tudományos értékükön túl szakmai, gyakorlati értéket is hordoznak, amennyiben a szakma gyakorlói alkalmazni kívánják azokat. E gyakorlati hasznosság számos lehetőségét éppen csak felvillantottuk, míg a jól ismert Holmes–Rahe-skála ifjúságszociológiai kutatási szempontból kiválogatott és kiegészített kérdéseiből lényegében újraalkottunk egy explorációs eszközt. Reményeink szerint a Redukált Életesemények Skálájának (RÉS) alkalmazásával a helyi szakemberek olyan adatokhoz jutnak, amely biztosabb alapokra helyezheti a preventív erőfeszítéseket – ezek sikere természetesen erősen függ a prevenció módszertanától, és az alkalmazó szakember felkészültségétől –, erősítheti a család gondozás és esetkezelés során szükséges információk feltárásának sikerességét. Miatán a fiatalok különféle rizikómagatartásának előfordulási gyakorisága nagy a magasabb státuszú rétegekben is, sőt a longitudinális vizsgálatok eredményei szerint növekvő tendenciát mutat, a Redukált Életesemények Skálát alkalmazó szakemberek „rányit-hatják” tevékenységüket a gyermekvédelmi figyelem és tevékenység perifériájára szorult, magasabb státuszú csoportokra. Ez megvalósulhat a meglévő szolgáltatások fókuszálásában, újak elindításában, és azzal a haszonnal jár, hogy a szolgáltatások kevesebb ellenállást váltanak ki a célcsoportok részéről. Megfelelő feltételek mellett alkalmas lehet a veszélyeztetettség szempontjából kívánatos intervenciók megalapozására is, meglátásunk szerint különösen azért, mert nincs bünbakképző, megbélyegző hatása – szemben a közvetlenül a rizikómagatartásra koncentráló megközelítésekkel, amelyeknek jó eséllyel lehet ilyen kockázata.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a Redukált Életesemény Skála (vagy akár az eredeti Holmes–Rahe-rendszer) alkalmazása azt a lehetőséget adja a szakember számára, hogy nagyobb figyelemmel lehessen egy-egy fiatal esetében az esetlegesen összegződő negatív életeseményekre és azok következményeire. A mérőeszköz, vagy ha úgy tetszik teszt, kulcsot adhat a szűkös erőforrások célzottabb felhasználására, a megalapozottabb prevencióra. Alá kell húzni, hogy a magasabb RÉS-érték a kockázat emelkedését valószínűsíti és nem jelenti automatikusan az adott fiatal fokozott rizikómagatartását, az élvezeti szerek megnövekedett használatát – ezeket a család, a gondozó szakember a fiatal viselkedéséből, annak változásaiból egyértelműsítheti.

A bemutatott eredmények statisztikai elemzésekből levont következtetések, amelyeket már a módszer természetétől eredendően sem lehet automatikusan alkalmazni egy-egy egyénre.

Elsősorban terjedelmi korlátok miatt nem térünk ki egy lényeges és további eredményeket hozó kérdés tárgyalására: vajon függenek-e a fiatalok által átélt negatív életesemények és az ezek mentén kialakuló különböző kockázati magatartások a társadalmi helyzettől? A kérdés tisztázása további vizsgálatokat igényel.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány készülési sorrendje szerint köszönettel tartozunk Székely Leventének az adatbázis rendelkezésre bocsájtásáért, illetve a vonatkozó kérdőívkérdések készsége magyarázatáért. Itt is köszönetünket fejezzük ki azoknak a szakértőknek, kollégáknak, szakembereknek, akik a szakértői besorolás során nyújtottak hathatós segítséget. Hálás köszönet illeti Révész Magdát és Szöllösi Gábort a tanulmány végző tartalmának és formájának kialakulásáért. Az ő segítő megjegyzéseik, jó szívvel megosztott meglátásaik, javaslataik hozzájárultak saját gondolataink minőségibb közléséhez.

Irodalom

- Ambrus P. (2000): *A Dzsumbuj*. Lazi Kiadó, Budapest
- Balázs M. Á. – Pikó B. (2016): Szociális hatások a serdülőkori dohányzásban: a szociális háttér, a család és a kortársak szerepe. In: *Magyar Pedagógia*, 116(1): 73–89.
- Darvas Á. – Farkas Zs. – Kende Á. – Vígh K. (2016): Roma gyerekek a szakellátásban. Gyermekjólét és gyermekvédelem Nógrád megyében. In: *Esély*, 4: 52–82.
- Festinger, L. (2000): *A kognitív disszonancia elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest
- Gábor K. (2004): Globalizáció és ifjúsági korszakváltás. In: Gábor K. – Jancsák Cs. (szerk.): *Ifjúsági korszakváltás – ifjúság az új évezredben*. Belvedere Meridionale, Szeged: 28–72.
- Gál A. (2015): Értékelő tanulmány a preventív gyermekjóléti rendszer helyzetéről, lehetőségeiről. In: Rácz A. (szerk.): *A gyermekjóléti szolgálatok feladatellátásának szakmai támogatása*. Műhelytanulmány. Rubeus, Budapest: 5–21.
- Gönczöl K. (1991): *Bűnös szegények*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Holmes, T. H. – Rahe, R. H. (1967): The Social Readjustment Rating Scale. In: *Journal of Psychosomatic Research*, 11(2): 2013–221.
- Hunyady Gy. (2003): *Önalávetés a társadalomban: a rendszerigazolás pszichológiája*. Osiris Kiadó, Budapest
- Husztai É. – Hüse L. – Koltai J. (2008): A rizikómagatartás szociokulturális háttere serdülők körében. In: Murányi I. (szerk.): *Kelet-magyarországi középiskolások egészségmagatartása*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen: 61–112.

- Husztai É. – Takács P. – Hüse L. (2016): A „Nyíregyháza ifjúsága 2015” kutatás módszertana. In: *Acta Medicinæ et Sociologica*, 7(20–21): 211–256.
- Hüse L. (2008): A kirekesztés diskurzusa. In: *Kapocs*, VII/5: 2–23.
- Hüse L. (2016): A fiatalok rizikómagatartása Nyíregyházán. In: *Acta Medicinæ et Sociologica* 7(20–21): 131–153.
- Jessor, R. (1993): Successful adolescent development among youth in high-risk settings. In: *American Psychologist*, 48: 117–126.
- Laki L. (2006): Az ifjúság a magyar társadalomban. In: Kovách I. (szerk.): *Társadalmi metszetek*. Napvilág Kiadó, Budapest: 177–205.
- Lief, A. (ed.) (1948): *The Commonsense Psychiatry of Dr. Adolf Meyer*. McGraw–Hill, New York
- Lux Á. (2013): *Az alapvető jogok biztosának jelentése az AJB-6579/2013. számú ügyben*. http://www.ajbh.hu/documents/10180/1117870/Jelent%C3%A9s+a+gyermekv%C3%A9delmi+szakell%C3%A1t%C3%A1sr%C3%B3l+6579_2013/c99ca826-e273-4c12-9702-d9a7e48f28dd?version=1.0 (Utolsó letöltés: 2016. 11.15)
- Mayer L. (2008): A stresszteni életesemények és a gyermekkori depresszió kapcsolatának vizsgálata populációs és klinikai mintán. *Doktori értekezés*. Semmelweis Egyetem Mentális Egészségtudományok Doktori Iskola, Budapest
- Menyhért I. (2014): A viselkedés és az érzelmek közösségi szabályozása a cigányság körében. In: *Új Pedagógiai Szemle*, 7–8: 44–50.
- Pikó B. (2002): *Egészségtudatosság serdülőkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Pikó B. (2005): Középisikolás fiatalok szabadidő-struktúrája, értékattitűdjei és egészségmagatartása. In: *Szociológiai Szemle*, 2: 88–99.
- Rabow, J. – Berkman, S. L. – Kessler, R. (1983): The Culture of Poverty and Learned Helplessness: A Social Psychological Perspective. In: *Sociological Inquiry*, 54(4): 419–434.
- Salehi Nezhad, M. A. – Besharat, M. A. (2010): Relations of resilience and hardiness with sport achievement and mental health in a sample of athletes. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 5: 757–497.
- Scharf, M. – Maysseless, O. – Kivenson-Baron, I. (2004): Adolescents’ attachment representations and developmental tasks in emerging adulthood. In: *Development and Psychopathology*, 40(3): 430–444.
- Székely L. (szerk.) (2013): *Magyar ifjúság 2012*. Kutatópont, Budapest
- Székely A. – Susánszky É. – Ádám Sz. (2013): Fiatalok kockázati magatartása. In: Székely L. (szerk.) (2013): *Magyar ifjúság 2012*. Kutatópont, Budapest: 179–210.
- Weisleder, A. – Fernald, A. (2013): Talking to Children Matters: Early Language Experience Strengthens Processing and Builds Vocabulary. In: *Psychological Science*, XX(X): 1–10. DOI: 10.1177/0956797613488145

Függelék

F1. táblázat

A RÉs átlagpontszáma és a droghasználat összefüggése – a „nullpontosok” kizárásával készített elemzések eredményei

	Átlagpont a csoportokban	Kétmintás t-próba (t) / ANOVA (F)	Mann Whitney U / Kruskal Wallis H
A barátai, ismerősei között van-e olyan, aki használt már valamilyen kábítószer ? 1- igen, több; 2 - igen, egy; 3 - nincs	1 - 179,39 2 - 163,10 3 - 137,48	F(2, 2647) = 37,113, p = 0,000	$\chi^2(2, N = 2650) = 57,933$, p = 0,000
Kipróbál: altató, nyugtató (1 igen / 2 nem)	1 - 222,89 2 - 146,13	t(173,088) = 6,397, p = 0,000	U = 157071,500, Z = -6,778, p = 0,000
Kipróbál: marihuána, fű (1 igen / 2 nem)	1 - 195,72 2 - 144,38	t(363,906) = 6,517, p = 0,000	U = 318224,000, Z = -6,951, p = 0,000
Kipróbál: LSD, meszkalin, gomba (1 igen / 2 nem)	1 - 239,80 2 - 149,39	t(29,134) = 2,223, p = 0,034	U = 36347,000, Z = -1,587, p = 0,113
Kipróbál: amfetamin, metamfetamin (1 igen / 2 nem)	1 - 234,22 2 - 149,53	t(31,159) = 2,190, p = 0,036	U = 37475, Z = -1,904, p = 0,057
Kipróbál: ecstasy (1 igen / 2 nem)	1 - 215,34 2 - 148,20	t(91,503) = 4,016, p = 0,000	U = 90866,000, Z = -4,718, p = 0,000
Kipróbál: kokain (1 igen / 2 nem)	1 - 243,95 2 - 149,79	t(18,051) = 1,802, p = 0,088	U = 20219,500, Z = -2,065, p = 0,039
Kipróbál: crack (1 igen / 2 nem)	1 - 249,75 2 - 150,33	t(7,006) = 1,082, p = 0,315	U = 8223,000, Z = -1,477, p = 0,140
Kipróbál: máktea (1 igen / 2 nem)	1 - 209,75 2 - 150,27	t(11,020) = 0,899, p = 0,388	U = 15550,500, Z = -0,714, p = 0,475
Kipróbál: morfium, heroin (1 igen / 2 nem)	1 - 378,18 2 - 149,54	t(10,011) = 2,764, p = 0,020	U = 6967,000, Z = -3,269, p = 0,001
Kipróbál: szerves oldószer (1 igen / 2 nem)	1 - 224,93 2 - 149,73	t(26,167) = 2,157, p = 0,040	U = 28570, Z = -2,480, p = 0,013
Kipróbál: doppingster, szteroid (1 igen / 2 nem)	1 - 181,33 2 - 150,12	t(23,138) = 0,864, p = 0,397	U = 33126,000, Z = -0,481, p = 0,630

Kipróbál: alkohol gyógyszerrel (1 igen / 2 nem)	1 - 206,90 2 - 148,54	t(94,850) = 3,645, p = 0,000	U = 101441,000, Z = -3,905, p = 0,000
Kipróbál: fecskendővel bevitt drog (1 igen / 2 nem)	1 - 288,00 2 - 150,19	t(4,001) = 0,929, p = 0,406	U = 5736,500, Z = -0,862, p = 0,389
Kipróbál: új „designer” drog (1 igen / 2 nem)	1 - 216,57 2 - 149,64	t(27,196) = 2,042, p = 0,051	U = 30638,000, Z = -2,300, p = 0,021
Kipróbál: más szer (1 igen / 2 nem)	1 - 353,00 2 - 150,13	t(4,002) = 1,478, p = 0,213	U = 3546,000, Z = -2,040, p = 0,041

F2. táblázat

A RÉŠ átlagpontszáma összefüggése az egyéb változókkal – a „nullpontosok” kizárásával készített elemzések eredményei

	Átlagpont a csoportokban	Kétmintás t-próba (t) / ANOVA (F)	Mann Whitney U / Kruskal Wallis H
Dohányzás: 1 naponta, ... 5 nem, 6 leszokott	1 - 172,24 2 - 153,57 3 - 154,38 4 - 139,41 5 - 133,87 6 - 161,29	F(2, 3002) = 16,790, p = 0,000	$\chi^2(5, N = 3008) =$ 81,031, p = 0,000
Az elmúlt 3 évben megfordult-e a fejében az öngyilkosság gondolata? (1 igen / 2 nem)	1 - 259,71 2 - 145,93	t(107,005) = 7,036, p = 0,000	U = 78365,500, Z = -8,234, p = 0,000
Volt-e Önnek öngyilkossági kísérlete, és ha igen, hányszor? 1 - igen, egyszer; 2 - igen, többször; 3 - nem	1 - 297,32 2 - 173,65 3 - 147,18	F(2, 2938) = 45,527, p = 0,000	$\chi^2(2, N = 2941) =$ 35,392, p = 0,000
Volt-e már Ön szerelmes? 1 - igen, többször; 2 - igen, egyszer; 3 - talán; 4 - még nem	1 - 153,75 2 - 143,26 3 - 150,75 4 - 146,82	F(3, 3004) = 1,786, p = 0,148	$\chi^2(3, N = 3008) =$ 2,839, p = 0,417
Szexuális beállítódás: 1 - kizárólag ellenkező nemhez; 2 - mindkét nemhez; 3 - saját nemhez	1 - 148,61 2 - 255,49 3 - 175,17	F(2, 2926) = 22,087, p = 0,000	$\chi^2(2, N = 2929) =$ 23,788, p = 0,000
Védekezés: 1 - mindig; 2 - időnként; 3 - nem	1 - 143,94 2 - 175,00 3 - 188,80	F(2, 2513) = 28,480, p = 0,000	$\chi^2(2, N = 2516) =$ 46,959, p = 0,000

F3. táblázat
A válaszadók szexuális irányultsága (fő/%)

Hogyan jellemezné Önmagát?	Gyakoriság (fő)	%	Valós %
Szexuálisan kizárólag az ellenkező neműekhez vonzódóm	7553	94,4	98,1
Szexuálisan a saját nememhez és az ellenkező neműekhez is	73	,9	,9
Szexuálisan kizárólag a saját nememhez vonzódóm	74	,9	1,0
Összesen	7700	96,3	100,0
Nem tudom	74	,9	
Nem válaszolok	226	2,8	
Összesen	300	3,8	
Összesen	8000	100,0	

F4. táblázat
A Redukált Életesemény Skála kategóriái és a szexuális irányultság összefüggése (fő/%)

RÉS kategória	Hogyan jellemezné Önmagát?			Összesen
	Szexuálisan kizárólag az ellenkező neműekhez vonzódóm	Szexuálisan a saját nememhez és az ellenkező neműekhez is	Szexuálisan kizárólag a saját nememhez vonzódóm	
0-150	6545	43	61	6649
	98,4%	0,6%	0,9%	100,0%
150-300	700	14	7	721
	97,1%	1,9%	1,0%	100,0%
300 felett	308	16	6	330
	93,3%	4,8%	1,8%	100,0%
Összesen	7553	73	74	7700
	98,1%	0,9%	1,0%	100,0%

F5. táblázat
Védekezési szokások (fő/%)

És mi a jellemzőbb Önre?	Gyakoriság (fő)	%	Valós %
Mindig védekezek a nem kívánt terhesség ellen	5278	66,0	80,8
Időnkén védekezek, időnként nem	793	9,9	12,1
Nem szoktam védekezni	461	5,8	7,1
Összesen	6532	81,7	100,0
Hiányzó adat	1468	18,4	
Összesen	8000	100,0	

F6. táblázat

A Redukált Életesemény Skála kategóriái és a védekezési szokások összefüggése (fő/%)

RÉS kategória	És mi a jellemzőbb Önre?			Total
	Mindig védekeznek a nem kívánt terhesség ellen	Időnként védekeznek, időnként nem	Nem szoktam védekezni	
0-150	4654	622	328	5604
	83,0%	11,1%	5,9%	100,0%
150-300	440	107	81	628
	70,1%	17,0%	12,9%	100,0%
300 felett	184	64	52	300
	61,3%	21,3%	17,3%	100,0%
	5278	793	461	6532
	80,8%	12,1%	7,1%	100,0%

F7. táblázat

A Redukált Életesemény Skála kategóriái és az öngyilkossági gondolat előfordulásának összefüggése (fő/%)

RÉS kategória	Az elmúlt 3 évben megfordult-e a fejében az öngyilkosság gondolata?		Összesen
	1 igen	2 nem	
0-150 pont	53	6635	6688
	0,8%	99,2%	100,0%
150-300 pont	39	689	728
	5,4%	94,6%	100,0%
300 pont felett	39	286	325
	12,0%	88,0%	100,0%
Összesen	131	7610	7741
	1,7%	98,3%	100,0%

F8. táblázat
A Redukált Életesemény Skála kategóriái és az öngyilkossági kísérlet előfordulásának összefüggése (fő/%)

RÉS kategória	Volt-e Önnek öngyilkossági kísérlete, és ha igen, hányszor?			Összesen
	Igen, egyszer	Igen, többször	Nem	
0–150 pont	17	104	6593	6714
	0,3%	1,5%	98,2%	100,0%
150–300 pont	8	20	702	730
	1,1%	2,7%	96,2%	100,0%
300 pont felett	22	10	292	324
	6,8%	3,1%	90,1%	100,0%
Összesen	47	134	7587	7768
	0,6%	1,7%	97,7%	100,0%

Redukált Életesemény Skála

Az emberek gyakorta átélnek nehéz helyzeteket, olyan súlyos eseményeket, amelyek nagyon megviselik őket. Ezek közül válogattunk ki néhányat az alábbi táblázatba. A kitöltés során az életeseményhez tartozó pontszámot bekarikázva jelöld, ha azt az eseményt korábban már legalább egyszer átélted. A meg nem élt események pontszámát hagyd érintetlenül, vagy húzd ki. A bekarikázott pontok összesített értékét a „Összesen” sorba írva, illetve kiválasztva a megfelelő kategóriát, a kitöltés lezárult.

A kérdőív kitöltése önkéntes, és név nélkül történik.

Családgondozás, egyéni esetkezelés keretében történő kitöltés esetén kötelező a megkérdezett arról tájékoztatni, hogy az eredmények milyen módon kerülnek adminisztrálásra!

Megélted-e az alábbi életeseményeket?

	Pontszám
Súlyos anyagi veszteség érte a családjukat	45
Elvesztette a munkahelyét a szülője vagy a nevelőszülője	46
Durva veszekedések voltak a szülei között	47
Szakítás barát/barátnővel	53
Súlyos betegség (ön vagy a családjának valamelyik tagja)	57
Rendszeresen lerészegedett a szülője vagy a nevelőszülője	75

A közvetlen környezetében (családjában, baráti körében) öngyilkossági kísérlet az elmúlt 3 évben	76
Elváltak a szülei	90
Rendszeresen megverték, bántalmazták Önt a szülei vagy a nevelőszülei	90
Halállal végződő öngyilkossági kísérlet a közvetlen környezetében (családjában, baráti körében)	90
Abortusza volt (vagy a partnerének)	100
Meghalt az édesapja vagy az édesanyja	100
Összesen:	

Kategóriák

0–150	alacsony rizikó	Az átélt események talán nagyon megviseltek akkor téged, de hosszú távon ebből komolyabb bajod, egészségügyi problémád valószínűleg nem származik. Ha mégis úgy érzed, hogy valamelyik esemény még mindig nagyon fáj – gyakran eszedbe jut, szomorú leszel miatta, vagy rosszul alszol – akkor érdemes szakemberhez fordulnod, hogy segítsen feldolgozni a negatív élményeid.
150–300	közepes rizikó	Nagyon sok rossz dolog történt veled az eddigi életedben, amely nem csupán akkor fáj nagyon, amikor megtörtént, hanem bizony hosszú távú veszélyei is vannak. A stresszel összefüggő betegségek kialakulásának valószínűsége az esetekben 50% körüli, ezért javasoljuk, hogy különösen figyelj oda magadra, és szükség esetén fordulj szakemberhez, kérj segítséget.
300 felett	magas rizikó	Különösen sok rosszat éltél meg korábban, ami sajnos további problémákat is okozhat neked. A stresszel összefüggő betegségek kialakulásának valószínűsége az esetekben nagyon magas, 80% körüli, ezért javasoljuk, hogy azonnal fordulj szakemberhez, kérj segítséget!

Egész(séges) életem

egészség- és készségfejlesztő program a gyermekjóléti alapellátásban

HOMOKI ANDREA* – KOVÁCS EDINA**

* Szent István Egyetem Egészségtudományi Intézet
** Humánsegítő Szolgálat, Mezőberény

ABSZTRAKT

Tanulmányunkban egy egészségnevelő, készség- és képességfejlesztő programot mutatunk be. A program célcsoportjához tartozó iskoláskorú gyermekek esetében a primer prevenció az egészséges életmód területén kiemelt területként jelenik meg. Családjaik életvezetési nehézségekkel terheltek, ezért a családi „társadalmi kultúrájuk”, azaz életmódjuk (Wessely 2003) sok esetben gátolhatja a gyermek egészséges személyiségfejlődését. A mezőberényi családsegítő és gyermekjóléti szolgálat gondozásában álló családok iskoláskorú gyermekei körében megvalósított program a fizikai-lelki-mentális egészség fejlesztésére irányult, az egészség holisztikus értelmezését szem előtt tartva. A 7–14 éves korcsoporthoz tartozó gyermekek számára két 15 fős csoportban valósult meg. Tanulmányunkban egy-egy programelem ismertetésén keresztül rámutatunk azokra a készségekre, képességekre, melyek fejlődése a tréning során egyes gyermekeknél beindult, másoknál fejlesztendő területként került rögzítésre. A kidolgozott program hatékonyságát jelzi, azaz pozitív eredménynek minősül, hogy a részt vevő kisiskolások körében magasabb szintű együttműködési készség alakult ki, az egészséghez fűződő kognitív ismereteik gyarapodásán túl, fejlődött kommunikációjuk, bővült érzelmeik, önkifejezésük eszköztára és gátlásaikat leküzdvé a csoporttagok előtti megnyilvánulás képessége is fejlődést mutatott. A felső tagozatra járó iskoláskorúak csoportjában a tolerancia, empátia, az alkalmazkodás képessége mellett a problémamegoldó képesség is fejlődött. Körükben nagy eredményként tartjuk számon a továbbtanulási szándék megjelenését, a jövőképük formálódását és az életcéljaik megfogalmazását.

KULCSSZAVAK: bio-pszichoszociális egészség, egészségnevelés, egészségfejlesztés, gyermekvédelem.

ABSTRACT

My healthy life: a health and skill developing program in the child care services

We present a health education and skill development program for two groups (N=30) of 7-14 years old children in this paper. The target group of our program were children in the family care system. In their case, primer prevention regarding a healthy lifestyle is an important goal. Their families often have difficult life circumstances thus the “social culture” of their families

(Wessely 2003) may endanger their healthy personality development. The program aimed the development of their physical, psychic and mental health, focusing on the holistic understanding of the concept of health according to the bio-psychosocial health paradigm. As a result of the program, we experienced positive outcomes among the children like higher level cooperation skills, more cognitive knowledge about health, development of their communication, improved self expression and expression of emotions. In the group of adolescent children we experienced the improvement of tolerance, empathy, adaptation and problem solving skills. We consider their wish for further education, the forming of their future plans and life goals as a great result.

KEYWORDS: *bio-psychosocial health, health education, health development, child protection*

Bevezetés

Napjainkban, amikor az újfajta értelmezés szerint, holisztikus módon értelmezhetjük a bio-pszichoszociális modell alapján az egészséget, és egészségpszichológiai kutatások eredményei is igazolják az egészségi állapot alakulása mögött meghúzódó társadalmi, gazdasági, környezeti, kulturális meghatározottságot, fontossá válik az egészségfejlesztés, az egészséget megőrző egészségmagatartási szokások kialakítását elősegítő preventív programok alkalmazása az iskolarendszerű és az iskolarendszeren kívüli oktatás, illetve szabadidő-szervezés keretein belül. Tanulmányunkban a NEA-TF-15-SZ-0294 pályázati azonosítószámú, *Egész(séges) életem* címmel megvalósított programról írunk, bemutatva néhány érintett fejlesztési területet, melyek hozzájárulhatnak a hátrányos helyzetű gyermekek egészség-, test-, én- és szabadidő-, illetve közösségtudatosságának pozitív irányú formálódásához.

Az alsó és felső tagozatos iskolás korosztályt célzó egészség- és készségfejlesztő programunk célcsoportjához a hátrányos helyzetű, több dimenzió mentén deprivált, gyermekjóléti alapszolgáltatásban részesülő családok gyermekei tartoztak. A megfosztottság, esetenként a hátrányok halmozódása a családban a mai magyar társadalomban a gyermekek boldogulási lehetőségeit jelentősen behatárolhatják, azonban a szükségletorientáció elvét figyelembe véve, a helyi társadalmi szinten megvalósított programok, melyek a pozitív pszichológiai irányzatokhoz tartozó kutatásokban (Seligman 2007, Csíkszentmihályi 2015) feltárt egyének és közösségek jóllétét elősegítő tényezőket veszik figyelembe, ezen védőfaktorok hangsúlyozásával szemléletformáló hatással bírnak a szakemberek körében is. A gyermeki közösségek fejlesztése az egyéni fejlesztésekkel szoros összefüggésben áll. A rendszerszemléletű szociális, nevelési, oktatási munka során hasznosak azok a gyakorlati programok, melyek előtérbe helyezik a tudományos kutatásban feltárt boldogulást elősegítő tényezőket (védőfaktorok) és az ezek közötti összefüggések (reziliencia) rendszerét. Azon túl, hogy a reziliencia „lélektani rugalmasságként” értelmezett pszichológiai aspektusból a pozitív pszichológia egyik kulcsfogalmaként jelenik meg (Pikó 2005b) a közösségi, intézményi, családi, iskolai, és egészségügyi nézőpontú értelmezései is elterjedtek az elmúlt évtized nemzetközi és hazai szakirodalmában. „...a reziliencia manapság nem csak az ökológia és a lélektan területén kap kiemelkedő

figyelmet, de – összetettségének megfelelően – gazdasági, politikai, szociológiai és kultúrantropológiai nézőpontokból is.” (Szokolszky – V. Komlósi, 2015a: 8). A reziliencia-nézőpontú kutatás napjainkban a neveléstudományok területén hazánkban a valamilyen szempontból hátrányos, speciális, kisebbségi helyzetben lévő gyermekek és fiatal felnőttek, diákok és hallgatók körében kutató szerzők (Ceglédi 2012, Pusztai 2010, Forray R. 2014, Papp Z. 2013, Homoki 2014, 2015, 2016a.) munkáiban is tetten érhető (Homoki 2016b). A „rezilienciatudomány” formálódásának okát a témában publikáló szerzők a reziliencia multidiszciplináris jellegére vezetik vissza (Homoki 2014) ezáltal a reziliencia mint új szemléleti keret lehetőséget biztosíthat a különböző rendszerek komplex fejlesztéséhez. A különböző aspektusból, több kutatási területen feltárt protektív tényezők jó kiindulási alapot képezhetnek egy-egy szakmai terület „reziliencia-nézőpont” szerinti megközelítésére, fejlesztésére. Ezen szemlélettel kifejlesztett és megvalósított programokra azért van szükség Pikó Bettina (2005b: 210) gondolatával élve „...mert posztmodern korunk egyáltalán nem kedvez a pozitív fejlődési folyamatoknak.”

Írásunkban azon túl, hogy a támogatás keretein belül összeállított és megvalósított egészségnevelő program célját mutatjuk be, röviden áttekintést nyújtunk a prepubertás és pubertás korban lévő gyermekek egészségének holisztikus értelmezését alátámasztó nemzetközi és hazai elméletekről, majd egy-egy programelemhez kapcsolódóan tárjuk fel a gyermeki megéléseket, tapasztalásokat.

Társadalmi, kulturális, közösségi hatások és az egészség kapcsolata

A XX. század végére az egészség-betegség értelmezés kapcsán a bio-pszichoszociális paradigma térnyeréséről beszélhetünk (Pikó 2002). Ahogyan a személyiség állapota, úgy a szubjektív és objektív egészség minősítése, megélése sem függetleníthető a gyermekek esetében sem attól a kontextustól, társadalmi közösségtől, amelyben hétköznapjaikat élik. August Comte, Saint Simon, Ludwig Feuerbach, Herbert Spencer értelmezésében a közösség, mint egyetemes létező jelenik meg, mely ugyan egyénekből áll, azonban mégis több mint egyének összessége (Vitányi 2007). Az egyetemes létezőként értelmezett közösség kohéziójának záloga a kultúra. A kultúrát, annak társadalmi vetületében a kultúraszociológia elméletek életmódként határozzák meg. Az egészség és az életmód kapcsolódási pontja leginkább az életminőségen keresztül ragadható meg. A társadalmi kultúra, avagy az életmód egyes tényezőinek átörökítése az elsődleges, primer közösségekben történik. Vitányi a közösség etimológiai értelmezésekor az alábbiak szerint fogalmaz: „Közösségben akkor vagyok valakivel, ha van közöttünk egy »köz«, de az nem választ el bennünket, hanem inkább összeköt” (Vitányi 2007: 116). Ilyen intim kapcsolatokkal, teljes személyiséggel való odafordulással, időbeni tartóssággal jellemezhető elsődleges szintér a család. Egy olyan társadalmi (kis)közösség, melyben a működésmódok, a hétköznapi gyakorlatok, szükséglet-kielégítéshez kapcsolódó tevékenységek rendszerre állnak össze és meghatározzák az egésznek és az alkotó egyéneknek is a tár-

sadalmi kultúráját, életmódját, életminőségét. „A minőség minden esetben kultúrát is jelent, legyen szó termelésről, fogyasztásról, társadalmi-közéleti tevékenységről, államról, kormányzásról, hatalomról, médiáról, rekreációról, szabadidőről. ... Nagyvonalakban olyan a sorsunk, amilyen a kultúránk” (Vitányi 2007: 226).

A szerző gondolatából következik, hogy a hátrányos helyzetű gyermekek esélykiegyenlítését, boldogulási esélyeik növelését célzó intervenciós programok (helyi) társadalmi funkciója jelentős.

„Felvinczi értelmezésében az életmód rendkívül összetett modellel vázolható, mely legmeghatározóbb tényezői, az életminőségre gyakorolt hatásukat tekintve „...a teljesség igénye nélkül a szocioökonómiai tényezők; a lakhely; családi állapot; társas, támogató közeg sajátosságai; etnikai, vallási háttér” (Felvinczi 2007: 29).

Giddens (1991) megfogalmazásában az életmód olyan tevékenységek összessége, amely egyaránt tükrözi a személyes, a csoportbeli és a társadalmi státus által kijelölt identitást. Egyaránt függ személyiségbeli vonásainktól, valamint a társadalom által ránk rótt kényszerektől” (Pikó 2005a: 30).

Testi-lelki-szellemi egészség társadalmi kultúrába ágyazottsága

A fenti társadalmi kultúra, életmód értelmezésekből kiindulva a gyermekek és fiatalok egészségével kapcsolatos összefüggésekre rámutató írások fontosabb eredményeit mutatjuk be tanulmányunk további részében.

ÉRTÉKEK, CSALÁDOK, TÁRSAS KAPCSOLATOK, ISKOLA ÉS SZABADIDŐ-ELTÖLTÉS ÉS AZ EGÉSZSÉG ÖSSZEFÜGGÉSEI

Az értékorientáció erőteljesen hat a 14 év feletti korosztály egészségmagatartására. A dél-alföldi középiskolások körében végzett értékutatás eredménye szerint az egészség mint posztmaterális érték nagy jelentőséggel bír” (Rác 2005: 77). A válaszadók a legfontosabb értékek között jelenítették meg a társas kapcsolatokat és az egészséget. A társas hatás, a szociális tanulás, családi minta szignifikánsan meghatározza a fizikai aktivitást, sportoláshoz fűződő attitűdöket.

„A materialisztikus értékrendet valló fiatalok hajlamosabbak a káros szenvedélyekre, körükben a gyomor- és fejfájás tünetei és a depresszió számottevőbb, az étellel való elégedettségük alacsonyabb szintű” (Rác 2005: 84). A kutatás arra is rámutat, hogy a szabadidejükben nagyobb fizikai aktivitást mutató középiskolások egészséghez, mint értékhez való viszonyulása kedvezőbben alakul. Ez a kutatási eredmény az egészség és a szabadidős tevékenységek változatossága közötti összefüggésre irányítja a figyelmet. Kenneth Roberts a posztmodern társadalmat „szabadidős-társadalomnak” nevezi. Felértékelődik és átértékelődik a kultúra, az értékek, maga a szabadidő-felfogás (Bauer – Tibori 2002: 200). A szabadidő-eltöltés módjai az egészségmagatartással és az életmód más elemeivel is összefüggést mutatnak. Pikó Bettina vonatkozó kutatási eredményei azonban azt mutatják, hogy a

magyar fiatalok esetében a társadalmi helyzet mutatói nagyobb mértékben befolyásolják a szabadidő-struktúrát, mint a nyugat-európai kortársaik esetében.

A hátrányos helyzetű családok gyermekei esetében mind az egészséges személyiségfejlődés, mind a deviancia-prevenció szempontjából felértékelődnek a szocializáció családon túlmutató szinterei: a kortársak, iskolai és iskolán kívüli szabadidős közösségek. „Az iskola amellet, hogy a frusztrációk forrása is lehet, számos öröm forrásává is válhat a fiatalok számára, és védőhatást fejthet ki. A védelem egyrészt a környezet vagy pedig az itt zajló társas tevékenységek (pl.: sport, szakkörök, kreatív klubok) révén is megvalósulhat. A közösségi erő, a társas támogatás lehetővé teszi a proszociális viselkedés elsajátítását, a szociális készségek fejlesztését, amelyek segíthetnek az addikciók megelőzésében” (Pikó 2007: 369).

Susánszky Éva és szerzőtársa (2002) a szomatikus veszélyeztetettség és a pszicho-szociális stressz reakciókra adott adekvát válaszok tekintetében találtak szignifikáns különbségeket a 14-15 évesek körében, a családi mintázatok, mintakövetés (alkoholizmus) és családstruktúra vonatkozásában. „Azokban a családokban, ahol a gyermeket az apa és az anya együtt nevelik vagy nevelték, a jelenlegi szomatizációs veszélyeztetettség átlagos mértékű, míg minden ettől eltérő családtípusban a veszélyeztetettség magasabb arányú. Azokban a családokban, amelyekben a gyermeket csak az egyik szülő vagy rokonok nevelik, a veszélyeztetettség mértéke valamivel az átlag felett van. Azoknak a fiataloknak a körében viszont, akik nevelőszülőknél, vagy állami gondozásban nevelkedtek vagy nevelkednek, a veszélyeztetettek aránya az átlag kétszerese, vagy annál magasabb. A szülői család részleges vagy teljes hiánya egyrészt többletterhelést jelent a fiatalok számára, másrészt az ilyen családi körülmények között nevelkedő gyermekek kevésbé számíthatnak a család támogatására a stresszhelyzetek feldolgozásában” (Susánszky – Szántó 2002: 159–160).

A nemzetközi kutatások (Rutter, Plomin, O'Connor, Deater-Deckard 1998) eredményei szerint meghatározóak lehetnek a genetikai tényezők is. „A temperamentum-jellemzők dühöt, ellenérzést, agressziót válthatnak ki a környezetből, s ez kiindulópontja lesz a circulus vitiosusoknak (Döme 1996)” (Kökönyei 2007: 328). Számolni kell az antiszociális szülők mintájából fakadó szocializációs örökséggel, illetve a gyermekkori nevelési környezet negatív hatásainak egészséget befolyásoló tényezőivel is. Az úgynevezett „mérgező szülő” (Forward 2000), mint például a bűnelkövető apák, akiket a gyermek kisiskolás korában büntetés-végrehajtási intézményben tartanak fogva, illetve az antiszociális (a gyermekét eltaszító, elhanyagoló, fizikailag és/vagy lelkiileg abuzáló, a családon belüli erőszakot átél) anyák bántalmazásának elszenvedése emeli a pszichopatologikus tünetek előfordulási gyakoriságát. A személyiségfejlődés során a mentális betegségek aránya emelkedik, a Borderline szindróma, a táplálkozási, étkezési zavarok, a poszttraumás stressz szindróma tünetei jelentkezhetnek a serdülőkor végére, fiatal felnőttkor elejére.

Ezek a kialakult kóros testi-lelki állapotok gátolják a személyiségfejlődés során felmerülő problémák adekvát megoldását, a pozitív életertések ellen hatnak mind az egyéni hatékonyság, mind a társas kapcsolatok terén gátolják a gyermek ellen-

álló-képességét, rugalmasságát gyengítik a nehézségekkel való sikeres megküzdés folyamataiban.

Számos nemzetközi és hazai kutatás is azt igazolja (Masten 2007, Sahoo et al. 1998, Rosen 2010, Pusztai 2011, Ceglédi 2012, Homoki 2014, F. Lassú et al. 2015) hogy a jól működő család egyéb kockázati tényezők esetén is protektív tényezőként működik. A családi társadalmi tőkében rejlő erő, még azokban a szélsőséges esetekben is kimutatható, amikor a gyermeket veszélyeztetettsége okán kiemelik vérszerinti családjából. Korábbi kutatási eredményünk szerint (Homoki – Czinderi 2015) azok a családjaikból kiemelt, helyettesítő gondoskodásban lévő serdülőkorú gyermekek, akik a koragyerekkori élményeiket pozitívan retrospektálták metafora-analízissel, projektálással, serdülőkorban is közelebb érzik magukhoz szüleiket, esetükben a reziliencia pozitív, valós, élő kapcsolat a szülőkkel tényezője kedvezően alakul, annak ellenére is, hogy kiemelésük miatt a közöttük lévő fizikai, földrajzi távolság nagy. Gyermekevédelmi státusztól függetlenül is kimutatható a koragyerekkori élmények hatása a serdülőkori önértékelésre, problémamegoldásra, a pozitív önértékelésre is (Homoki – Czinderi 2015). A pozitív önértékeléssel jellemezhető gyermekek egészségmagatartása kedvezőbbben alakul eredményeink szerint, esetükben az egészséget károsító devianciák kisebb arányban fordulnak elő.

„A pozitív önértékelésnek (amikor önmagunkat értékesnek tartjuk) a fizikai és mentális egészségre kifejtett hatása kedvező, ezért az (elsősorban mentális) egészségfejlesztő programok szempontjából a pozitív önértékelés kitüntetett kérdés” (Kököneyi 2007: 90). Azonban a szerző ráirányítja a figyelmet arra, hogy a dichotóm (magas-alacsony önértékelés) értelmezési mód helyett ma már a szakemberek a területspecifikus önértékelésre fókuszálnak, ami magába foglalja az iskolai kompetenciát, a szociális elfogadottságot (népszerűség), magatartás és sportkompetenciát, fizikai megjelenést is. Különösen igaz ez serdülőkorban, amikor „az énképek száma megsokszorozódik” (Kököneyi 2007: 96). Különböző relációkból más jellemzést kaphat a serdülő, az eltérő, helyenként egymásnak ellentmondó visszajelzések árnyalják önértékelését. „Kernis (2003) a magas önértékelésen belül elkülönít törekeny és biztonságos önértékelést... A legkorábbi éveiktől kezdve erősíteni kell az értékesség érzését, megerősítve és stabilá téve az implicit és explicit önértékelést – annak érdekében, hogy biztonságos (secure) igazi önértékeléssel, stabilan, nem helyzetspecifikusan és állandó validációra épülő módon értékelje önmagát a serdülő.” (Kököneyi 2007: 111). Ez a lelki egyensúly, a testi és mentális egészség szempontjából egyaránt fontos összefüggést mutat az egészséggel, egészséges személyiségfejlődéssel, melyben akkor sem rögzülnek a deviáns magatartásformák (alkohol, droghasználat) ha alkalmasszerűen azért szerhasználó a serdülő, a fiatal, ezáltal a deviáns karrier útjára is kisebb eséllyel lépnek. Több, nemzetközi tendenciát vizsgáló addiktológiai kutatás (White, Tice, Loeber, Stouthamer – Loeber 2002 Idézi: Kököneyi 2007: 326) eredménye szól arról, hogy azok a serdülők, akik időnként deviáns viselkedést tanúsítottak, azonban nem alkoholizáltak rendszeresen, illetve nem éltek drogokkal, kevésbé léptek a deviáns karrier útjára. Ritkábban váltak

bűnelkövetőkké, ritkábban követtek el mások felé irányuló erőszakos és agresszív cselekedeteket, mint rendszeres alkohol- és drogfogyasztó társaik, akiknek a társas támogató közegében is több deviáns barát jelenik meg. Kapcsolati hálójukban a deviáns kortársakkal jellemezhető serdülők között nagyobb gyakorisággal jelenik meg a depresszió, az elszigetelődés, az öngyilkosság. Esetükben nagyobb arányban jelenik meg az iskolai lemorzsolódás, az iskolai lógások idején elkövetett normaszegő viselkedés, az életmód szabadidő, fogyasztás, egészség dimenzióiban internalizálódik, beépül, sajátos deviáns identitást formáló és fenntartó szükséglet-kielégítési funkció.

A fenti elméletek és kutatási eredmények tükrében vitathatatlan, hogy az egészségfejlesztő programok összeállításánál sem hagyhatjuk figyelmen kívül az egészség bio-pszichoszociális értelmezését, a programok felépítésénél akkor járunk el hatékonyan, amennyiben a fejlesztendő terület holisztikus megközelítését célozzuk, annak összetettsége, az egészséges életmód multikauzalitása miatt.

„Kiknek és mi célból?” – A projektmunka bemutatása

A csoportfoglalkozások célja: a hátrányos helyzetű családokban nevelkedő, gyermekjóléti alapszolgáltatásban lévő, gyermekek egészségtudatos magatartásának kialakítása, az egészség holisztikus értelmezési kereteinek tudatosítása, hosszú távon hozzájárulva a gyermekek testi, lelki és szellemi jóllétéhez.

A csoportfoglalkozások időkerete: 2016. január 4. – 2016. március 29. közötti időtartam.

Csoportok létszáma: 15 fő/csoport, melyek kialakítása korcsoportos bontásban történt.

A foglalkozások időtartama alkalmanként 2-2 óra,

Alsó tagozatos gyermekek számára 18 órában

Felső tagozatos gyermekek számára 20 órában.

A mezőberényi családsegítő és gyermekjóléti szolgáltatásokat igénybe vevő családok gyermekeinek kiválasztásában szakmaközi együttműködés keretében az iskola igazgatója, pedagógusai aktívan részt vettek. A településen a gyermekvédelmi észlelő- és jelzőrendszer működésének hatékonyságát mutatja a pozitív és rendszeres, élő kapcsolat a szociális és gyermekvédelmi szakemberek és az egészségügyi alapszolgáltatás és az oktatási alapszolgáltatás munkatársai között. Rendszeres közöttük az információáramlás, a tapasztalatcsere és az éves szakmai megbeszéléseken minden évben kiterjedt körben fejlesztik ismereteiket, konkrét témákban meghívott előadók közreműködésével.

Talán a szakmai és szakmaközi együttműködés helyi „jó gyakorlatának” köszönhetően a programba bekerült gyermekek lelkesedése, motivációja megfelelő szintű volt, annak ellenére, hogy iskola után érkeztek a programra, a csoportfoglalkozásokra mindig időben érkeztek, a szüleik hozzáállása is segítette a szakmai munkát, a családok együttműködése is jó színvonalú volt.

A programba került gyermekek családjai a társadalmi-gazdasági-kulturális-egészségi háttérmutatók tükrében

Tanulmányunk elméleti részében ismertetett eredmények szerint hazánkban a serdülők helyzetére több életmód-dimenzió (egészség, kultúra, szabadidő-szervezés) nyugat-európai kortársakhoz képest markánsabban hatnak a családi mutatók. Az elméleti háttér ismeretében és az alábbiakban közölt adatok tükrében érzékelhető, hogy a hátrányos, halmozottan hátrányos helyzetű családokban nevelkedő gyermekek esetében az egészségtudatossággal kapcsolatos célkitűzés és a program folyamatos megvalósítása valós hiányokat pótol, nagy jelentőséggel bírhat későbbi jóllétük szempontjából.

A részt vevő gyermekek szüleinek többségében 55-60%-uknál a szülők iskolai végzettsége 8 általános osztály vagy annál kevesebb osztály. Az anyák mindössze 10%-os arányban rendelkeznek szakiskolai végzettséggel, 30%-uk tanfolyamon vett részt. Érettségivel, illetve felsőfokú végzettséggel nem rendelkeznek. Az apák esetében nagyobb gyakorisággal fordul elő a szakiskolai végzettség, azonban náluk is 20% körüli az érték. A program hátrányos helyzetű gyermekeket célt, így ismerve ennek a kategóriának a jogszabályi (Gyvt.) kritériumait, ezek az adatok nem meglepők.

A hátrányos helyzet gazdasági mutatójaként értelmezhető munkanélküliségi arány a szülők körében 73%, ez az arány akkor is magas, ha figyelmen kívül hagyjuk, hogy háztartásaikban rendszeres bérjellegű jövedelem hiányában átlagosan három gyermeket nevelnek, tehát nagycsaládokat fenntartó szülők.

Egészségügyi szempontból igen magas a mentális betegségben szenvedők aránya, megközelíti a 70%-ot, 85%-uk rendszeresen dohányzik, a szülők 23%-nál diagnosztizálták az alkoholizmust.

Gyermeki megélések, tapasztalások a program egyes elemeinél

A tematikus foglalkozásokat a holisztikus, bio-pszichoszociális egészség paradigmából kiindulva következő három tematikus projektem köré strukturáltuk:

I. Testi egészséghez, test-tudatossághoz kapcsolódó foglalkozások általános témakörei:

- testünk táplálása, védelme (egészséges ételek, italok, káros szerek kerülése, prevenció);
- testünk mozgatása - szabadidő eltöltési alternatívák bent és kint a szabad levegőn;
- testünk ápolása, (tisztálkodás, higiénés szokások) testünk gondozása (életkorral járó hormonális változások: szexuális érettséggel járó testápolás);
- testünk díszítése (öltözködés, testékszerek használatának veszélyei, alkalmak, ünnepek, viseletek, viselkedéskultúra);
- egészség-térkép, testkép tervezése;

II. Lelki egészséghez kapcsolódó foglalkozások általános témakörei:

- lelkünk táplálása, ápolása, gondozása (egészséges pozitív gondolatokkal, a pozitív és negatív érzelmek kifejezésének és feloldásának eszközeivel, önkifejezési, önmegélési technikák elsajátítása);
- lelkünk védelme (pozitív önkép, ön-értékesség felismertetése, területspecifikus önértékelés erősítése), lelki állapotunk felmérése (játékos önismereti gyakorlatok);
- én-térkép készítése a jelenben;
- én-kép tervezése: „Milyen leszek 25 évesen?” – vágyott belső tulajdonságok felvázolása”;
- relaxációs technika elsajátítása.

III. Szellemi egészséghez kapcsolódó foglalkozások általános témakörei:

- szellemünk táplálása (napi útmutató, gondolatok, mesék, versek egymásnak ajándékozása, könyvtári kalandok, filmklub);
- játékos helytörténeti kalandozások, vetélkedő, természetjárás, kirándulás;
- „szeretet” kifejezése önmagunk, mások és a természeti környezet felé;
- „Hogyan élek 25 évesen?” (életcélok, jövőkép meghatározása „életmeseszöveg”-technikájával).

Program projektelemeihez alkalmazott technikák, feladatok összeállításánál pedagógusok, pszichológusok, trénerek számára összeállított szakirodalomra alapoztunk.

Pridmore és Bendelow (1995) „draw and write” módszerével tártuk fel a gyermekek egészségmeghatározását, rizikó- és védőfaktorokat. A módszer alacsonyabb életkorban is lehetővé teszi a véleményformálást a témával kapcsolatban, elősegítette a gyermekek önkifejezését.

A gyermeki egészalakos testábrázolásoknál arra az instrukcióra, hogy jelöljék be azt, ami „A legszebb rajtuk, bennük... amire büszkék”, pozitív életérzésekhez kapcsolható, öröm-, boldogságérzéssel, életerővel asszociáló projekcióik voltak, melyeket önmaguk bemutatása során verbálisan is leginkább kifejeztek: „...*mosolygó szám, csillogó, nevető szemeim, nyitott tenyér, köldök, hosszú haj...*”

A munkáik kidolgozottsága és a testükhöz való, verbálisan kinyilatkoztatott pozitív viszonyulás közötti összefüggés megfigyelhető volt. Fejlesztendő kognitív területként jelent meg azonban a pontos méreteikkel kapcsolatos ismeretek köre. A serdülőkorban lévő felső tagozatos diákok sem voltak tisztában testmagasságukkal, testsúlyukkal, a testtömeg-index jelentőségéről, fontosságáról nem hallottak.

A „Szeretetlenyelvem a Testem felé” gyakorlattal azt térképeztük fel, hogy miként viszonyulnak cselekvések szintjén testükhöz, annak egészségessége érdekében.

Válaszaik igen változatosak voltak és széles körben illeszkedtek a program-elemhez tartozó témakörökhöz. A válaszokból a hasznos szabadidő-eltöltésükre is következtethettünk. Az iskolán keresztül többen végeznek sporttevékenységeket

rendszeresen és aktívan és a feltöltő kikapcsolódáson kívül, ezek a gyerekek a sport és az egészséges életmód kapcsolatáról is kifejezték véleményüket. Leggyakrabban folytatott sporttevékenységek körükben: úszás, foci, futás, lovaglás (otthon vagy ronnál). A strukturálatlan szabadidejükben is megjelennek a mozgással járó tevékenységek: séta a természetben (parkban és erdőben, gáton) görkorcsolyázás, kérekpározás.

Harmadik jól körvonalazódó „szeretetnyelv” kifejeződései a test ápolásához, gondozásához, védelméhez kapcsolódtak a gyakorlatok során: tápláló ételekkel, italokkal gondoskodnak az egészségről. Meglepően tájékozottak voltak a vitaminok köréről és a szervezetre gyakorolt jótékony hatásairól. A természetben rejő erőforrások jótékony hatásaival azonban nagyon kevesen voltak a felső tagozatos gyermekek körében is tisztában, gondolunk itt a gyógynövényekre, nagymamák háziipatika-praktikáira.

Kifejezték az évszaknak és időjárásnak megfelelő öltözködés és az egészség megővése közötti kapcsolatot, és ugyan megfogalmazták a rendszeres testápolás fontosságát is, azonban többen bevallották, hogy a napi mosakodás, sok gyermeknél a rendszeres fogápolás feltételei otthonaikban nem adottak.

A foglalkozások során feltáruló hiányokat, fejlesztési szükségletet, további szakemberek (pl.: pszichológus) általi segítség szükségességét minden esetben jeleztük a jelzésre nyitott helyi szakemberek felé.

Metaforaanalízis módszerével játékosan is képet kaptunk a testükhöz való viszonyulásaikról, melyekből az alábbiakban azokat a metaforákat szemléltetjük, melyekben az animista szemléletmód is tetten érhető:

„Szeretem a testem, mert benne élek”!

„A testem olyan, mint egy palota, ápolom és óvom, hogy észrevegyenek!”

”Hálás vagyok a testemnek, mert ha nem lenne én sem lennék.”

„Óvom a testem, mert ebben vagyok látható.”

Oscar Wilde: *Boldog herceg* c. novellájának közös feldolgozását követően, kifejezték, hogy hétköznapi életükben melyek a számukra igazán fontos, értékes dolgok, események, melyek során boldogságot éreznek. A leggyakrabban megfogalmazott válaszaik alapján közösen elkészítettük a csoport értékpiramisát:

1. ábra. Értékpiramis

Forrás: Saját szerkesztésű ábra, 2016

Elsődleges szinten a szülők, és a primer közösségek és szeretetkapcsolatok jelennek meg alapértékeknél, mely önmagában nem meglepő. Az azonban figyelemre méltó, hogy a XXI. század infokommunikációs eszközeit, az édességeket és játékokat megelőzik a ruhaneműk, a gyógyszerek, védőoltások és a tiszta környezet. A friss levegő, szabadság és nyaralás értékeik középmezőnyében helyezkednek el.

Belső képalkotást, kreativitást és fantáziát fejlesztő, testi-lelki ellazulást segítő gyakorlatokat előkészítő úgynevezett „nagy csoportos lélekmozgást” végeztünk, amikor „Mézföldön” jártunk és ellátogattunk saját belső Varázstavunkhoz”. A két gyakorlatot azért említjük, mert ezeknek megélésekor a csoport gyermekei, akik rendszerint iskolai nehézségekkel, magatartászavarokkal, nehezen kezelhetőséggel küzdenek, teljes koncentrációval és átéléssel adták át magukat a feladatoknak, melyet hatalmas eredményként és közös élményként könyvelhettünk el.

A fent nevezett gyakorlatokon túl, Bagdy Emőke által iskolák testneveléstanáraihoz is eljuttatott szorongást oldó tornaelemek gyakorlása jól előkészítették a feszültségek levezetésére alkalmazható passzív technikák elsajátítását is. Ezek a foglalkozások pozitív, mély nyomot hagytak bennük, érezték jótékony hatásukat, többen számoltak be arról későbbi foglalkozáson, hogy otthon is segítették elalvásukat egy-egy tanult módszerrel, illetve iskolai számonkérés előtti feszültségeiket csökkentették.

A Tündér Tükörországában szembenézhetek önmaguk rejtett kincseivel. Az alkalmazott önértékelést mutató gyakorlat során három tükörben fedezhették fel „terület-specifikusan” (belső tulajdonságok, külső megjelenés és szociális, iskolai társaság kapcsolatán előterbe kerülő) erőforrásaikat.

Közösségi élményt jelentett számukra a helyi családsegítők és művelődésszervezők által közösen szervezett és lebonyolított „Játékos helytörténeti vetélkedő, kalandozás.”

Muzeológus vezetésével meglátogatták a helytörténeti gyűjteményt, majd beiratkozhattak a helyi könyvtárba, ahol origami foglalkozáson tapasztalhatták meg, hogy hogyan lehet egy-egy papírlapból egyszerű gyermekjátékokat készíteni.

A feldolgozott témákat holisztikus módon közelítettük és dolgoztuk fel: énekelünk, zenélünk, mesét néztünk, elemeztünk, írtunk. Könyveket olvastunk, idézeteket értelmeztünk, ajándékoztunk, táncoltunk, rajzoltunk, színeztünk. Azaz megtapasztalhatták, hogy a „megélt élményeiket, érzéseiket bátran, mások előtt is sokféleképpen ki tudják fejezni!”

Ezek a készségek fokozottan pozitív hatással vannak az én-hatékonyaságra, mely szoros összefüggést mutat az önértékelés, önbizalom alakulásával és ezáltal kedvezően befolyásolják az iskolai eredményességet, annak több dimenziója mentén.

A Test-Lélek-Szellem egyensúlyi állapot fontosságának egészség szempontjából tudatában lévő egyénekre jellemző a természet szeretete. A természet szépségeire való rácsodálkozás, az ezzel összefüggésben keletkező pozitív élmények átélésének képessége összefüggést mutat a pozitív pszichológiai kutatások eredmények szerint (Dahlgards, Seligman 2010) a szociális készségek, kompetenciákkal és az én-hatékonyaság szintjével, az élet értelmébe vetett bizalommal.

A pályázati keretből a Szarvason lévő Pepi-kertbe, Arborétumba látogattunk, ahol több gyermek életre szóló élménnyel gazdagodhatott.

Összegzés

A program eredményeként a gyermekekben tudatosodott, hogy az egészségnek nem pusztán testi vonatkozásai, hanem szellemi, lelki vetülete is létezik, melyek harmonikus egyensúlyi állapotának elérése a cél. A csoportban a gyermekek önismerete, társas készségei is fejlődtek, javult az együttműködési készségük, egymás iránti toleranciájuk.

A program során minden alkalommal zárókörben adtak hangot érzéseiknek, megtapasztalásaiknak a gyermekek. A megvalósított projekt hatékonyságát jelzi, hogy az alsó tagozatos gyermekek körében a szociális készségek szintje több területen emelkedett, szociabilitásuk javult. Társaik felé nyitottabbakká váltak, kommunikációjuk társas környezetben magabiztosabbá vált, önmegélési és önkifejezési képességük, érzelmkifejezési eszköztáruk bővült.

Felső tagozatosok körében több alkalommal szóba került az életminőség kapcsán a jövőtervezés kérdése, az életcélok megfogalmazásának szükségessége, továbbtanulási hajlandóságukat kifejezték.

Összességében a projekt által célzott, hátrányos helyzetű iskoláskorú gyermekek azon képességei, készségei, melyek a nehézségek ellenére való boldogulásukat hosszú távon elősegíthetik pozitív irányban alakultak. A program hosszú távú al-

kalmazásával jó esély mutatkozik arra, hogy a súlyosan deprivált családokban élő gyermekek is hatékonyan alkalmazhatnak néhány elsajátított módszerrel a testi-lelki-szellemi jóllétükért.

Irodalom

- Bak, J. (2005): Egészségtudatosság és káros szenvedélyek reprezentáció gyermekkorban. In: Pikó, B. (szerk.): *Ifjúság, káros szenvedélyek és egészség a modern társadalomban*. L'Harmattan, Budapest: 168–195.
- Bauer, B. – Tibori, T. (2002): Az ifjúság viszonya a kultúrához. In: Szabó, A. – Bauer, B. – Laki, L. (szerk.): *Ifjúság 2000 Tanulmányok I.* Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest: 180–201.
- Ceglédi, T. (2012): Reziliens életutak. *Szociológiai Szemle*, 22 (2): 85–110.
- Csikszentmihályi, M. (2015): *Flow – Az áramlat – A tökéletes élmény pszichológiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Felvinczi, K. (2007): Iskolai egészségfejlesztés. In: Demetrovics, Zs. – Urbán, R. – Kökönyei, Gy. (szerk.): *Iskolai egészségpszichológia*. L'Harmattan Kiadó, Budapest: 29–43.
- F. Lassú, Zs. – Serfőző, M. – Sándor, M. – Kolosai, N. – Pálffy, Zs. (2015): Családi struktúra, szülői bánásmód és lélektani rugalmasság összefüggései serdülőkorban. In: *Alkalmazott pszichológia*, 1: 77–93.
- Forward, S. (2000) *Mérgező szülők*. Háttér Kiadó, Budapest
- Gábor, K. (2002): A magyar fiatalok és az iskolai ifjúsági korszak. Túl trenden és osztályon? In: Szabó, A. – Bauer, B. – Laki, L. (szerk.): *Ifjúság 2000 Tanulmányok I.* Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest: 23–42.
- Homoki, A. (2014): A gyermekvédelmi gondozottak reziliencia vizsgálata az Észak-alföldi és a Dél-alföldi régiókban. Doktori értekezés, Debreceni Egyetem
- Homoki, A. – Czinderi, K. (2015): A gyermekvédelmi szempontú rezilienciakutatás eredményei Magyarország két régiójának LHH térségeiben. *Esély*, 6: 61–82.
- Homoki, A. (2016b): A reziliencia recepciója a hazai neveléstudományi kutatásokban. In: Pusztai, G. – Bocsi, V. – Ceglédi, T. (szerk.): *A felsőoktatás (hozzáadott) értéke – Közéltések az intézményi hozzájárulás empirikus megragadásához*. Partium – Új Mandátum Könyvkiadó, Nagyvárad – Budapest: 78–90.
- Homoki, A. (2016a): *Gyermekvédelemben élni a szeretet erejével. A boldogulás elősegítése nehéz helyzetben lévő serdülők körében*. Blessed Hope Publishing, Omni Scriptum Saarbrücken
- Kökönyei, Gy. (2007): Bűnelkövető viselkedés és meghatározói gyermek- és serdülőkorban. In: Demetrovics, Zs. (szerk.): *Az addiktológia alapjai I.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest: 325–356.

- Komlósi, A. (2015): A reziliencia-gondolkodás felemelkedése – ökológiai és pszichológiai megközelítések. *Alkalmazott pszichológia*, 1: 11–26.
- Masten, A. S. (2007): Resilience in developing systems: Progress and promise as the forth wave rises. *Development and Psychopathology*, 19: 921–930.
- Murinkó, L. (2005): Társadalmi egyenlőtlenségek a fiatalok egészségi állapotában és egészségmagatartásában. In: Pikó, B. (szerk.): *Ifjúság, káros szenvedélyek és egészség a modern társadalomban*. L'Harmattan, Budapest: 86–103.
- Pikó, B. (2005b): Az ifjúkor pozitív pszichológiai megközelítése. In: Pikó, B. (szerk.): *Ifjúság, káros szenvedélyek és egészség a modern társadalomban*. L'Harmattan, Budapest: 210–216.
- Pikó, B. (2007): A devianciák szociológiai és szociálpszichológiai modelljei. In: Demetrovics Zsolt (szerk.): *Az addiktológia alapjai I*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest: 357–377.
- Pikó, B. (2002): *Fiatalok pszichoszociális egészsége és rizikómagatartása a társas támogatás tükrében*. Osiris Kiadó, Budapest
- Pikó, B. (2005a): Szabadidő és életmód a fiatalok körében. In: Pikó, B. (szerk.): *Ifjúság, káros szenvedélyek és egészség a modern társadalomban*. L'Harmattan, Budapest: 30–39.
- Pridmore, Pat – Bendelow, Gill (1995): Images of health: exploring beliefs of children using the "draw and write" technique. *Journal of Health Education*, 54: 473–488.
- Pusztai, G. (2011): *A láthatatlan kéztől a baráti kezéig. Hallgatói értelmező közösségek a felsőoktatásban*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- Rácz, L. (2005): Értékek és ifjúság. In: Pikó, B. (szerk.): *Ifjúság, káros szenvedélyek és egészség a modern társadalomban*. L'Harmattan, Budapest: 58–85.
- Róbert, P. (2001): *Társadalmi mobilitás. Tények és vélemények tükrében*. Századvég Kiadó, Budapest
- Rosen, J. A. (2010): *Noncognitive Skills in the classroom: New perspectives on Educational Research*. RTI Press Book, USA
- Rosta, G. (2002): Ifjúság és vallás. In: Szabó, A. – Bauer, B. – Laki, L. (szerk.): *Ifjúság 2000 Tanulmányok I*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest: 180–201.
- Sahoo, F. M. – Dash, B. B. – Mohapatra, P. (1998): The coping mechanisms used by resilient children. *Journal of Community Guidance and Research*, 15 (1): 27–36.
- Seligman, M. E. P. (2008): *Autentikus életöröm. A teljes élet titka*. Laurus Kiadó, Győr
- Susánszky, É. – Szántó, Zs. (2002): Az egészségi állapot szempontjából veszélyeztetett fiatalok demográfiai és társadalmi jellemzői. In: Szabó, A. – Bauer, B. – Laki, L. (szerk.): *Ifjúság 2000 Tanulmányok I*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest: 154–165.
- Vitányi, I. (2007): Új társadalomszemlélet. Kísérlet az emberi világ új jellemzőinek kritikai elemzésére. Napvilág Kiadó, Budapest

A gyermekbántalmazás statisztikája

PAPHÁZI TIBOR

Emberi Erőforrások Minisztériuma

ABSZTRAKT

A tanulmány a hivatalos statisztikai szolgálat gyermekbántalmazással kapcsolatos adatait tekintve át egy idősoros elemzés keretében. A kapott eredmények megerősítik, hogy a statisztikai adatok szerint is a gyermekbántalmazásra elsősorban a családon belül kerül sor. Módszertani és terjedelmi okokból a gyermekbántalmazás hivatalos statisztikai adatainak elemzése viszont csak adalékkul szolgálhat a probléma további vizsgálatához.

KULCSSZAVAK: gyermekbántalmazás, családon belüli erőszak, gyermekvédelem, gyermekjóléti alapellátás, gyermekjóléti szolgálat

ABSTRACT

Child maltreatment in statistics

This paper reviews the data of the official statistical bureau on child maltreatment within the confines of a time series analysis. The results point to the fact that child mishandling happens mostly within families. However, this analysis of these statistical data can only call for further research.

KEYWORDS: child abuse, family violence, child protection, child care, child welfare service

Bevezetés

Az alábbi tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy a hivatalos statisztikai szolgálat milyen adatokkal rendelkezik a gyermekbántalmazásról. A gyermekbántalmazás irodalma igen gazdag, a statisztikai megközelítés azonban ezen belül meglehetősen kevés, amelynek elsődleges oka az adatok hozzáférhetőségének nehézsége és az elemezhető adatkörök csekély mennyisége (Herczog 2009). A gyermekbántalmazás kérdésköre fontos, de nehezen vizsgálható problémát jelent a társadalomkutatók számára, ezért igencsak indokolható, hogy az „állami” statisztika is járuljon hozzá a maga eszközeivel ennek a jelenségnek a vizsgálatához. Az eszköz ebben az esetben a gyermekjóléti szolgálat, amely a lakosság egy széles rétegével találkozik, így módja

van arra, hogy az ügyfeleiktől bepillantást kapjon ebbe az általában rejtve maradó jelenségre nézve (Kézikönyv 2006).

A gyermekbántalmazással kapcsolatos adatok forrása jelenleg az Országos Statisztikai Adatgyűjtési Programon belül a 1775-ös számú adatgyűjtés, amely a gyermekjóléti alapellátások működési adatait tartalmazza (Papházi 2015). Ennek részeként a gyermekjóléti szolgálatok is közölnek adatokat, amelyek témánk tekintetében egyfelől tartalmazzák a családon belüli erőszaknak áldozatul esett gyermekek számát, másfelől pedig a bántalmazással érintett gyermekeket bántalmazók és bántalmazási típusok szerint differenciáltan. A 2013. évi adatgyűjtésben átkerültek a 1210-es OSAP kérdőívből a veszélyeztetett gyermekek adatai is, amelyeket korábban a gyámhatóság gyűjtött, ezekben ugyancsak megtalálhatók a bántalmazásra vonatkozó kérdések. Ezzel viszont megszűnt az idősoros elemzés pillanatnyi lehetősége a veszélyeztetettség adatkörében, mert a 2012-ig felvett adatokat más szervezet más szempontok szerint rögzítette, ezért ezek egymással nem összehasonlíthatók. Adatfeldolgozásunk forrása minden esetben az említett 1775-ös adatgyűjtés.

A gyermekbántalmazás adatfelvételének módszertani kérdései

A kérdőívet évente egyszer töltik ki a gyermekjóléti szolgálatok, adott év december 31-ére vonatkoztatva. A kitöltött kérdőívek adatait visszajuttatás után a KSH intézményi szinten aggregálja és adatbázist alakít ki ezekből. Az így kialakított adatállomány alkalmas arra, hogy az elemző áttekintést kapjon a vizsgált intézmény (esetünkben a gyermekjóléti szolgálat) legfontosabb, számszerűsíthető tevékenységi kérdésköreiről (esetünkben a gyermekbántalmazásról), ezeknek az országon belüli területi megoszlásairól, elsősorban megyék és régiók szerint. Ezen túlmenően az adatok idősorba rendezhetők, ami a tendenciákról árulhat el bizonyos összefüggéseket (Papházi – Szikulai 2008).

A KSH által gyűjtött OSAP-statisztikáknak a jelentőségét legfőképpen az adja, hogy módszertani szempontból komoly előnyei vannak:

- megbízható: bárki használja fel, ugyanazzal a módszerrel ugyanazt az eredményt kapja;
- pontos: nagy létszámú, tapasztalt, felkészült informatikai apparátus szavatolja az adatok előállítását;
- teljes körű: a KSH-nak hatósági jogosítványai vannak az adatok bekérésére;
- ellenőrizhető: az adatgyűjtés módszerei és eljárásai szabályozottak, átláthatóak;
- összehasonlítható: mivel ugyanazzal a módszerrel készülnek, sok év idősorai is összevethetők.

A fent említett előnyöknek azonban ára is van, amelyek az OSAP-statisztikák bizonyos hátrányaiban jelentkeznek. Az adatminőség (pontosság, megbízhatóság stb.) szavatolása ugyanis egy komoly (nagy, felelősségteljes, és nem utolsósorban technikailag kiválóan felszerelt, professzionális szaktudással rendelkező), bürokratizált,

hivatali apparátus működtetését és összehangolását teszi szükségessé, amelynek következtében az adatátadás és az adatelőállítás

- lassú;
- nehézkes: a kérdőívek kérdéseit viszonylag nehéz megváltoztatni, mert ezek egy szabályozott eljárásban történnek, amelyben nagy az előállítók felelőssége;
- rugalmatlan: a kérdőív véglegesítése korábbi évben történik, határidőkhöz kötődően;
- nem felhasználóbarát: a KSH-n kívül nehéz befolyást gyakorolni a kérdőívek tartalmára.

A gyermekbántalmazás kérdéseire fokozottan érvényes, hogy a statisztikai adatok nem adnak minden kérdésre választ, és a felvetődő problémákhoz szükséges tekintetbe venni más, nem statisztikai tényeket is. Maguknál az adatok felhasználásánál figyelembe kell még venni, hogy ezek

- az intézményt tekintik elemzési egységnek, a kliensekről, a gyermekekről és családjaikról szóló információk csak többé-kevésbé részlegesen szerepelnek, még hozzá aggregált formában, ami azt eredményezi, hogy egyénenként nem, csak valamilyen szempont szerint összegezve jelentkeznek az intézményt megjelenítő kérdőívben;
- az adatok elsősorban leíró megjelenítésre alkalmasak, oksági kapcsolatok bemutatására legfeljebb közvetetten, így nem világítható meg kellőképpen az esetleges összefüggés háttere, pl. miért csökkent vagy nőtt a kiválasztott mutató értéke;
- felvethetők érvényességi kérdések, azaz valóban (mindig) azt méri-e ez a statisztika, amit mérni is szeretne, ilyen lehet pl. alkohol által veszélyeztetettség kérdése, vagy a lelkileg és fizikailag bántalmazottság átfedései;
- az adatok nem alkalmasak az intézmények mennyiségi és minőségi munkájának megítélésére, az ott dolgozók tevékenységének minősítésére, kizárólag a tevékenységük fontosabb elemeiről adhatnak tendenciákat jelző áttekintést;
- az idősoros elemzés lehetőségei sem korlátlanok, minél régebbi időpontra megyünk vissza az időben, annál valószínűbb, hogy az adatgyűjtés kérdései megváltoztak, ami nem csak új kérdések felvételét, vagy régiak elhagyását jelenti.

Ez utóbbi, az idősoros elemzést befolyásoló változások adott kérdéskörön belül történhetnek a kérdés fogalmi, tartalmi elemeinek megváltozásával; a fő kérdések összetételét tekintve; a részkérdések megváltozásának során, és ezek számításba vételét illetően is, de mindezek akár együttesen is előfordulhatnak. Ezek az adott kérdéskörön belüli változások, elemzésünk szempontjából nem jelentenek problémát, mivel a gyermekbántalmazásra vonatkozó kérdések 2006 óta változatlanok a 1775-ös OSAP kérdőívekben (Papházi 2014).

A bántalmazás adatai

A gyermekbántalmazással kapcsolatos OSAP statisztika az adatok tekintetében mindenekelőtt megkülönbözteti a családon belüli és kívüli bántalmazást és ezeken a kategóriákon belül differenciálja a bántalmazás típusait az alábbi táblázat szerint.

1. táblázat

A gyermekjóléti szolgálatoknál ellátott bántalmazott gyermekek száma (fő/%)

Megnevezés	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2006= 100%
Családon belül									
fizikai	4961	4398	3568	3163	2414	2316	2031	2053	41,4
lelki	6756	6921	6399	6107	5046	4773	4368	3726	55,2
szexuális	329	259	227	222	257	252	265	288	87,5
Családon kívül									
fizikai	967	1056	1221	863	773	582	501	359	37,1
lelki	964	1222	1164	867	752	656	605	344	35,7
szexuális	129	119	155	122	126	102	86	83	64,3

Forrás: KSH, OSAP 1775-ös adatgyűjtés

A gyermekjóléti szolgálatok által összegyűjtött, KSH által kimutatott abszolút számokból több következtetést is levonhatunk. Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy a szolgálatok egyre kevesebb bántalmazott gyermekről vesznek tudomást. A témára vonatkozó 2006-os, első adatközlés óta a bántalmazott gyermekek száma minden kategóriában jelentősen csökkent, ha nem is minden esetben egyenletesen. A családon belüli gyermekbántalmazás eseteiben legnagyobb a csökkenés a fizikai bántalmazás tekintetében, ezekben az esetekben évről évre egyenletesen kevesebb az így kimutatott gyermekszám: 2006-ban 4961 fő fizikailag bántalmazott gyermeket regisztráltak a gyermekjóléti szolgálatok, 2013-ban 2053 főt, azaz 58,6%-kal kevesebbet. A családon belül elkövetett bántalmazások terén a szexuális vonatkozásúak csökkentek a legkevésbé. Az ennek áldozatául esett gyermekek száma az adatközlésben 2013-ban 12,5%-kal kevesebb, mint 2006-ban volt, és nem is csökkent egyenletesen, mivel 2009 után emelkedés tapasztalható. A családon kívüli bántalmazásokban is a szexuális indíttatásúak csökkenése a legkisebb (35,7%-os), a lelki bántalmazások visszaesése 2006-ról 2013-ra valamivel megelőzi a fizikai erőszak csökkenésének mértékét az idősor utolsó évére.

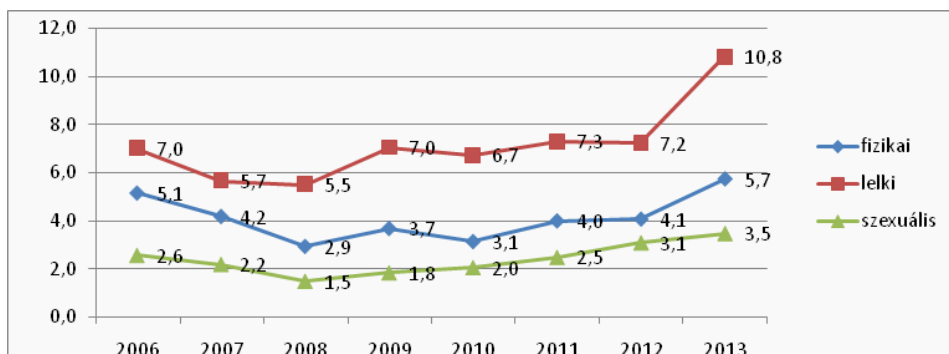
A táblázatból megállapítható, hogy a családon belüli bántalmazás tekintetében 2009-ről 2010-re a fizikailag és lelkileg bántalmazott gyermekek száma erőteljesebb csökkenést mutat, mint más években. Ennek az az oka, hogy 2010-ben a bántalmazásra vonatkozó adatkérés kiegészült a gyermek elhanyagolására vonatkozó adathelyekkel, amelynek fizikai és lelki típusait rögzítik az adatfelvevő gyermekjóléti szolgálatok, korábban a gyermek súlyos elhanyagolását a fizikai bántalmazáshoz

sorolták. Az elhanyagolás kérdésköre a gyermekjóléti szolgálatok kialakított gyakorlatainak ismerete nélkül nem értelmezhető megfelelően, ezért ezt az adatkört az elemzésből kihagytuk. Ugyancsak értelmezési kérdéseket vet fel magának a lelki bántalmazásnak a kategóriája is, amely átfedésben van a fizikai és a szexuális bántalmazással (minden fizikai és szexuális bántalmazás egyben lelki sérülést is eredményezhet), és ezt a halmozódást a közölt adatok tekintetében a szolgálatok gyakorlatának ismerete nélkül nem sikerülhet feloldani. Az viszont látható, hogy a családon belüli bántalmazásnál minden évben a lelki érinti a legtöbb gyermeket, családon kívül ennél több lehet a fizikai bántalmazást elszenvedők száma.

Az adatokból levonható másik következtetés, hogy a gyermekjóléti szolgálatok ügyfélkörében a családon belüli bántalmazás mindegyik típusa nagyobb volumenű, mint a családon kívüli, az alábbi ábra szerint.

1. ábra. A családon belüli bántalmazás nagyságrendje a családon kívülihez képest, bántalmazástípusok szerint (%)

Forrás: KSH, OSAP 1775-ös adatgyűjtés

Az ábra tehát azt mutatja, hogy az egyes években hányszor több bántalmazott gyermeket regisztráltak a gyermekjóléti szolgálatok a családon belül, mint azon kívül, az egyes bántalmazástípusok szerint. Pl. 2006-ban a fizikai bántalmazás 5,1-szer érintett több gyermeket a családon belül, mint kívül, 2013-ban 5,7-szer. A 2006–2013 évek átlagában a családon belül fizikailag bántalmazott gyermekek száma 4,1-szer, a lelkileg bántalmazottaké 7,2-szer, a szexuálisan bántalmazottaké 2,4-szer volt több, mint a családon kívül előfordult esetekben. Az adatok értelmezésénél azonban figyelembe kell venni, hogy ezek nem nagymintás reprezentatív adatgyűjtésből, hanem a gyermekjóléti szolgálatok tapasztalataiból származnak.

Hasonló mértéket kapunk, ha a családon belüli és kívüli erőszak által érintett gyermekek számát százalékos tekintetben vizsgáljuk a következő táblázat alapján. Az adatokból az állapítható meg, hogy a 2006–2013 évek átlagában a fizikailag bántalmazott gyermekek mintegy négyötödét a családon belül érintette ez a sors, a szexuálisan bántalmazottaknak pedig több, mint kétharmadát.

2. táblázat

Családon belüli és kívüli erőszak aránya a gyermekjóléti szolgálatoknál ellátott bántalmazott gyermekek körében (%)

Megnevezés	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	Átlag*
Fizikai bántalmazás									
Családon belül	83,7	80,6	74,5	78,6	75,7	79,9	80,2	85,1	79,8
Családon kívül	16,3	19,4	25,5	21,4	24,3	20,1	19,8	14,9	20,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Szexuális bántalmazás									
Családon belül	71,8	68,5	59,4	64,5	67,1	71,2	75,5	77,6	69,5
Családon kívül	28,2	31,5	40,6	35,5	32,9	28,8	24,5	22,4	30,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH, OSAP 1775-ös adatgyűjtés

* 2006–2013 évek átlaga

Ezeknek az adatoknak az értelmezésére is vonatkozik, hogy a gyermekbántalmazás teljes kiterjedtségéről ismereteket nem adnak, csak a gyermekjóléti szolgálatok ügyfélköréből szerzett ismeretek regisztrációját tükrözik.

Az adatok vizsgálatából levonható harmadik következtetés, hogy a gyermekjóléti szolgálatok ügyfélkörében a tudomásra jutott bántalmazásra családon belül elsősorban a szülők részéről kerül sor.

3. táblázat

Családon belül fizikailag bántalmazott gyermekek a bántalmazók szerint (fő/%)

Megnevezés	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Bántalmazott gyermekek száma (fő)								
Szülő által	3803	3780	3030	2710	1968	1948	1743	1782
Testvér által	305	284	255	219	196	177	91	90
Egyéb rokon, hozzátartozó által	853	334	283	234	250	191	197	181
Összesen	4961	4398	3568	3163	2414	2316	2031	2053
Aránya (%)								
Szülő által	76,7	85,9	84,9	85,7	81,5	84,1	85,8	86,8
Testvér által	6,1	6,5	7,1	6,9	8,1	7,6	4,5	4,4
Egyéb rokon, hozzátartozó által	17,2	7,6	7,9	7,4	10,4	8,2	9,7	8,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH, OSAP 1775-ös adatgyűjtés

A családon belüli fizikai bántalmazásokkal kapcsolatban a szülők jelentősége az adatokból többféleképpen is tükröződik:

- megállapítható, hogy miközben a fizikai bántalmazásokat elszenvedett gyermekek száma összességében kevesebb lett (58,6%-kal), a szülők által bántalmazott gyermekek száma csökkent a legkisebb mértékben (53,1%-kal, miközben a testvérektől 70,5%, a rokonoktól, hozzátartozóktól eredő fizikai bántalmazások 78,8%-kal kevesebb gyermeket érintettek);
- a szülők aránya a legmagasabb a vizsgált időszakban a bántalmazók között, a 2006–2013 évek átlagában 83,9%-os, amely még növekvő trendet is mutat, miközben az egyéb rokonok, hozzátartozók, valamint a testvérek által elkövetett fizikai bántalmazásokkal érintett gyermekek aránya ezekben az években jóval kisebb, átlagosan csak 6,4 illetve 9,7% volt, tendenciájában hullámzóan, de 2006-hoz képest csökkenően.

A családon belül elkövetett szexuális bántalmazásból levonható következtetések a fizikaiaktól részben eltérnek.

4. táblázat
Családon belül szexuálisan bántalmazott gyermekek
a bántalmazók szerint (fő/%)

Megnevezés	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Bántalmazott gyermekek száma (fő)								
Szülő által	199	157	139	116	136	124	161	163
Testvér által	39	19	9	12	29	23	17	24
Egyéb rokon, hozzátartozó által	91	83	79	94	92	105	87	101
Összesen	329	259	227	222	257	252	265	288
Aránya (%)								
Szülő által	60,5	60,6	61,2	52,3	52,9	49,2	60,8	56,6
Testvér által	11,9	7,3	4,0	5,4	11,3	9,1	6,4	8,3
Egyéb rokon, hozzátartozó által	27,7	32,0	34,8	42,3	35,8	41,7	32,8	35,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH, OSAP 1775-ös adatgyűjtés

Bár a családon belül szexuálisan bántalmazott gyermekek esetében szintén a szülők aránya a legnagyobb a bántalmazók között (2006 és 2013 között átlagosan 56,8 %-os), ennek mértéke már jóval kisebb, mint a fizikai bántalmazás esetében, és a trendje sem emelkedik. A családon belüli szexuális erőszak terén kiemelkedő az egyéb rokonok, hozzátartozók szerepe, az általuk abúzust elszenvedett gyermekek

aránya a vizsgált években átlag 35,3%, kismértékben növekvő tendencia mellett. Az egyéb rokonok, hozzátartozók szerepe azért is kiemelkedő, mert miközben a gyermekjóléti szolgálatok egyre kevesebb bántalmazott gyermeket regisztrálnak, egyedül az ő cselekményeik következtében szexuális visszaélést elszedett gyermekek száma nőtt 2006-ról 2013-ra, még hozzá 11,0%-kal.

Mint ahogy már korábban megállapítottuk, családon kívüli bántalmazás a családon belüliéhez képest jóval kevesebb gyermeket érint a gyermekjóléti szolgálatok adatszolgáltatásában. Az adatközlés három személyi kört vesz figyelembe: (idegen) gyermek, felnőtt és intézményi munkatárs által elkövetett cselekményt. A fizikai erőszak elkövetőit az alábbi táblázat mutatja.

5. táblázat

Családon kívül fizikailag bántalmazott gyermekek a bántalmazók szerint (fő/%)

Megnevezés	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Bántalmazott gyermekek száma (fő)								
Gyermek által	674	786	953	668	630	473	404	253
Felnőtt által	232	203	215	157	104	77	70	89
Intézmény munkatársa által	61	67	53	38	39	32	27	17
Összesen	967	1056	1221	863	773	582	501	359
Aránya (%)								
Gyermek által	69,7	74,4	78,1	77,4	81,5	81,3	80,6	70,5
Felnőtt által	24,0	19,2	17,6	18,2	13,5	13,2	14,0	24,8
Intézmény munkatársa által	6,3	6,3	4,3	4,4	5,0	5,5	5,4	4,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH, OSAP 1775-ös adatgyűjtés

E tábla adataiból megállapítható, hogy a családon kívüli fizikai erőszakot leginkább egy másik gyermekkorú követ el. A vizsgált években átlagosan a fizikai gyermekbántalmazás valamivel több, mint háromnegyede nem a családhoz tartozó kiskorú terhére róható, idegen felnőtt ehhez képest kevesebb, mint ötödét hajtotta végre ezeknek a cselekményeknek.

Ezzel szemben a szexuális erőszak családon kívüli megvalósítása idegen felnőttekhez köthető leginkább: a vizsgált nyolc évben átlagosan az így bántalmazott gyermekek 60%-át a családon kívülálló felnőttkorúak követik el.

6. táblázat

Családon kívül szexuálisan bántalmazott gyermekek a bántalmazók szerint (fő/%)

Megnevezés	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Bántalmazott gyermekek száma (fő)								
Gyermek által	56	36	60	44	51	34	30	23
Felnőtt által	69	76	92	75	59	66	52	58
Intézmény munkatársa által	4	7	3	3	16	2	4	2
Összesen	129	119	155	122	126	102	86	83
Aránya (%)								
Gyermek által	43,4	30,3	38,7	36,1	40,5	33,3	34,9	27,7
Felnőtt által	53,5	63,9	59,4	61,5	46,8	64,7	60,5	69,9
Intézmény munkatársa által	3,1	5,9	1,9	2,5	12,7	2,0	4,7	2,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH, OSAP 1775-ös adatgyűjtés

Az intézmények munkatársai mind a fizikai, mind pedig a szexuális abúzusok körében csak viszonylag kis arányt képviselnek az elkövetői körben, előbbi típusnál a vizsgált évek átlagában 5,3, utóbbinál 4,4%-os arányt képviselnek a gyermekbántalmazásban.

A családon belüli bántalmazás együttes adatai

A gyermekjóléti szolgálatok rögzítik azt is, hogy a szolgáltató tevékenységük milyen megoldandó feladatokra irányult, illetve azt, hogy a kezelt családi problémákon belül hány gyermek volt érintett (a fő probléma szerint). Ez a gyermekekre vonatkozó adatsor, mint a következő táblázatból kitűnik, csak 2009 óta áll rendelkezésre, korábban csak a problémák halmozott számát rögzítette a statisztika.

7. táblázat
A gyermekjóléti szolgálatok által kezelt problémákkal érintett
gyermek számok (fő)

Kezelt probléma	2009	2010	2011	2012	2013
Anyagi (megélhetési, lakhatással összefüggő stb.)	27313	31124	31135	29771	28813
Gyermeknevelési	19635	23086	23615	23043	23114
Gyermekintézménybe beilleszkedési nehézség	10706	11854	13721	12219	10597
Magatartászavar, teljesítményzavar	15863	18500	21088	19509	16973
Családi konfliktus (szülők egymás közti, szülők-gyermek közti)	14184	15745	14965	14424	14433
Szülők vagy a család életvitele	18230	20636	22294	21696	22535
Szülői elhanyagolás	10553	13140	14007	14870	15520
Családon belüli bántalmazás (fizikai, szexuális, lelki)	4442	4946	4554	4448	3942
Fogyatékoság, retardáció	2386	2438	2278	2036	1916
Szenvedélybetegségek	3907	3908	3547	3308	3000
Összesen	127219	145377	151204	145324	140843

Forrás: KSH, OSAP 1775-ös adatgyűjtés

A táblázat adataiból témánk szempontjából szinte csak a családon belüli bántalmazás adatsorának van jelentősége. Ennek módszertani szempontból érdekessége, hogy a családon belüli erőszak három már tárgyalt típusát összegezve közli, és ez a végeredmény nem azonos a korábban elemzett, első táblánk adatainak az összegével. Mivel az eltérés okára nézve biztos útmutató számunkra nem ismeretes, a továbbiakban feltételezzük, hogy ebben a táblázatban minden családon belüli bántalmazással érintett gyermek csak egyszer szerepel, míg a korábban áttekintett 1. táblázatunkban a gyermekek halmozottan vannak jelen, tehát ott egy kiskorú több bántalmazástípusban is bekerülhetett.

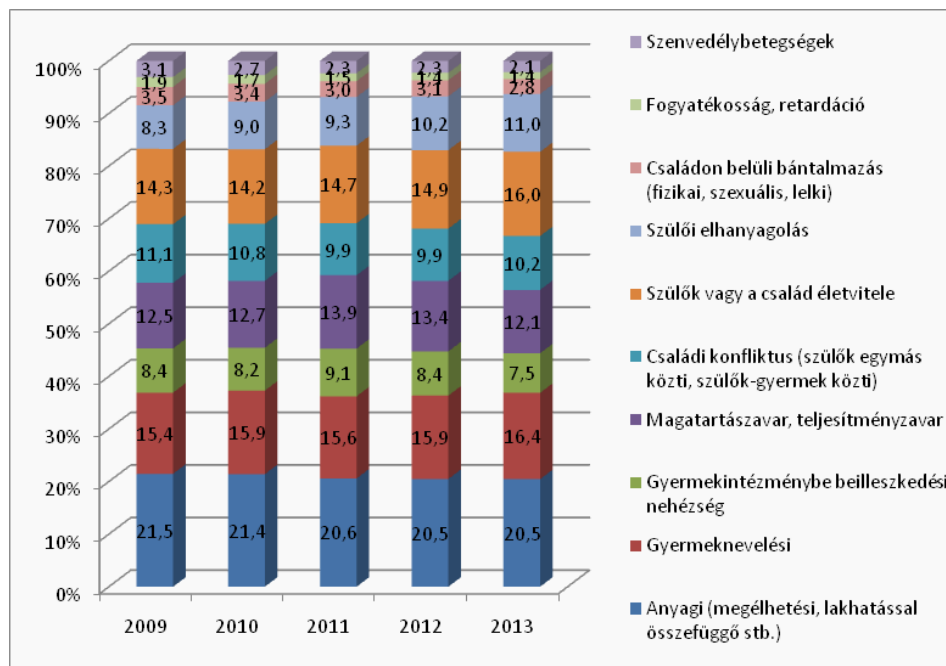
Az adatokból az állapítható meg, hogy a gyermekjóléti szolgálatok klienskörében, a szolgálatok által érzékelt problémák között a családon belüli erőszaknak a többihez képest nincs kiemelkedő szerepe – ez természetesen egyáltalán nem jelenti azt, hogy ez a jelenség elhanyagolható lenne. A 2009–2013 évek átlagában a kezelt

problémák által érintett gyermekek mintegy ötöde anyagi, megélhetési, lakhatási gondoktól szenved, ez az arány meglehetősen állandó, és egyben a legnagyobb volumenű. A klienskörbe tartozó gyermekek között a családon belüli erőszakkal érintett gyermekek aránya ezeknek az éveknek az átlagában 3,2%-os, és csökkenő trendet mutat. A lenti ábrából láthatóan ennél nagyobb a szülői elhanyagolás mértéke, ami átlag közel 10%-ot képvisel, és emelkedő tendenciát jelent, viszont az adatrögzítés gyakorlatának ismerete nélkül érvényességi kérdéseket vet fel.

2. ábra

A gyermekjóléti szolgálatok által kezelt problémákkal érintett gyermekek aránya (%)

Forrás: KSH, OSAP 1775-ös adatgyűjtés

Az OSAP adatok biztosítják a területi áttekintés lehetőségét. Ebben az esetben a következtetések levonásánál viszont fokozott óvatossággal kell eljárni, főleg az időpontok szerinti összehasonlításnál, mivel ugyanazon a területi egységen belül az egyes mutatószámok más-más személyekre, családokra vonatkozhatnak.

8. táblázat

Családon belüli bántalmazással érintett gyermekek száma (fizikai, szexuális, lelki)
a gyermekjóléti szolgálatoknál, településtípusok szerint (fő)

Településtípus	2010			2013		
	bántal- mazás- sal érin- tett	0-17 éves korú ^{a)}	10 ezer 0-17 éves korúra jutó bántal- almazott	bántal- mazás- sal érin- tett	0-17 éves korú ^{b)}	10 ezer 0-17 éves korúra jutó bántal- almazott
	gyermekek száma (fő)					
Budapest	918	266 186	34	816	269 145	30
Megyeszékhely	1021	355 493	29	838	338 730	25
Egyéb város	2250	594 341	38	1875	567 752	33
Község	757	581 935	13	413	558 794	7
Összesen	4946	1 797 955	28	3942	1 734 421	23

Forrás: KSH, OSAP 1775-ös adatgyűjtés

a) 2011. 01. 01-i népességadatok alapján

b) 2014. 01. 01-i népességadatok alapján

E táblázat adataiból azt állapíthatjuk meg, hogy a családon belüli gyermekbántalmazással – még a fővárost is megelőzve – elsősorban az egyéb városokban szembesülnek a gyermekjóléti szolgálatok munkatársai, és a jelenség a községekben lakó kiskorúakat érinti a legkevésbé, a statisztikai jelentésekből kimutathatóan.

Megyes-régiós összesítésben leginkább az a kérdés tehető fel, hogy vajon kimutathatók-e olyan területi egységek, amelyek családon belüli gyermekbántalmazással fokozottabban érintettek tűnnek. Itt azonban nem csak az ökonómiai tévkövetkeztetés veszélyét kell figyelembe venni, hanem azt is, hogy a gyermekjóléti szolgálatok esetleg eltérő érzékenységgel kezelik a tapasztalt jelenségeket.

9. táblázat

Családon belüli bántalmazással érintett gyermekek száma (fizikai, szexuális, lelki)
a gyermekjóléti szolgálatoknál, megyék és régiók szerint (fő)

Megnevezés	2010			2013		
	bántalmazással érintett	0–17 éves korú ^{a)}	10 ezer 0–17 éves korúra jutó bántalmazott	bántalmazással érintett	0–17 éves korú ^{b)}	10 ezer 0–17 éves korúra jutó bántalmazott
	gyermekek száma (fő)					
Budapest	918	266 186	34	816	269 145	30
Pest	590	249 588	24	502	241 504	21
Közép-Magyarország	1508	515 774	29	1318	510 649	26
Fejér	122	77 066	16	139	73 326	19
Komárom-Esztergom	123	56 253	22	132	52 853	25
Veszprém	218	61 195	36	156	58 387	27
Közép-Dunántúl	463	194 514	24	427	184 566	23
Győr-Moson-Sopron	67	80 118	8	83	78 730	11
Vas	84	43 600	19	73	41 359	18
Zala	52	45 992	11	57	43 803	13
Nyugat-Dunántúl	203	169 710	12	213	163 892	13
Baranya	393	68 034	58	189	63 696	30
Somogy	143	56 178	25	80	53 320	15
Tolna	97	40 180	24	95	38 364	25
Dél-Dunántúl	633	164 392	39	364	155 380	23
Borsod-Abaúj- Zemplén	378	137 576	27	223	131 193	17
Heves	75	55 594	13	65	53 708	12
Nógrád	41	36 309	11	53	34 199	15
Észak-Magyarország	494	229 479	22	341	219 100	16
Hajdú-Bihar	493	105 127	47	242	100 634	24
Jász-Nagykun-Szolnok	178	71 896	25	221	68 628	32
Szabolcs-Szatmár- Bereg	363	118 795	31	232	114 783	20
Észak-Alföld	1034	295 818	35	695	284 045	24
Bács-Kiskun	338	94 465	36	284	90 245	31
Békés	150	61 896	24	147	58 932	25
Csongrád	123	71 907	17	153	67 612	23
Dél-Alföld	611	228 268	27	584	216 789	27
Összesen	4946	1 797 955	28	3942	1 734 421	23

Forrás: KSH, OSAP 1775-ös adatgyűjtés

a) 2011. 01. 01-i népszámlálási adatok alapján

b) 2014. 01. 01-i népszámlálási adatok alapján

A 10 ezer 0–17 éves korúra jutó bántalmazott gyermekek adataiból azt állapíthatjuk meg, hogy 2010-ben Baranya megyében találkoztak a gyermekjóléti szolgálatok munkatársai kiugróan sok ilyen esettel, ezen kívül Hajdú-Bihar, Bács-Kiskun és Veszprém megyékben történtek még ilyen esetek viszonylag nagy számban. Viszont 2013-ban kiugró értékkel nem találkozunk a megyéknél a vizsgált mutató tekintetében: legtöbb családon belüli erőszakot Jász-Nagykun-Szolnok megye könyvelhetett el, és a leggyakoribb előfordulású megyék között Budapest szerepel még Bács-Kiskun és Baranya mellett, a gyermekjóléti szolgálatok adatközlései szerint.

Összegzés

A gyermekbántalmazás tekintetében rendelkezésre állnak a gyermekjóléti szolgálatok által rögzített adatok, amelyeket a KSH gyűjt be ezektől a szervezetektől, ezután professzionális módon adatbázist alakít ki, amelyek adatátvitel, adatbáziskezelés, és elemzési lehetőség birtokában feldolgozhatóvá válnak. A kinyerhető információk a gyermekjóléti szolgálatok adatrögzítési gyakorlatát és klienskörét jelenítik meg. Azt, hogy ezek mennyire általánosíthatók, csak további kutatások tisztázhatják. Az információk részletezésének egy további lehetséges módja lehetne a gyermekjóléti szolgálatok adatfelvételi rendszerének kibővítése.

A gyermekbántalmazással kapcsolatosan a gyermekjóléti szolgálatok statisztikai adatszolgáltatásából az alábbi következtetéseket lehet megtenni.

A bántalmazott gyermekek száma összességében csökken a statisztikai kimutatók szerint.

A legtöbb bántalmazott gyermek lelki sérülést szenved el, illetve azt is.

A legtöbb erőszak a gyermeket családon belül éri, leginkább a szülőktől.

A családon belüli erőszak a gyermekjóléti szolgálatok klienskörébe tartozó gyermekek között összességében kicsi, de nem elhanyagolható arányt képvisel, valamennyi kezelt problémát, illetve az ezekben érintett gyermekeket tekintve.

Az adatok értelmezésénél figyelembe kell venni, hogy a rendelkezésre álló információk alapján nem egyértelmű az adatok halmozódása, nem lehet tudni, hogy a bántalmazás három típusa között mennyire van átfedés, pl. lelkileg bántalmazottak között vannak-e olyanok, akik egyben fizikai és/vagy szexuális bántalmazást is elszenvednek. A területi adatok értelmezését befolyásolja az aggregált jelleg és az egyes gyermekjóléti szolgálatok működésének, problémaérzékenységének esetleges eltérései.

Irodalom

- Herczog Mária (2009): A családon belüli erőszak jelentésváltozásai és helyzete Magyarországon. In: Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné (szerk.): Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. TÁRKI: 197–210. <http://www.tarki.hu/hu/publications/CGR/2009/index.html> (Utolsó letöltés: 2016.11.15.)
- Kézikönyv a gyermekjóléti szolgáltatást nyújtók számára a gyermekekkel szembeni rossz bánásmóddal kapcsolatos esetek ellátáshoz és kezeléséhez (2006): Módszertani Gyermekjóléti Szolgálatok Országos Egyesülete, Budapest http://www.nefmi.gov.hu/letolt/kozokt/bantalmazas_kezikonyv_080409.pdf (Utolsó letöltés: 2016.11.15.)
- Papházi Tibor (2015): A gyermekjóléti szolgálatok a statisztika tükrében. In: Rácz Andrea (szerk.): A gyermekjóléti szolgálatok feladatellátásának értékelő elemzése országos szinten. (Műhelytanulmány.) Rubeus Egyesület, Budapest: 6–44. <http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2015/07/a-gyermekjoleti-szolgالاتok-feladatellatasanak-ertekelo-elemzese-orzasgos-szinten.pdf> (Utolsó letöltés: 2016.11.15.)
- Papházi Tibor (2014): Állam és család a gyermekvédelmi gondoskodásban. A gyermekvédelmi intézményrendszer statisztikai áttekintése. In: Rácz Andrea (szerk.): Jó szülő-e az állam? A corporate parenting terminus gyakorlatban való megjelenése. Rubeus Egyesület, Budapest: 167–214. http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2014/05/CPnemzetkozi_2014_final.pdf (Utolsó letöltés: 2016.11.15.)
- Papházi Tibor – Szikulai István (2008): Gyermekvédelem és statisztika. Kapocs 39: 90–104. http://www.ncsszi.hu/kapocs-folyoirat-1_12/kapocs-2008-2_23/kapocs-vii-evf-evzaro-szam-%2839%29-4_107 (Utolsó letöltés: 2016.11.15.)

Zárt intézeti neveltek családdal kapcsolatos nézetei

HEGEDŰS JUDIT* – FEKETE MÁRTA** – SIPOS SZANDRA***

* Nemzeti Közszerológálati Egyetem Rendészettudományi Kar Magatartástudományi és Módszertani Tanszék; Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Neveléstudományi Intézet

** Nemzeti Közszerológálati Egyetem Rendészettudományi Kar Magatartástudományi és Módszertani Tanszék

*** Nemzeti Közszerológálati Egyetem Rendészettudományi Kar Magatartástudományi és Módszertani Tanszék

ABSZTRAKT

A bűnelkövetés okainak vizsgálata során szinte mindegyik szakirodalom kiemeli a család felelősségét, szerepét, ugyanakkor a zárt intézeti (javítóintézeti, speciális gyermekotthoni) neveltek családjainak működését elemző kutatások száma viszonylag szűk. Ezt a hiátust kívánta pótolni jelenlegi pilotszerű (nagyobb vizsgálódást előkészítő) kutatásunk. Kutatásunk során arra vállalkoztunk, hogy félíg strukturált interjúk segítségével feltárjuk azt, hogy az intézeti neveltek családi háttérét mi jellemzi, milyen módszerekkel nevelték őket, mit gondolnak a családról, a család szerepéről és jelentőségéről az ember életében. A fiatalok bűnelkövetők családjában a zaklatás nem egyetlen formában jelent meg: fizikai és érzelmi formát öltött, az érintett személyiségre gyakorolt hatása minden értelemben összetett. Ezek a fiatalok nem rendelkeztek/rendelkeznek biztos háttérrel, így sokkal jobban befolyásolhatók voltak rossz irányba; nem volt igazán gyermekkoruk, nem élték át a közös játék, a kirándulás élményét, nem szembesültek a bizalmat, szeretetet, biztonságot sugalló légkörrel. Jól látható volt, hogy a fiatalok családjában kevés figyelmet fordítottak az egyes családtagok egyéni érzékenységére, véleményére, az érzelmi kötelékek hiányoztak, vagy pedig erősen eltorzultak. Egy ilyen családi közegben a fiatalok a normális fejlődéssel járó serdülőkori krízisek megoldására sem voltak képesek, a feszültségek leküzdésében nem biztosított társas támaszt a család, magukra maradtak problémáik megoldásában. Ebből kiindulva nem meglepő, hogy igen nehezen tudták megfogalmazni, hogy számukra mit is jelent a család és milyen képük van jövőbeli családjukról.

KULCSSZAVAK: javítóintézet, speciális gyermekotthon, családkép

ABSTRACT

Closed institution inmates' views about the family

When researching the reasons for criminal behaviour, literature almost unequivocally emphasises the responsibility and role of the family, where as the number of studies analysing the functioning of families of inmates in closed institutions (reform schools, special children's

homes) is relatively low. The present pilot research (with the purpose of preparing a wider one) tries to fill this gap. Using semi-structured interviews, we attempted to explore the inmates' family background, what methods were used during their upbringing, what they thought about the family and its role and importance in one's life. Harassment had occurred in juvenile delinquents' families in various forms: it had physical and emotional manifestations, and therefore its impact on the affected person's personality is extremely complex. These young people did not/do not have a safe background, and thus they were more easily influenced to choose the wrong way; they did not have a real childhood, never had the experience of common games or hiking, and never felt an atmosphere of trust, love and security. It was apparent that in these young people's families very little attention was paid to each family member's personal sensitivity or opinion, and emotional ties were either missing or were strongly distorted. In such a family environment, the young people were unable to solve the crises of adolescence which are parts of normal development, the family did not ensure support in coping with the tension, and they were left alone with solving their problems. Consequently, it is not surprising that they had great difficulties in telling what the family meant to them and what ideas they had about their future family.

KEYWORDS: reform school, specialchildren's home, family image

Bevezetés

A bűnelkövetés okainak vizsgálata során szinte mindegyik szerző kiemeli a család felelősségét, szerepét (lásd például Kerezi Klára, Csemáné Várad Erika, Solt Ágnes kutatásait), ugyanakkor a zárt intézeti neveltek családjainak működését elemző kutatások száma viszonylag szűk körű. Ezt a hiátust kívánta pótolni jelenlegi pilotszerű (nagyobb vizsgálódást előkészítő) kutatásunk¹, mely két fő kutatási elemből állt:

- a növendéki iratanyagok áttekintése, az intézet által rendelkezésünkre bocsájtott statisztikai adatok elemzése;
- a szakemberekkel, illetve a neveltekkel készített interjúk elemzése.

Kutatásunkban a zárt intézetek alatt egyrészt a javítóintézeteket, másrészt pedig a speciális gyermekotthonokat értettük. E két intézménytípus közös jellemzője, hogy eltérő mértékben ugyan, de a fiatalok szabályozott körülmények között élnek. A javítóintézetek nemcsak a gyermekvédelemhez kapcsolódnak, hanem az igazságszolgáltatáshoz is: előzetes letartóztatás alatt lévő és jogerős ítélettel rendelkező 12–21 éves kor közötti fiatalok kerülhetnek be ezekbe az intézményekbe, míg a speciális gyermekotthonok a Gyermekvédelmi törvény 48. §-a szerint az ideiglenes hatállyal elhelyezett vagy a nevelésbe vett súlyos pszichés vagy súlyos disszociális tüneteket mutató, pszichoaktív szert használó és a kettős szükségletű

¹ A tanulmány elkészítéséhez felhasználtuk a kutatásról szóló jelentésünket, mely nyomtatott formában is megjelent. Hegedűs Judit – Farkas Johanna – Fekete Márta – Ivaskevics Krisztián – Molnár Katalin – Sipos Szandra: Bűnelkövetők családi háttere. In: Földvári Mónika – Tomposné Hakkel Tünde (szerk.) (2016): Riport a családokról: A Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet kutatási eredményei 2015. Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet, L'Harmattan, Budapest: 351–385.

gyermekeknek nyújtanak gondoskodást, szocializációt és reszocializációt, valamint rehabilitációt és rehabilitációt.

Mindkét intézménytípus kiemelt szerepet szán a családi kapcsolattartásnak, a családi életre nevelésnek, hiszen az intézetekbe bekerülő fiatalok jelentős százalékban egyszülős vagy diszfunkcionálisan működő családokból származnak (Hegedűs 2010). A családjukban tapasztalt negatív élmények minden bizonnyal hozzájárultak a fiatalok bűnelkövetői karriertörténetének kialakulásához, éppen ezért is kiemelt feladat ezzel a területtel foglalkozni.

A család szerepe a gyermek- és fiatalkori bűnelkövetők életében

A család működése milyenségétől függetlenül meghatározó jelentőségű az ember életében. A család elsődlegessége három okra vezethető vissza (Bagdy 1995). Egyrészt, a család az a színtér, amely a legkorábbi életszakasztól kezdve hat a fejlődő egyénre. Itt tölti élete legfogékonyabb periódusát, a csecsemő- és kisgyermekkor, amikor fejlődése a leggyorsabb és legintenzívebb. Másrészt, a család érzelmi kötelei, kapcsolatainak erőssége, hosszan tartó hatása alapvető érzelmi és viselkedési modelleket vés be a személyiségbe, és ezeket, mint diszpozíciókat visszük tovább. Harmadrészt, a család közvetítő szerepet tölt be az egyén és a társadalom között, annak normáit, értékrendjét, világnézetét természetes módon, személyes példa révén közvetíti. Beépül a társadalmi értékrendszer az egyén személyiségébe, így optimális esetben a család előkészíti az egyént arra, hogy beilleszkedjen a társadalomba.

A szocializációs folyamatban a család a modell szerepét tölti be, a szülők mintaként szerepelnek, melyet a gyermek minden esetben, destruktív magatartás esetén is követ. A család modellhatása értelmezhető azonban egy másik szinten is, miszerint a család légköre, életmódja, életfelfogása, amelyben felnövünk, mintája annak a családnak, melyet a gyermek alapít.

A szociális háttér, a családi tényezők motiváló hatásai, a szülők társadalmi helyzete, a társadalomhoz való viszonya, a szülők nevelési szokásai, a kultúrával, művelődéssel kapcsolatos beállítottságuk mind-mind olyan tényezők, amelyek kihatnak a nevelés folyamatában a gyermek személyiségének alakulására. Ezeket a szempontokat szükséges tehát megvizsgálni, amikor a fiatalkorú bűnelkövetés hátterét kutatjuk.

Nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi kutatások is rámutattak arra, hogy a család szerkezete és a fiatalkorú bűnelkövetése között szoros kapcsolat van. Smith és Stern (idézi: Farrington 2012) kutatásukban arra a következtetésre jutott, hogy azok a gyermekek, akiknek szülei nem tudják biztosítani a támogató, meleg légkörű családi hátteret, nagyobb eséllyel lesznek bűnelkövetők. Farrington (2012) kutatásában hat csoportot emelt ki a bűnelkövetővé válás és a családi étellel kapcsolatban:

- kriminalizálódott és antiszociális szülők és testvérek;
- a család nagy mérete;

- a gyermeknevelési módszerek elégtelensége (gyenge felügyelet, hideg, elutasító nevelési légkör; kivonódás a gyermek életéből);
- családon belüli erőszak és elhanyagolás;
- szülői konfliktusok;
- a szülők jellemzői (fiatal szülő, kábítószer-fogyasztó, pszichiátriai betegség).

Szinte teljesen hasonló faktorokat emelt ki Nisar (2015) a munkatársaival közösen végzett kutatásában, ahol 50 fiatalkorú bűnelkövetővel készítettek interjút. Egyértelművé vált ebben a kutatásban is, hogy az egyszülős családokban, a rossz gazdasági körülmények között nevelkedő fiatalok nagyobb eséllyel válhatnak bűnelkövetővé.

A hazai kutatók is kiemelten foglalkoztak a családi háttér témakörével (például Herczog 1994, Solt é. n., Hegedűs 2010), azonban kevésbé fókuszáltak e kutatások arra, hogy mit gondolnak a fiatalok általában a családról, a gyermekek neveléséről. Ebből a hiátusból kiindulva törekedtünk arra, hogy a családi élményeik mellett a családi neveléssel kapcsolatos nézetekre is kitérjünk.

A kutatás módszertani háttere

Egyértelművé vált számunkra, hogy alapvetően kvalitatív stratégiát érdemes választanunk mind az érzékeny téma, mind pedig a kutatási minta sajátosságai miatt. A kutatási módszerek közül egyrészt iratanyagok elemzését választottuk, másrészt pedig félig strukturált interjúkat készítettünk. Jelen tanulmányunkban a mélyinterjú elemzésével foglalkozunk.

Mintaválasztásunk hozzáférhetőségi alapon történt: a kutatási minta kiválasztását az adott intézményekre bíztuk, tekintettel arra, hogy az itt dolgozóknak van ismeretük arra vonatkozóan, hogy ki hajlandó erről az érzékeny témáról beszélni. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a minta kialakítása torzítással járhat, hiszen a nevelő választja ki az interjúalanyokat, amely akár ahhoz is vezethet, hogy felülreprezentáltak a mintában azok a neveltek, akik együttműködők. Mégis ennek ellenére fontosnak tartottuk, hogy az intézetek határozzák meg a kutatásban résztvevők körét, hiszen ők rendelkeznek háttér információkkal a növendékek családjáról, motivációjáról. Összesen 8 javítóintézetis növendékkal és 8 speciális gyermekotthonos nevelttel készült interjú, amelyeket 2016. május-július között vettünk fel. Az életkort tekintve interjúalanyaink 14–17 év közöttiek voltak, 4 lány és 12 fiú beszélgetett velünk mintegy 60 perces időtartamban. Egy interjúalany kivételével általában együttműködőek voltak a résztvevők, egy fiatalat kevésbé tudtunk megnyitni. Az interjú elkészülte előtt beleegyező nyilatkozatot írtak alá, illetve tekintettel arra, hogy kiskorúak, így 10 esetben, a gyermekvédelmi gyámok, 6 esetben pedig a szülők beleegyezését is kértük.

Tisztában vagyunk azzal, hogy a megállapítások, a kirajzolódó tendenciák nem reprezentálják a vizsgált csoportot, nem is ez volt a cél. Abból indultunk ki, hogy jelen vizsgálódásunk előkutatás, melynek az az egyik célja, hogy egy későbbi, nagyobb

mintán alapuló kutatás módszertani háttérét megalapozza. Mindegyik intézmény segítőkészen állt hozzánk, biztosították számunkra egyrészt az adatokhoz való hozzáférést, másrészt pedig az interjúk felvételének körülményeit. Törekedtünk arra, hogy mindezek ne befolyásolják kedvezőtlenül az interjúkészítés folyamatát, de – minden bizonnyal – ezt nem sikerült minden esetben teljesítenünk.

Az interjúk során elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy mi jellemzi a növények családi háttérét, milyen módszerekkel nevelték őket, mit gondolnak a családról, a család szerepéről és jelentőségéről az ember életében. A tizenkét kérdést (is) tartalmazó forgatókönyv inkább fókuszpontokkal, mintsem konkrét kérdésekkel kívánt szolgálni a félig strukturált interjúkat készítő kollégák számára. A beszélgetések során a következő kérdésekre kerestük a választ, ezek képezték az interjú elemzési szempontjait:

- Honnan származik? Hogy élt, mielőtt idekerült?
- Mi volt jellemző arra a családra, akik nevelték? Milyen volt a gyermekkor? (Játék, családi programok, családi kapcsolatok)
- Mit tartottak fontosnak a nevelésében? Mennyire ért ezekkel egyet most?
- Hogy fegyelmezték?
- Kikkel élt együtt, mielőtt bekerült?
- Bekerülését követően milyen lett a kapcsolata a családjával? Milyen rendszerességgel tartják a kapcsolatot? Hogyan tartják?
- Szerinte miért fontos, hogy az embernek legyen családja?
- Mit tart fontosnak általában egy gyermek nevelésében? Hogyan, milyen módszerekkel nevelné gyermekét?²
- Hogyan fegyelmezné gyermekét?
- Mit tesz most a családjáért?
- Milyen esélyei vannak arra, hogy családi élete, kapcsolatai rendeződnek, ha kikerül?

Minden interjú elején tájékoztattuk a résztvevőt arról, hogy csak és kizárólag kutatási célból használjuk fel az interjút, illetve biztosítottuk az anonimitást és arról is, hogyha olyan kérdést érintenénk, amire nem szeretne válaszolni, természetesen megteheti. Az interjúk készítése előtt felkészítettük az interjút készítőket. Az interjúk szövegét tartalomelemzésnek vetettük alá: tartalmi kategóriákat hoztunk létre, melyek mentén igyekeztünk az interjúkban elhangzottakat összevetni egymással. A kódolás, az elemzés és az értelmezés hármasságát igyekeztünk megvalósítani.

A legfőbb tendenciákra kívánunk rámutatni, bár természetesen tudjuk, hogy minden családi történet egyedi és megismételhetetlen, de a családok működésében mégis tetten érhetőek tipikus jellegzetességek. Mindemellett nem szabad elfeledkezni arról, hogy a lenti narratívák a neveltek interpretációi a saját bűnelkövetői

² Amennyiben van gyermeke, úgy a saját gyermekének neveltetésére vonatkozó információkra kérdeztünk rá.

életmódjának háttérével, okaival kapcsolatban: ahogy ők látják családjukat. Ezek a történetek interjúalanyaink valóságai, értelmezései.

Családi háttér

Szerkezetét tekintve a neveltekre jellemző volt, hogy rendezetlen szerkezetű családokból érkeznek: az ép szerkezetűnek mondott családmódel interjúalanyaink között nem jelent meg. A szülők mellett a nagyszülők, nevelőszülők, olykor testvérek általi nevelés is megjelenik a beszámolókbán.

A szülő hiánya, a család széthullása, a család újraformálódása jellemző volt interjúalanyainknál:

„Hát nekem nem volt olyan jó, mert anyukám 2 hónapos koromban engem eldobott, 2 hónapos koromtól mamám nevelt és anyukámat 1 évben egyszer láttam, akkor is 4 órát. Hát, mamáékkal nevelődtem 14 évig, ugye 2 éve vagyok bent.” (16 éves lány, speciális ellátásból)

A gyermekvédelmi szakellátásban nevelődött fiatalok is megjelentek interjúalanyaink között:

„8 hónapos korom óta kezdődött. Rajtam kívül még 4 tesóm nevelőszülőkhöz kerültünk.” Majd néhány évvel később, 9 évesen visszagondozták beszélgetőpartnerünket az apai családba, azonban ez nem volt sikeres: „Hát ott még úgy-ahogy jó volt, 8 hónapig ment ez az egész. Apám albérletet vett ki, fel kellett mondania, mert tornázta fel az illető az árát. Elsőnek 40 ezer, utána 80, meg ilyenek. Kiköltöztünk a mostohaanyámnak a nagymamájához. Az idős néni állandóan eldugta a pénzét, és ráfogta a lánytesóimra. Sokszor ebből elégük volt a tesóimnak, elkezdtek kiabálni. Akkor már rendesen én is szégyelltem magam, hogy az utcán veszekednek. Mindig a veszekedés 5 hónapon keresztül. Kb. 3 hónap jó volt, az utolsó 5 hónap már nagyon gáz volt. Ugye 8 hónap után bekerültünk intézetbe. Bevittek minket a gyámhivatalba, és ott mondták, hogy apám azt mondta, hogy azt csinálnak velünk, amit akarnak. Közben kiderült a háttérbe, hogy a mostohaanyám beszélt rá. ... Intézetbe kerültünk.” (15,5 éves fiú speciális ellátásból)

Arra is láttunk példát, mikor a széthullott és újraformálódott család, vagy hasonló krízis megléte ellenére az interjúalany nem elégedetlenségről és gyökértelenségről számol be a családjával kapcsolatban, hanem pozitívabb előjellel, mint amilyenről az eredeti családja esetében beszámolna:

„(...) hetedik éve, hogy velünk él, ő a nevelőapám, és akkor, tehát én őt nagyon-nagyon szeretem, kedvelem, tehát én, ő sokkal-sokkal több törődést ad nekem, meg szeretetet, mint a saját apám.” (15 éves javítóintézetes lány)

Jól megfigyelhető volt, hogy a bűncselekmény elkövetése előtti években a család komoly krízist élt át:

„Hát, kiskoromban volt szép családom, apukám meg anyukám. Aztán apukám nagyon beteg lett, rákos beteg, és meghalt 4 éve. Addig szép volt az életem. Ő aztán meghalt, és rá 2-3 hétre anyukám összeállt egy bácsival, igen, bácsival, aki üti-veri mai napig. Ő alkoholista meg ilyenek. Anyukám is részben. És nem szerettem, ezért elköltöztem otthonról átmeneti otthonba, ott laktam, hogy hátha javul az otthoni lét, de nem javult semmit sem [...]” (15 éves lány speciális ellátásból)

Interjúalanyaink közül egyetlen növendék számolt be nyugodt családi légkörről, aki édesanyjával és nevelőapjával, több testvérével nagyon békés és problémamentes életet élt, ám elbeszélése érzelmi sokszínűségről kevésbé tett tanúbizonyságot, a jól megfogalmazott (és esetenként többször átfogalmazott) kérdések ellenére sem kaptunk meggyőző választ, kielégítő beszámolót a családi mechanizmusokra, a családban uralkodó értékekre, közös programokra vonatkozóan: vagyis nem a harmonikus család képe körvonalazódott, hanem inkább az egymás mellett levő emberek *laissez-faire* típusú együttélése.

A beszélgetések során az együttműködő és engedékeny anya és a szigorú apa képe is körvonalazódni látszott. Nem ritkán interjúalanyaink (12 esetben), bekezdésüket megelőzően, vagy szülői abúzus áldozatai voltak, vagy gyakran kellett, hogy szemtanúi legyenek erőszakos, konfliktusos viselkedésnek, alkoholizmusnak a családban. Az egyik fiatalkorú növendék arról számolt be, hogy 15 éves korában „*már nagyon sokat kaptam, és most nagyon csúnyán el akartak verni otthon.*” (17 éves javítóintézetes lány)

Interjúalanyaink családjában az anyák mint támogató, védelmező személyek nem igazán jelentek meg, sőt négy fiatal is arról számolt be, hogy neki kellett védelmeznie az anyát:

„Én egyszer segítettem anyut, mert anyut nagyon sokszor bántották előttem, amikor kicsike voltam, nagyon sokszor megverték előttem. ... neki kicsit sok kapcsolata volt, anyunak, és sokan megverték anyát mindegyik kapcsolatában, ugye a G. még úgymond nem bántotta, csak akarta, meg kiabált vele. ... anya akkor keresett csak fel szinte amikor baj volt.” (16 éves lány a speciális ellátásból)

Gyakran az anya helyett a nagymama nevelte a fiatalokat, ő adta meg azt a biztonságot, szeretetet, amit amúgy az édesanyától várt el a növendék:

„Ugye anya elment, ott hagyott mamára, aztán ők neveltek, szinte anyut úgy nem is ismertem úgy az elején. Végig anya jött hozzám egy évben egyszer, de ezt ugye már mondtam, 4 órát töltöttem vele. Mindig becsapott, volt olyan, hogy csak egy faluval lakott arrébb, de akkor sem jött át hozzám, nem foglalkozott velem, nem szeretett...” (14,5 éves fiú speciális ellátásból)

Az anya hiánya rendszerint a nő életviteléből adódott: a züllött életmód, a kriminalizálódás 6 nevelt édesanyjánál volt tetten érhető. Az alapvető bizalom megrendüléséről többen is beszámoltak:

„Mikor nevelőszülőknél voltam, hatéves koromig leveleztünk. Hatévesen egyszer láttam őt a szolnoki BV-ben, mert levitték őt innen oda. Utána végleg megszakadt. Most hallottam egy infót Pestről, hogy itt van Kalocsán. És akkor én a pártfogómat megkérdeztem, hogy itt van-e, és akkor ő visszajelezte, hogy igen, itt van, és akkor fölvtük a kapcsolatot. 11 év után... nem várok sokat. 17 igazából, na mindegy. Nem várok sokat, ha a felét betartja, amit megígért, akkor nem mondom, hogy nekem jó lesz, de akkor neki jobb lesz. ... Nem érdekel, mert nem ismerem. És nem fogok megbízni benne, addig, amíg el nem éri azt a szintet. Én nyitott vagyok, az már az ő dolga, hogy él-e vele. Hogy ha nem él vele, engem nem fog elszomorítani.” (16 éves fiú a speciális ellátásból)

A családi kapcsolatok rendszerében a testvérek is fontos szerepet tölthetnek be. A megkérdezett többségének (12 fő) nem egy, hanem több testvére is van: a vérszerinti testvérek mellett nagyszámban megjelentek a féltestvérek (7 főnél). Sokszor a testvér volt az, aki legfőbb támasza volt a családi konfliktusok esetén a fiatalnak:

„A nővérem addig harcolt, amíg oda nem kerültünk hozzá. Ott voltunk. Akkor úgy, aki összetartotta a bandát, az a középső nővérem volt. Ő tartotta össze a csapatot. Mindig volt ez-az. Odafigyelt ránk, és nem engedte, hogy csúnya dolgokba belemenjünk. 18 éves lett, utógondozóba került. Ott volt nem sokáig, 4 hónapot és kikerült. Összeköltözött a barátjával és utána a kisebbik nővérem lekezdett szöködni az intézetből.” (14 éves javítóintézetes fiú)

Több olyan választ kaptunk a megkérdezettektől, melyből arra következtettünk, hogy az idősebb testvér az, aki betölti a szülő szerepet, szárnyai alá veszi a fiatalkorút, kikerülése után várja, vagy aki jelenlétével támogatja büntetésének ideje alatt. A testvérek gyakran markáns jelenléte rávilágít arra, hogy a szülő vagy nincs jelen, vagy nem funkcionál szülőként, abban az értelemben, hogy nem nyújt támaszt gyermeke számára. Ahhoz azonban nem rendelkezünk elegendő információval,

hogy megkíséreljük megmagyarázni, hogy pontosan milyen mechanizmusok állnak a családi szerepek átrendeződésének hátterében.

Olyan is előfordult, hogy az idősebb testvérek szintén börtönbüntetésüket töltik az ország különböző pontjain, nem kifejezetten jó példával járva a növendékek számára. Kevésbé kielégítő, megfejthető és ambivalens testvéri viszonyokra is bukkanhattunk a beszámolók között:

„Egy féltestvérem van. [...] őt nem szerettem, igazságtalanok voltak, ővele foglalkoztak, velem meg nem. Érti? És egy kicsit nem szeretem, máshogy álltak hozzá. Ő mindent megkapott tőlük, én meg nem.” (16 éves javítóintézetes fiú)

A megkérdezett fiatakorúak bekerülés előtti családi élete gyakran olyannyira kusza volt, hogy alig követhetők a családi kapcsolatok és viszonyok a beszámolókat hallgatva. Itt nem csak arról van szó, hogy gyakori, majdhogynem állandó az intézetek, családtagok közötti költözés, hanem a gyakran váltakozó szülői partnereknek, vagy többszörösen szétesett és újraformálódott családmoddellnek „köszönhetően” népes számú rokonságról számoltak be a megkérdezettek. Az állandó „migrálás”, a folytonosan változó és népesedő família, az ehhez társuló deviáns szülői magatartás (mint minta) hozadéka a gyökértelen, szilárd értékekkel nem rendelkező, következetes nevelésben nem részesülő fiatal.

Családi programról, vagy kiemelkedően mély, szerető családi kapcsolatokról híjjával, vagy kevésbé meggyőzően informáltak a megkérdezettek. A családi programok között jellemző válaszként jelent meg az édesapával közös horgászás, kőművesmunka, a városi strand látogatása, de olyan választ is kaptunk a közös programokat firtató kérdésre, hogy nem voltak ilyenek, gyakran még a születésnapok, karácsony, vagy egyéb alkalmak megünneplése is elmaradt. Így elmondható, hogy a meg nem élt gyermekkor, a szülővel való közös és mély élmények hiánya vagy esetlegessége jól tetten érhető volt az alanyok beszámolóinak többségében – egy-egy idillibb kitekintéstől/kivételtől eltekintve:

„Hát igen, hát nem volt jó karácsonyom egyszer sem még. 6 évesen volt egy jó születésnapom, amikor anya egyszer, egyetlenegyszer volt ott születésnapomon, 6 éves voltam, még az ajándéokra is emlékszem, amit kaptam ilyen útépitő, útpályaépítőket kaptam, volt benne traktor meg ilyenek. Na, annak örültem, azt a mai napig nem felejttem el. Az az egy születésnapom volt, igen.” (15 éves lány speciális ellátásból)

A családok működésmódjáról, a családi szerepek átrendeződésén kívül, meszszenenő megállapításokat jelen interjúk alapján nem tehetünk, a családi struktúrák mélyebb feltárása további vizsgáldást igényelne.

Nevelési elvek, fegyelmezés

A megkérdezett interjúalanyok elmondásai alapján nem azonosíthatóak kifejezett nevelési elvek, ahogyan egységes nevelési stílus sem mutatkozik a vizsgálatban résztvevő személyek családjában. A növendékek neveltetése során nem volt igazán tudatos a pozitív értékek közvetítése, a szülők inkább arra törekedtek, hogy kielégítsék gyermekeik fizikai szükségleteit, de az erkölcsi-érzelmi nevelés nem jelent meg dominánsan. Az egyik fiatalokorú növendék arról számolt be, hogy szüleit látszólag egyáltalán nem foglalkoztatta gyermekük fejlődésének, sorsának alakulása:

„[...] megtanítom mosni, főzni, takarítani, mert engem nem tanítottak meg. [...] ja, mondták, hogy jólvan, menjél ki a játszótérre, ha megöltek, megöltek volna, ha megvertek, megvertek, így jártam...” (15 éves lány speciális ellátásból)

A fegyelmezés terén is nagy változatosságot tapasztalhatunk. Egyesek arról számolnak be, hogy gyermekkorukban nem volt szükség fegyelmezésre, mivel követték az otthoni elvárásokat: „*Korábban nem volt velem gond.*” (16 éves javítóintézetes fiú)

Arról nem származnak konkrét információk, hogy mik voltak az elvárt magatartási formák, és abban sem lehetünk bizonyosak, hogy a fegyelmezés valóban azért maradt el, mert a gyermek viselkedése nem tette indokolttá. Mindkét lehetőség tekintetében megállapítható viszont, hogy a gyermekek nem tapasztaltak fegyelmezést a szülők részéről. A fegyelmezés hiánya olyankor is megjelent, amikor szükség lett volna rá:

„... azt csináltam mindig, amit akartam. [...] hát a nevelőapám mondta mindig, hogy ha ő lánya lennék, akkor megverne, meg kikapnék, ahogy viselkedek, de egyszer se.” (15 éves javítóintézetes lány).

Utóbbi idézet a testi fenyegetéssel való fenyegetést mutatja be, viszont az is kiderül, hogy ez sosem következett be. Számos interjúalany viszont arról számol be, hogy több alkalommal is a fizikai bántalmazás volt a fegyelmezés eszköze:

„Papa az nagyon megalázott meg ilyenek és akkor elkezdtek ütni folyamatosan.” (15,5 éves lány a speciális ellátásból)

Interjúalanyaink elmondásai arra utalnak, hogy a férfiakra jellemzőbb a testi fenyegetés alkalmazása, ugyanakkor arra is látunk példát, amikor az édesanya is esetenként megüti gyermekét. A két szélsőség közt (nincs fegyelmezés – verés), egyéb alternatívákat is említenek a megkérdezettek, elsőként hozva a megvonást:

„Hát, így eleinte volt úgy, hogy elvonta a telefonomat, nem tudom, meg a számítógépet, meg a tévét, meg ilyenek, de utána viszont már nem. [...] beszélgettünk és akkor kértem tőle, hogy hát ne vonja el, mert hogy azért tényleg átgondoltam a dolgot és hogy legközelebb másképp fogom csinálni, és tehát megbízott bennem és működött a dolog.” (16 éves fiú a speciális ellátásból)

A gyermek számára fontos tárgy, vagy kellemes tevékenység megvonása mellett említésre került a megbeszélés. Több interjúalany számolt be arról, hogy nemkívánatos viselkedés esetén valamelyik, vagy mindkét szülő (vérszerinti és nevelőszülő egyaránt) verbális úton próbálta meg jobb belátásra bírni a gyermeket:

„[...] ha bármi rosszat csinálok, jó, hát ideges lesz, mert természetesen, hogy ideges lesz, de megért, és nem azt mondja, hogy úristen, hát most miért csináltad, meg lekiabálja a fejemet, nem, hanem hát leül velem és akkor elbeszélgetünk, hogy hát akkor ezt nem így kellett volna, hanem így.” (16 éves javítóintézetes lány a nevelőszülőjéről)

A leggyakrabban használt fegyelmezési eszközök tehát a testi fenyítés, valamint a probléma megbeszélése. Az elmondottak alapján a megbeszélés lényege a helytelen magatartás elítélésében és a kívánatos viselkedés megfogalmazásában rejlik. Az interjú keretei azonban nem terjedtek ki annak feltérképezésére, hogy a szülők mely cselekedeteket helytelenítették.

Családi kapcsolatok alakulása a bekerülést követően

Az interjúalanyok elmondásai alapján stabilnak tűnnek a családi kapcsolatok (ott, ahol van kapcsolat a családdal), szinte minden megkérdezett személyt rendszeresen látogatja valamely, vagy több családtagja, a csomagküldés is gyakori:

„Mindig küldenek. Mindig lecsesznek (sic!) itt a rendészek, hogy miért hoznak ennyi, ekkora csomagot. [...] Ez előtti napon is 2 csomagom jött, 10 kg, és postai csomag, úgy, hogy nem volt beszélőm, és ezért is szóltak. Mikor beszélőre jön anya, nagyon sokat hoz, és nem egyszer, kétszer-háromszor is küld pluszt.” (15 éves javítóintézetes fiú)

A látogatások motivációjaként azonban nem minden esetben az érzelmi kötődést, törődést vélik felfedezni, és a neveltek olykor szkeptikusak a családtagok valós érdeklődését illetően. A kapcsolattartást néhány esetben fenntartásokkal fogadja a növendék és bizalmatlan hozzátartozói irányába:

„Anyá, az hát próbált, próbálja helyrehozni a dolgokat, mert ugye jár be hozzám minden hónapban beszélőre, mindig küldi a csomagokat, veszi a ruhát,

cipőket meg ilyeneket, meg megvesz nekem mindent, csak szerintem nem lehet ezt helyrehozni, ezeket az éveket, amikor nincs ott a szülő a gyerek mellett, amikor az első lépéseit kihagyja. [...] Anya most úgymond mellett áll, idézőjelben. Mondjuk már 2 hónapja nem volt nálam beszélőn, most lesz a harmadik hónapja, hogy nem láttam. Megint kezdi azt, amit régen. [...] Mondom neki, hogy írjon, én írok neki levelet, de nem ír vissza levelet. Hívom, nem mindig veszi fel a telefont. Csak annyi, hogy beszélőre eljön, az az egy óra. Annyi. Csomagot sem mindig ő teszi fel, hanem a Mama.” (14,5 éves fiú speciális ellátásból)

Egy fiatalokú állítása szerint, azért nem kérte a személyes kapcsolattartást nagyszüleiével (akik felnevelték), mert úgy vélte, hogy komoly anyagi terhet róna a családra a fővárosba való felutazásuk az ország távolabbi részéről. Elképzelhető, hogy az utazással járó költségek más családoknak is problémát jelenthetnek, és nehezíthetik a kapcsolattartást. A személyes találkozásokon kívül a neveltek más módokon is igyekeznek ápolni kapcsolataikat szeretteikkel, több-kevesebb reménnyel. Az elmondottak alapján a telefonos hívások, és levelek jelentik az egyetlen kezdeményezési, kapcsolattartási formát a növendékek számára:

„Mamát szoktam hívni, Mama még úgy, ahogy visszahív. [...] Telefonon mindig hívom őket, minden héten, 10 percet beszélék velük, ja. Mondták, hogy eljönnek most 19-én beszélőre, 2 éve nem láttam őket. [...] őket nem hívtam el direkt. Ők mindig mondták, jönnének, csak azt tudom, hogy mennyi pénzbe kerül ide feljönni meg vissza.” (14,5 éves fiú speciális ellátásból)

A családi kapcsolatok ápolása látszólag mind a neveltek, mind hozzátartozóik részére fontosnak tűnik. Szabadulás, illetve kikerülés után, a társadalomba való visszailleszkedésük nem elhanyagolható szempont, hogy milyen társas támogatottsággal rendelkezik az egyn.

A család és a gyermek szerepe

Családi háttér minőségétől függetlenül a megkérdezettek egyetértenek abban, hogy fontos a család. Kérdésünkre, hogy mit jelent számára a család, nem egy esetben kaptunk olyan választ, mely arra utal, hogy mindenkinek felett álló jelentőséggel bír. A bizalmon kívül más szempontok is felmerültek, amiért fontos a család a megkérdezettek számára, például igényességre sarkall:

„Láttam olyan embereket, akik egyedül élnek, ők teljesen elvannak a saját kis világukba’. Hát ugye sok embert láttam, aki egymaga van. Nem tartja úgy a divatot, nem fordít magára annyi igényt, mert ha van valakinek egy barát-

nője, vagy egy élettársa, akkor mindenbe próbál neki megfelelni, és próbálja neki nyújtani önmagát. [...] Hát énnekem, ha úgy adódna, hogy egyedül kéne, akkor már tök mindegy lenne. [...] Akkor inkább már – na, nem bírnám egyedül.” (15 éves javítóintézetes lány)

A család jelentősége legtöbbször egyéni szempontokat kiszolgáló közegként jelenik meg, és csupán egyetlen esetben fejeződik ki a kölcsönösség. A biztonság, valahova tartozás, példamutatás, érzelmi kapcsolatok nem kerültek említésre.

A család fogalmának meghatározása során egyértelműen megjelent az, hogy a gyermek a család része. A megkérdezett interjúalanyok közül hat fiatalnak van gyermeke: két főnél jelent meg az, hogy később tudták meg, hogy van gyermekük:

„Nekem is van egy kislányom, most lesz 1 éves. Rossz volt azt is megtudni. Első szünetem volt nyáron, ott tudtam meg, hogy hozta babakocsiba.” (16 éves javítóintézetes fiú)

Az egyik lány javítóintézetbe kerülését követően elszakadt gyermekétől, nincs alkalma igazán megélni az anyai szerepet. A rendszeres, de gyakran nem nevezhető látogatási lehetőségek lehetővé teszik ugyan a kapcsolattartást, de nyilvánvaló, hogy fennáll annak a veszélye, hogy érzelmileg eltávolodik a gyermek a büntetését töltő szülőtől, hiszen a fizikai távollét, valamint az érintkezések szigorú szabályozása mellett a szülő nem tud jelen lenni gyermeke mindennapjaiban és érzelmi támaszt nyújtani neki.

Többen megfogalmazzák, hogy szülőként szeretnék mindazt megadni gyermeküknek, amit saját elmondásuk szerint ők nem kaptak meg, illetve abban látják legfőbb szerepüket, hogy gyermekük ne váljon deviánssá:

„Hát, hogy normálisan éljen, ne keveredjen semmilyen bűncselekménybe, mert rettentő ez az élet így. Hát meg tanuljon, mert a tanulás az sok mindenben segít.” (15,5 éves fiú a speciális ellátásból)

Néhány megkérdezett egyértelműen szeretné elkerülni saját szüleinek/nevelőszüleinek mintáját. A gyermeknevelés során közvetíteni kívánt értékek között számos társadalmilag is elfogadott és a társadalom által általánosságban pozitívnak vélt érzelmet kívántak kifejezni, magatartásformát, normát kívántak követni a családon belül:

„Hát a szeretetet muszáj megadni, mert szeretet nélkül érzi magát és akkor előbb-utóbb ő is elkanászosodik. Belemegy csúnyább bűnözésekbe, meg ilyenek. [...] A törődés.” (14,5 éves fiú speciális ellátásból)

Többen felhívják a figyelmet az önkárosító magatartások kerülésének fontosságára is. Úgy tűnik, hogy aki korábban, a zárt intézetbe kerülés előtt ilyen tevékenységeket rendszeresen folytatott, mégis, gyermekét óva intené az alkohol- és kábítószer-fogyasztástól – bár nem biztos, hogy ez hatékony, sikeres stratégia a megelőzésre. Néhány fenti példában is megjelenik, hogy a nevelés során legtöbben a családon belüli beszélgetések, érvelés, meggyőzés jelentőségét emelik ki:

„Ne drogozzon, elmagaráznám neki, amikor már idősebb lenne, ilyen 13 éves, és látnám, hogy kezdene belemenni az éjszakába. Nyugodtan menjen, csak ne csinálja, és elmagaráznám neki; hogy ha nem engedem neki, akkor nem engedem meg azt, hogy menjen bulizgatni, menjen, érezze jól magát, akkor ő nagyban fogja csinálni, és nem csak azt fogja csinálni, hanem azt is, hogy elkezd drogozgatni. És hogy ha meglátom azt, hogy nem azt csinálja, amit mondok, például megtiltom neki, hogy drogozzon és egyszer meglátom, vagy észreveszem azt a tünetet rajta, akkor nem engedem el.” (16 éves javítóintézetes lány)

Többen előtérbe helyezték a szóbeli magyarázat mellett az elkényeztetés elkerülésének fontosságát, valamint a korlátok, határok felállítását a gyermeknevelésben:

„Meg, hát nem az, hogy úgy annyira elkényeztetni, jó, mert amire szüksége van, azért mindent megadni neki, de nem annyira elkényeztetni. [...] Hát, hogy mondjuk, bemegyünk egy boltba és akkor azt mondja, hogy neki most minden kell, és akkor mindent megveszek neki. Tehát nem. Szerintem ez túlzás. Tehát szerintem van egy határ, amikor már azt kell tudni mondani, hogy nem.” (15 éves javítóintézetes fiú)

Említésre méltó, hogy a szülői magatartás fontossága nem kapott kifejezett hangsúlyt az interjúk során, ez nem feltétlen jelenti azt, hogy a megkérdezettek elhanyagolják ennek jelentőségét: anyai szinte bizonyos, hogy nem ez az első, ami eszükbe jut a neveléssel kapcsolatban. A fiúk rámutattak a férfi és nő eltérő családi szerepére:

„Ha szeretne, akkor dolgozhat is, de én azt szeretném, hogy ne dolgozzon, élje a maga életét, hogy mehet bárhova nyugodtan, én nem azt mondom, hogy ne menjen sehova, csak hogy legyen otthon inkább, mert szerintem az a feladata, hogy ne dolgozzon, az otthoni feladatokat csinálja. Most nem ő a férfi, hogy eltartsa, a férfi dolga eltartani a családot...” (15 éves javítóintézetes fiú)

Fenti idézetek azt a klasszikus elgondolást sejtetik, mely szerint az anyának lenne nagyobb szerepe a gyermeknevelésben, illetve rá hárul nagyobb felelősség a családi tűzhely őrzésében, míg az apa elsődleges feladata az erőforrások előteremtésében rejlik.

A családi kapcsolatok a kikerülést követően

Azokban az esetekben, amikor eleve nincs, vagy még a bekerülést megelőzően elidegenedett, megromlott a viszony a családtagokkal, a növendékek sem vágyanak vissza az adott családi közegbe:

„Ha viszont kiengednek most, akkor meg még 17 leszek, 18 éves koromig ott kell legyek anyánál, és mihelyst betöltöm a 18-at, én megyek el onnan, megyek külön, élem az életemet, magam megpróbálok. Barátnőmmel, ha majd lesz....” (15 éves javítóintézetes fiú)

A kapcsolatok pozitív irányú változásával kapcsolatban néhány fiatalkorú biza-kodónak tűnik, de vannak fenntartásaik:

„Nem fogok tudni megbocsájtani neki, csak betettem a szőnyeg alá, nem fog-lalkozom vele, most azt nézem, ami most van, annak örülök, ami most van. Mellettem áll és próbálkozik. Úgyhogy meglátjuk mi lesz ebből.” (14 éves fiú a speciális ellátásából az édesanyjával kapcsolatban, aki csecsemőkorában elhagyta)

Egyetlen esetben számolt be egy fiatalkorú arról, hogy hiába vágyik haza a család-jához, állítása szerint a javítóintézeti nevelés letelte után akarata ellenére lakásott-honba kell mennie. A családi kapcsolatok rendeződése a fentiek alapján többesé-lyesnek mondható: a megkérdezett alanyok egy része, bevallása szerint törekszik újraintegrálódni a családjába és optimista ezen a téren, másik része fenntartásokkal áll a kapcsolatfelvétel elébe, illetve vannak olyanok is, akik távolodni szeretnének hozzátartozóiktól.

Összefoglalás

A fiatalkorú bűnelkövetők családjában a zaklatás nem egyetlen formában jelent meg: fizikai és érzelmi formát öltött, az érintett személyiségre gyakorolt hatása minden értelemben összetett. A családi légkör a szociális normák elsajátítását és internali-zálását megfelelő modellek híján nem segítette elő. Ezek a fiatalok nem rendelkez-tek/rendelkeznek biztos háttérrel, így sokkal jobban befolyásolhatók voltak rossz irányba; nem volt igazán gyermekkoruk, nem élték át a közös játék, a kirándulás élményét, nem szembesültek a bizalmat, szeretetet, biztonságot sugalló légkörrel. Jól látható volt, hogy a fiatalok családjában kevés figyelmet fordítottak az egyes csa-ládtagok egyéni érzékenységére, véleményére, az érzelmi kötelékek hiányoztak vagy pedig erősen eltorzultak. Egy ilyen családi közegben a fiatalok a normális fejlődéssel járó serdülőkori krízisek megoldására sem voltak képesek, a feszültségek leküzdé-sében nem biztosított társas támaszt a család, magukra maradtak problémáik meg-

oldásában. Ebből kiindulva nem meglepő, hogy igen nehezen tudták megfogalmazni, hogy számukra mit is jelent a család és milyen képük van jövőbeli családjukról.

Számottevő különbség nem volt a speciális gyermekotthonban nevelkedők és a javítóintézetes fiatalok gyermekkoruk között, ugyanakkor jövőképüket tekintve a javítóintézetes fiatalok között többen rendelkeztek nagyon határozott véleménnyel a gyermekek neveléséről: szinte mindannyian megfogalmazták, hogy jobb sorsot szánnak gyermeküknek, de azt, hogy mindezt hogyan és miként szeretnék megtenni, nem tudták részletezni. A hagyományos nemi szerepeknek való megfelelés jól tetten érhető: a klasszikus férfi és apa szerepet nemcsak a fiúk tartották fontosnak, hanem a lányok is. A női szerepnél a háztartás vezetése, a család összetartásának gondolata jelent meg. Egyértelműen szembesülhettünk azzal, hogy a gyermekkel rendelkezőknél sem jelentek meg tudatos gondolatok sem a gyermekek neveléséről, sem pedig a párkapcsolatról. Bár szülőkké váltak, de pszichológiai értelemben a szülői felelősséget nem vállalták fel meggyőzően.

Irodalom

- Bagdy, Emőke (1995): *Családi szocializáció és személyiségzavarok*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Farrington, D. P. (2012): *Childhood risk factors for young adult offending: Onset and persistence*. *Young Adult Offenders: Lost in Transition?* Routledge, London
- Hegedűs, Judit (2010): *Gyermeksorsok, életutak a javítóintézeti világból*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Hegedűs, Judit – Farkas, Johanna – Fekete, Márta – Ivaskevics, Krisztián – Molnár, Katalin – Sipos, Szandra (2016): *Bűnelkövetők családi háttere*. In: Földvári, Mónika Tomposné Hakkel, Tünde (szerk.): *Riport a családokról: A Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet kutatási eredményei 2015*. Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet, L'Harmattan, Budapest: 351–385.
- Herczog, Mária (1994): *Fiatalkorú bűnelkövetők családi háttere*. KKT, Budapest
- Nisar, M. – Ullah, S. – Ali, M. – Alam, S. (2015): *Juvenile Delinquency: The Influence of Family, Peer and Economic Factors on Juvenile Delinquents*. *Scientia Agriculturae*, 1. 37–48.
- Solt, Ágnes (é. n.): *Peremen billegő fiatalok. Veszélyeztető és kriminalizáló tényezők gyermek- és ifjúkorban. Szociokulturális háttér-viszonyok*. http://www.szochalo.hu/fileadmin/szochalo/Uj_Szochalo/tudomany/deviancia/peremenbillegofiatalok.pdf (Utolsó letöltés: 2015.12.05)

Gyermekvédelem a változás-elmélet tükrében

RÁCZ ANDREA

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar, Szociális Munka Tanszék

ABSZTRAKT

Alapvető, hogy a gyermek egyéni szükségletei határozzák meg, hogy milyen szolgáltatásokra van igény és ezek hogyan tudnak adekvát szolgáltatói válaszokat adni a gyermek problémáira. Hazánkban a gyermekvédelmi szakellátás működését jellemzően kevésbé megalapozott szakmai elvek mozgatják, a szolgáltatás tervezése és nyújtása ad hoc jellegű, a gyermekvédelemben a tudatos tervezés nincs jelen. A tanulmány a „Jó szülő-e az állam?” témájú kutatás keretében kapott főbb kvalitatív eredményekre épül. Célunk, hogy feltárjuk, hogy a gyermekvédelmi szakellátás rendszerében (intézményes és nevelőszülői ellátás) hogyan történik a gyermeki szükségletek kielégítése, a rendszer hogyan szolgálja a gyermek legjobb érdekét, a gyermekvédelmi szakemberek véleménye szerint milyen diszfunkciók azonosíthatók rendszerszinten.

KULCSSZAVAK: gyermekvédelem, gyermeki szükségletek, tudatos/ad hoc tervezés a gyermekvédelmi szakellátásban, korporált szülőség

ABSTRACT

Child protection in light of the Theory of Change

It is essential that the child's individual needs determine the required services and how these can give adequate responses to children's problems. In Hungary, the child protection system is driven by less established professional principles, service planning and provision are of an ad hoc nature, child protection services lack any conscious design. The present study is based upon main qualitative results obtained from the research subject of "Is the State a Good Parent?". Our goal is to reveal how the child's needs are met in the system of the Hungarian child protection services (institutional and foster care), in what way the system can serve best the interests of the child, what systemic flaws can be identified according to child protection experts opinion.

KEY WORDS: child protection, children's needs, clever/ad hoc planning in child protection services, corporate parenting

Bevezetés

A gyermekvédelem feladata egyfelől társadalmi szinten értelmezett, mely a társadalmi integráció elősegítését célozza a hátrányos helyzetű, veszélyeztetett vagy gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekek vonatkozásában, másfelől pedig gyermeki szinten értelmezhetjük, ahol az adott gyermek fejlődését szükséges biztosítani. Korrekciós intézmény, mely a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésére, egyéni szinten pedig a gyermek személyiségének fejlődésére, hátrányainak kompenzálására irányul. Szükség esetén a legtermészetesebb társadalmi intézmény pótlására szolgál, de a családi szeretetet és identitást nem tudja helyettesíteni, így szükségletkielégítő funkciója normatív szabályokra épülő. Az állam felelőssége, hogy biztosítsa a jogszabályi kereteket, meghatározza az intézményrendszer feladatait, finanszírozza a rendszer zavartalan működését, ellássa a szakmai felügyeletet. Szabályozási feladatköréből következően garantálja és folyamatosan ellenőrzi a gyermekvédelem mint közszolgáltatás színvonalát (Domszky 1999a; 1999b; 2011). A gyermekvédelem céljai kijelölik a szakmai munka keretrendszerét is, amelyben elvárásokat támasztunk a gyermekekkel és fiatalokkal, valamint a gyermekvédelmi rendszerben nagykorúvá váltakkal dolgozó szakemberekkel szemben az ellátás típusától, munkakörüktől, végzettségüktől függetlenül.

A mainstream gyermekvédelemben a korporált szülői szerepvállalás kötelezettséget és egyben lehetőséget is jelent, hogy a gondozott gyermekek és fiatal felnőttek jövője a családban élő társaikhoz képest is megfelelő legyen. Akkor tekinthető az állam jó szülőnek, ha képes felelősséget vállalni a gondozott gyermekekért, kielégíti az egyéni szükségleteiket, és ha arra törekszik, hogy a gondozott gyermekeknek is ugyanolyan jó eredményeik legyenek az iskolában, valamint az élet más területein, mint amelyet bármilyen más felelősségteljes szülő kívánna a saját gyermekének. A fiatal felnőttek vonatkozásában a jó szülőség az önálló, független életre való felkészítést jelenti megfelelő szintű oktatási részvétel és munkaerőpiaci integráció biztosítása által. A nevelőszülőkkel szemben is – az állami gyermekvédelem otthont nyújtó tagjaként – ugyanilyen elvárások fogalmazódnak meg (Scottish Government 2008, Corporate parenting strategy for Clackmannanshire 2009–2012, Parent & child fostering scheme procedures 2010–2013).

Jelen tanulmányban a Jó szülő-e az állam? című kutatás¹ kvalitatív szakaszában kapott legfontosabb eredményeket ismertetjük, amelyek a gyermeki szükségletek kielégítéséhez és a tervezés dinamikájához, jellegéhez kötődnek.

¹ A Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszékén az egyetem finanszírozásában 2013. július 1. és 2014. június 30. között megvalósuló kutatás (nyilvántartási szám: RH/885/2013) kvantitatív és kvalitatív módszerre épült, a célja, hogy általában a korporált szülői feladatellátáshoz és felelősségvállaláshoz kötődően a gyakorlati munkát meghatározó elveket és szakmai koncepciókat vizsgáljuk meg. A kvantitatív kutatási szakaszban egy online kérdőív került kiküldésre a működtetők számára, amelyben jellemzően attitűdkérdéseket és gyermekvédelmi fogalmak, terminológiák definiálását kértük a vezetők-től. Az interjúk elemzésében Freisinger Balázssal dolgoztam együtt.

Módszertan

A kutatás keretében négy egyéni interjú és három fókuszcsoportos interjú készült. A csoportokat három szempont szerint szerveztük, fenntartók szerint (állami, egyházi, civil fenntartó) az esetleges különbségek feltárása érdekében, ellátástípus túlsúlya szerint az egyes jellemző modellek mélyebb megismerése érdekében (nevelőszülői, gyermekotthoni túlsúly) és problémafókuszokhoz igazodóan. A fenntartói fókuszcsoportba a gyermekjóléti alapellátás részéről is meghívtunk egy szakembert az együttműködés összehangoltságának feltárása érdekében. Egy csoport Budapesten, kettő pedig Debrecenben, a Hajdú-Bihar megyei szakemberek megszólításával valósult meg. A meghívottak különböző munkakörben dolgoznak, mint nevelőszülő, nevelőszülői tanácsadó, gyermekfelügyelő, nevelő, intézményvezető, gyermekvédelmi gyám, illetve gyermekjóléti szolgálat családgondozója. Emellett a fiatalok véleményének megismerése érdekében a FICE Magyarországi Egyesületének engedélyével a XV. Gyermekparlamenten megkérdeztük, hogy a delegáltak szerint jó szülő-e az állam. A kvalitatív kutatási szakaszban az alábbi kérdésekre kerestük a választ:

- A szakemberek milyen strukturális problémákat látnak a gyermekvédelem rendszerében?
- Az elmúlt évek fejlesztéseit és annak célelérését hogyan látják?
- Milyen hiányosságokat, fejlesztendő területeket tudnak azonosítani?
- Hogyan látják a gyermekvédelmi szakellátás oldaláról az egyes szereplőkkel való kapcsolatot (vér szerinti család, gyermekjóléti alapellátás, szakellátás szereplői, társágzatokkal való együttműködés, mint oktatás, egészségügy, közművelődés)?
- Hogyan értelmezik a korporált szülőség fogalmát és annak gyakorlatban való megjelenését?

A következőkben a szakemberek és a gyermekparlamentari képviselők véleményét mutatjuk be a gyermekvédelem szükségletkielégítő funkciója mentén.

Néhány szakellátási tendencia

A gyermekvédelmi szakellátási tendenciákat nézve elmondható, hogy 2000–2008 között a kiskorúak számában csökkenés, míg a nagykorúakéban növekedés volt megfigyelhető, 2011-től a kiskorúak száma újra emelkedést mutatott és meghaladta a 18 ezret. 2010-től kezdve a nagykorúak számában közel 700 fős csökkenés figyelhető meg. A csökkenés az utógondozói ellátás jogszabályi változásaira vezethető vissza. A KSH (2014) adatai szerint 2013-ban 18674 kiskorú (gyermek és fiatal) nevelkedett a szakellátás rendszerében, közülük 63,8% nevelőszülőknél élt (11918 fő).

A két nagy ellátási forma szerepének változása kapcsán elmondható, hogy 1997–2000 között az intézményes ellátás dominált, 2001–2003 között 50-50%-ban voltak intézményes és nevelőszülői ellátásban elhelyezve a kiskorúak. A nevelőszülői ellátás felé való elmozdulás már 2004-ben kezdődött meg, azonban jelentős növekedés

2010-től mutatható ki. A gyermekotthoni férőhelyek száma tárgyévben 9241 volt, ennek közel 30%-a általános gyermekotthonban biztosított, szintén ilyen arányban vannak a lakásotthoni férőhelyek (30,5%), míg a speciális gyermekotthon és lakásotthon férőhelyeinek aránya 5,7%. A különleges gyermekotthon és lakásotthon férőhelyeinek aránya 21% (KSH 2014). Mind a nevelőszülői ellátás, mind az intézményes ellátás a legkiterjedtebb Budapesten, Pest megyében, Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben. A nevelőszülői hálózatok 26,5%-a az Észak-Alföldön található, 17%-a pedig a fővárosban. Jelentős még a dél-alföldi régió, ahol a hálózatok 16,4%-a működik (KSH 2014).

A társadalmi integráció szempontjából kiemelten fontos az oktatási részvétel támogatása. A középiskolai tanulmányok folytatása mentén való különbség jól látszik a két ellátási típusban: 2011-ben a 15–17 éves gondozottak arányában a gyermekotthonban élők közül mindösszesen 10,3% részesült érettségit adó képzésben, a nevelőszülői ellátáson belül ez az arány 31,7%. A nevelőszülők jobb eredményességét jelzi azon összesített adat, hogy a korosztály 86%-a, szemben a gyermekotthoni populáció 61,1%-ával középiskolában tanul (Papházi 2014: 187).

Az állami gyermekvédelem gyermeki szükségletkielégítő funkciójának vizsgálata

Az interjúalanyok véleménye szerint a gyermekvédelmi szakmai elvek és az előírás-ként rendelkezésre álló döntési mechanizmusok gyakorlati alkalmazása sok esetben nem történik meg a valós élethelyzetekben rendszerszerű eljárás-ként, csak a mindenkori viszonyoknak alárendelt, a rendszerszintű eljárást alkalmazó szakember aktuális ismereteitől és szemléletétől függő eseti eljárás-ként és esetleges beavatkozásokkal kiegészítve.

Több megkérdezett is rendszerszintű problémaként azonosítja az alap- és a szakellátás együttműködésével kapcsolatos anomáliákat, melyek a két részrendszer kommunikációjának és eljárásrendben történő összekapcsoltságának hiányosságaira vezethetők vissza. A szakmai elvek maradéktalan érvényesülésének gátjaként leginkább a részletesen kidolgozott protokollok nemléte, illetve meglétük esetén azok gyakorlatba való beépületlensége jelölhető meg okként.

„Az alapellátás és a szakellátás közötti együttműködés változó. Nagyon függ az együttműködésre kötelezett intézményektől, az intézményi kultúrától, a szakemberek személyiségétől, a szakemberek szakmai felkészültségétől. (...) Mára már azt mondhatjuk, hogy rálátnak egymás tevékenységére, de még mindig van egy ilyen vélekedés a szakellátásban, hogy a gyerekjólét csak akkor jelentkezik, amikor felülvizsgálatra kerül sor. Ugyanakkor a szakellátásban találkozom nagyon sokszor egy ilyenfajta hibázató véleménnyel. A gyermekjólétben meg a szakellátással kapcsolatosan van egyfajta bizalmatlanság. Mintha úgy éreznék időnként, hogy nem biztos, hogy a szakellátás-

ban jó helyen lesznek a gyerekek, amiben nyilván bizonyos sztereotípiák, meg előítéletek játszanak szerepet, mert a szakellátás '97 előtt azért teljesen más volt, mint jelenleg.”

A családból történő kiemelés folyamatának központi alapfogalma, a veszélyeztettség is olyan szakmailag nem tökéletesen definiált tartalommal bíró rendszerem, mely a szakszerű és kiszámítható eljárásvezetést lehetetleníti el. Az alapellátás jövőbeli fejlesztésére a szakellátás vállalt feladatainak teljesíthetősége érdekében is szükség van. A családból való kiemelés után a tapasztalatok szerint a vér szerinti család jóformán teljesen kikerül a gyermekjólét látóköréből, hiszen a rendkívüli leterheltség nem teszi lehetővé, hogy a konkrét és közvetlen veszélyeztettségben lévő esetek mellett arra is jusson erőforrás, hogy a felbomlott családokat segítsék az újraegyesítéshez, vagyis a sikeres hazagondozáshoz szükséges feltételek megteremtésében.

A gyermekvédelmi gondoskodásba kerülők nevelőszülői vagy intézményes férőhelyen történő elhelyezésével kapcsolatban a szakemberek több elméleti és gyakorlati jellegű dilemmára is felhívták a figyelmet. A kiemelés, illetve az elhelyezési procedúra felől közelítve az első neuralgikus pont, melyre rámutattak, az elhelyezéssel és általában a kiemeléssel kapcsolatos döntések időbeni meghatározatlansága, vagyis az a bizonytalanság, ami a megváltozott élethelyzet tartóssága kapcsán mind a kiemelt gyermeknek, mind a befogadó közegnek (elsősorban nevelőszülői elhelyezéskor) problémát okoz. A kiemelés – a törvényi akarat és a gyermekvédelmi működést definiáló alapelvek szerint egyaránt – szándék szerint ideiglenes. Ez a nevelőszülői elhelyezés esetében feloldhatatlan ellentmondáshoz vezet, amennyiben nem eldönthető, hogy a legtökéletesebb befogadás érdekében a személyes kötődés kialakítása és erősítése-e a vezérelv, vagy éppen ellenkezőleg, a minél hamarabbi hazagondozás előkészítése érdekében a mélyebb kötődések kialakulásától való tartózkodás-e a megfelelő. Ehhez a dilemmához társul, hogy a hazagondozás lehetősége, valószerűsége a mindennapi működésben sokkal szélesebb skálán mozog és egyúttal sokkal inkább prognosztizálható, mint az elméleti megközelítés szerint.

„(...) kudarcra van ítélve, mert nem tudom elképzelni azt a helyzetet, hogy bekerül valaki a családba, és nekem azon kell dolgoznom, hogy ne szeressem meg, meg ne szeressen ő meg, vagy azon kell dolgoznom, hogy megszeressen. (...) Szerintem azért elég jól látható, amikor bekerül egy gyerek szakellátásba, hogy van-e reális esélye annak, hogy hazakerüljön a vér szerinti családjába. (...) Tehát, szerintem ebben sokkal felelősségteljesebben kellene a szakmának fellépnie. (...) Egészen másképp tudna a vér szerinti szülő is ehhez a helyzethez igazodni, a nevelőszülő is másképp tudna, és maga a gyerek másképp tudna a helyzethez igazodni, ha ezek tiszta helyzetek lennének.”

A nevelőszülői és az intézményes ellátás vizsgálatakor minden megkérdezett szakember a legfontosabb kiindulási pontnak azt tartja, hogy a két részrendszer még a működési sajátosságaik összevetésekor, hatékonyságuk vizsgálatakor sem állítható szembe egymással, azok egymást kiegészítő ellátási formaként, együttesen értelmezhetők csak, mint családot helyettesítő ellátások. Kifejezetten hibás elgondolásnak tartják azt, hogy akár az egyik, akár a másik ellátási forma túlzott dominanciába kerüljön, egyetértenek abban, hogy bizonyos irányelvek alkalmazása, prioritások felállítása (például a legfiatalabb korosztály nevelőszülőnél történő elhelyezésének vezérelve) szükséges, de azok gyakorlati alkalmazásakor sokkal hangsúlyosabban kellene reflektálni a mindenkori valós élethelyzetekre, mint ahogy az a jelenlegi gyakorlatban megvalósul. Fontosnak tartják, hogy a két ellátási forma sajátosságaiból következő előnyöket és hátrányokat minél tisztábban és pontosabban legyen képes megfogalmazni a szakma, és azokkal mint eszközökkel képes legyen bánni is. Míg az intézményes ellátási forma intézmény jellege, elidegenítő mivolta kevésbé családi nevelkedési környezetet biztosít, addig igaz, és legalább ennyire fontos, hogy ebben az ellátási formában a szakmai segítség rendelkezésre állása lényegesen magasabb színvonalú. Fontos az is, hogy a nevelőszülői ellátás sikere befogadó, valós családi kontextusba beengedő alaphelyzete miatt sokkal inkább függ a résztvevők, azaz a nevelőszülő, a gyermek és a nevelőszülői család többi tagjának személyes vonatkozásaitól, ami nemcsak egy sokkal inkább családi nevelkedési környezet kialakulásának lehetőségét hordozza magában, de az elhelyezés, illeszkedés vonatkozásában is sokkal több kritérium figyelembevételét kívánja meg.

„Pontosan ezért, mert a nevelőszülők beengedik a saját életükbe a gyerekeket, meg kell hagyni számukra azt a lehetőséget, hogy egyes gyerekeket ne akarjanak befogadni. Pont azért, mert emberek vagyunk, és nem gépek. Ennek ugye az a következménye, hogy lesz egy csomó gyerek, akit semelyik nevelőszülő nem akar elvinni, és ez abszolút tiszteletben tartandó, és tartható. Annak semmi teteje nincsen, hogy egy nevelőszülő azért vigyen el egy gyereket, mert azt mondják neki a hálózatban a fenntartói, hogyha nem viszi el, akkor nem marad nevelőszülő. Márpedig tudjuk azt, hogy most milyen kényszerek vannak amellet, hogy valaki mindenáron nevelőszülő akarjon maradni. (...) Ahol irtózatos méretű munkanélküliség uralkodik, ott a nevelőszülőség tulajdonképpen egy munkalehetőség.”

Fontos azonban látni, hogy a nevelőszülői és a gyermekotthoni ellátás funkciója és követelményrendszere nem lehet azonos. Az intézményes ellátási forma egyfelől azoknak a gyermekeknek megfelelő, akiknek a saját családba történő visszahelyezésére rövid időn belül van esély, valamint azoknak a 14–17 éves fiataloknak, akiknél a szakmai támogatás elsősorban a társadalmi befogadáshoz szükséges ismeretek, készségek megszerzésére, az önálló életvitel kialakításában való segítségnyújtásra irányul, illetve azoknak a neurotikus, pszichotikus, disszociális tüneteket mutató,

illetve deviáns magatartású gyermekeknek, akiknek a fejlesztése és gyógykezelése kizárólag intézményes keretek között lehetséges. Ezen utóbbi célcsoporttal köztudottan nem tud mit kezdeni az intézményrendszer. Az intézményes ellátási igényű csoportba sorolhatjuk a különleges szükségletű gyermekek és fiatalok közül elsősorban a középsúlyos és a súlyos fogyatékosokat és az ápolást-gondozást igénylő tartós betegeket is. Továbbá a testvérsorokat, amikor 4-5-6-7 testvér kerül egyszerre a szakellátás rendszerébe (Józsa 2005, Vidra Szabó 2000).

Az elhelyezési procedúra során a rendszerbe kerülő gyermekek szükségleteinek legmegfelelőbb ellátási hely megállapításakor a megkérdezett szakemberek mindegyike szerint jellemzően a rendelkezésre álló férőhelyek határozzák meg a Szakértői Bizottságok szakvéleményben foglalt javaslatát, nem pedig a gyermek valódi szükségletei. A gyermek valódi érdekeit felülíró pénzügyi okok motiválta döntések nemcsak a megfelelő ellátási tartalommal bíró férőhely kiválasztásánál, de nevelőszülői vagy intézményes ellátási forma közötti választás esetében is tetten érhetők, amennyiben azt az alapvető megállapítást, hogy a nevelőszülői ellátás lényegesen olcsóbb, a döntési folyamatban is magas prioritású érvként kezelik a szakemberek.

A szakemberek felhívják a figyelmet arra, hogy a gyermekvédelmi rendszer mai működését sajnálatos módon jellemzően ad hoc döntési folyamatok határozzák meg, melyek háttérben egyértelműen az alulfinanszírozottság áll. Az 1997-es átalakítás, azaz a nagy intézmények kiváltása, mint a rendszer újraszervezésének fordulópontja is olyan folyamat volt, melyhez nem, vagy nem elégséges mértékben álltak rendelkezésre anyagi források (Vidra Szabó 2000). A lakásotthoni struktúra kialakításakor rendszerszinten kódolt kockázatok kerültek a struktúrába, melyek leginkább a rendkívül forrásigényes működtetésben nyilvánulnak meg. A tömeges elhelyezéshez képest a kis létszámú, jellemzően kistélepüléseken működő lakásotthon a gyermekek és a szakemberek számára is új típusú kihívásokat rejt, melyekre megfelelő felkészítés, az új helyzet kezelésére alkalmassá tevő képességeket fejlesztő, célzott képzés hiányában a szakemberek nem képesek megfelelő támogatást adni a nevelésükre bízott gyermekek számára.

„A gyerekek elmondták, hogy ők egyszerűen azért szöknek a lakásotthonokból, mert nem tudnak mit kezdeni a szabadsággal, meg a kis létszámmal. Hozzá volt ahhoz szokva, hogy egy nagy intézményben biztos talál kapcsolódási pontokat, és nem tud azzal mit kezdeni, hogy 8-10-12 gyerek között kellene neki valami pozíciót találnia magának. Ezeket mind a gyerekek visszajelezték, hogy elmagányosodva érezték magukat. (...) Nem tud azzal mit kezdeni, hogy most egy 500 fős településen kellene neki megtalálni a helyét egyik napról a másikra. Tehát nem lett fölkészítve se a gyerek, se a felnőtt, és ugyanezeket a felnőttek is meg tudták fogalmazni.”

A lakásotthoni struktúra ellenében a nevelőszülői hálózatok fejlesztése ugyanakkor a megkérdezett szakemberek véleménye szerint a jelenlegi formában nem meg-

felelő válasz a problémára. A fejlesztés mértéke, intenzitása az átalakításra szánt idő rövidege tükrében egyértelműen eltúlzott, másrészt, ahogy a korábbi tapasztalatok mára bizonyították, hogy a lakásotthoni ellátástípus nem lehet alkalmas minden vonatkozásban a korábbi intézményi struktúra kiváltására, úgy a nevelőszülői hálózat erősen dominánssá fejlesztése sem lehet jó döntés. A legutóbbi időkben megfigyelhető kezdeményezés, melyben a gyermekotthonokhoz rendeltén működik egy-egy nevelőszülői hálózat, igen kedvező gyakorlat kialakulásának kezdeménye lehet. A civil és egyházi fenntartásban már megvalósult ilyen típusú együttműködések elterjedése az egész rendszerben kifejezetten kívánatos lehetne.

Fiatalok véleménye az állam szülői szerepvállalásáról

A XV. Gyermekparlamentnek 35 delegáltja volt, mindenki írásban válaszolt arra, hogy jó szülő-e az állam és válaszukat indokolták is. A 35 fiatalból 14 úgy vélte, hogy az állam nem tekinthető jó szülőnek, 11 fő részben jónak, részben rossznak tartja az állam szülői szerepvállalását, 8 gondozott szerint egyértelműen jó szülő az állam, két fiatal pedig nem tudta ezt megítélni.

Az állam szülői szerepvállalása a pozitív vélekedések függvényében ahhoz kötődik, hogy kielégíti a gondozottak szükségleteit, ruhát, szállást ad, szociális biztonságot nyújt, iskoláztatja a gyermekeket, tehetséggondozó és felzárkóztató programokat nyújt, és családpótló szerepet tölt be. *„Mindent megpróbál megtenni azért, hogy mi, hátrányos helyzetű fiatalok, ne szenvedjünk hiányt semmiben sem.”*

A negatív vélemények számos rendszerbeli hiányosságra utalnak. A fiatalok többsége úgy véli, hogy nem igazodik a rendszer az egyéni szükségletekhez, az egyéni igényeket, vágyakat, jövőbeli terveket nem veszi figyelembe. Sokszor jogsértő bánásmódokban részesülnek a gyermekek és fiatalok, például nem nevelkedhetnek együtt a testvéreikkel. A rendszert nem tartják igazságosnak, úgy vélik, hogy a rendszer különbséget tesz a gondozottak között, az egyes szakembereken múlik, hogy ki mit tud elérni a gyermekvédelmi szakellátásban való nevelkedése során. Nagy különbségek vannak az intézmények és a nevelőszülők anyagi lehetőségei terén pl. a tanulmányok támogatása vagy a szabadidő szervezése terén (Rácz 2012, Rácz – Korintus 2013).

A fiatalok véleménye szerint a hátrányokat a rendszer nem tudja maradéktalanul kompenzálni, a szabályok sok esetben kiszámíthatatlanok. A fiatalok kiemelték, hogy a rendszer személytelenül működik, a szakemberek nem törekszenek arra, hogy megismerjék a gondozottak tulajdonságait, képességeit, kapacitásait, és elvárásrendszerüket ezekhez igazítsák (Rácz 2012). Az állam negatív megítélése leginkább ahhoz kötődik, hogy elválasztja a szülőktől a gondozottakat és nem képes szeretetet adni a gyermekek számára. *„(...) az államot nem érdekli az állami gondozottaknak a sorsa.”*

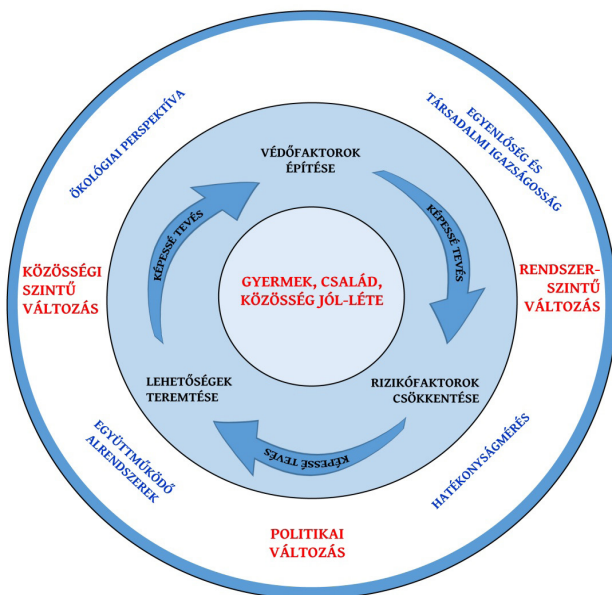
Összegzés

A kutatás kvalitatív eredményei és a gyermekparlamentari küldöttek véleménye alapján komoly problémát jelent, hogy a gyermekvédelemben a szakmai, tartalmi változások többnyire csak egyéni kezdeményezéseknek köszönhetők. A jelenlegi szakellátási rendszerben nincs minőségbiztosítás, nincs eredményesség- vagy hatékonyságmérés (Herczog 2001, Szikulai 2006, Rácz 2012). Nem biztosított a gyermekek szükségleteinek a teljes körű kielégítése, a férőhelyek tervezése esetleges, az ellátások kiépültsége jelentős regionális különbségeket mutat, így előfordulhat az, hogy területileg más-más problémák válnak gyermekvédelmi problémává. A speciális és különleges gyermeki szükségletekre képtelen reagálni a rendszer, különösen a nevelőszülői ellátás keretein belül (Rubeus Egyesület 2013). A szakmai szabályok azért is lennének elengedhetetlenül fontosak, mert meghatározzák, hogy mit kell tudniuk a szembereknek és ezzel párhuzamosan mit nyújt az adott intézmény/ellátás a gyermekeknek és vér szerinti családjuknak. A szakmai szabályok a szükségletek kielégítése terén magukba ötvözik mindazokat a feltételeket, módszereket, követelményeket és tudásokat, amelyeket a gyermekvédelmi szakemberekkel szemben támaszthatunk (Domszky 2004). Ezek nélkül azonban csak érzelmi alapon álló, egyes emberek lelkes vagy kevésbé áldozatkész munkája fogja meghatározni a gyakorlati működést, s mindez egyértelműen rendszeranomáliákhoz, diszfunkcionális működéshez és a gyermeki jogok védelme helyett azok sérüléséhez vezet. Az állam csak pótolni lehet hivatott a család szerepét, a megkérdozett szakemberek és fiatalok szerint nem lehet jó szülő az állam, amíg a szülői feladatokat ellátó szakembereit nem teszi jó szülővé, azaz alkalmassá arra, hogy a szakmai munkára koncentrálván, saját helyzetükkel elégedetten és proaktívan végezzék feladataikat.

A szükséges rendszerszintű változásokról beszélve a megkérdozett szakemberek legfontosabb kitűzendő célként azt fogalmazták meg, hogy valóban rendszerszemléletű átalakítások történjenek, a részterületek összefüggéseivel is számoló komplex beavatkozások mentén, nem pedig egymástól független, elszigetelt, projektszerű fejlesztések, beruházások keretében, egyfajta barkácsolásként. Fontos konceptuális alapvetésként fogalmazódott meg, hogy a gyermekvédelem a priori küldetésével összhangban globális megközelítésként a családok támogatásának kellene a közép-pontban állnia a közösségi erőforrások becsatornázása által és csak ennek égisze alatt tekinteni gyermekjólétre és gyermekvédelemre külön-külön alrendszerként (Trocmé 1999). A családok erősítése öt, egymással összefüggő védőfaktor erősítése mentén támogatható a gyermekes családokkal együttműködő informális és formális segítőrendszerek révén, mint 1) szülői reziliencia támogatása, mely a gyermekhez és a szülőséghez való pozitív hozzáállást és problémás élethelyzetekben is megfelelő szülői reakciókat, stresszkezelést jelent; 2) társas kapcsolatok ösztönzése, mely a helyi erőforrások informális segítségét is képes mobilizálni; 3) szülői neveléssel és gyermeki fejlődéssel kapcsolatos ismeretek, adekvát, egyéni igényekhez igazított gyermeknevelés és szükségletkielégítés, a gyermek testi, lelki, szellemi és erkölcsi

fejlődésének biztosítása, esetleges lemaradások kompenzálása; 4) támogatás igénybevétele válsághelyzetben, mely a segítség aktív kérését és befogadását is jelenti a gyermek és a szülő saját érdekében; 5) a gyermekek társas és érzelmi kompetenciáinak fejlesztése, pozitív kommunikáció, interaktivitás, mely egy meleg családi légkörben valósul meg (Center for the Study of Social Policy 2005). Mindezek támogatása nemcsak a gyermekjólét és a gyermekvédelem szereplőinek a feladata, hanem a társszakmák képviselői is, mint köznevelés, egészségügy, szociális védelem, kultúra stb. Ebben kiemelt szerep juthat az egyházi és civil szervezeteknek, önkéntes szervezeteknek, de a médiának is egy kiterjedt, a szülőséget és a gyermeket mint jogokkal felruházott individuumot társadalmi értéként bemutató edukációs tevékenység keretében (Bogács és mtsai 2015).

1. ábra. A változás elmélete a családok támogatásának érdekében

Forrás: Browne, 2014: 5 alapján

A változás elmélete (1. ábra) arra irányítja a figyelmet, hogy a gyermek, a család és a közösség jól-léte nemcsak a védőfaktorok építéséből áll, hanem ezzel párhuzamosan a rizikófaktorok csökkentését is jelenti, valamint a gyermekes családok számára lehetőségek teremtését, hogy képessé váljanak képességeik kibontakoztatásához, (egyéni és családi szinten értelmezett) szükségleteik kielégítéséhez. Mindehhez rendszerszintű változásra van szükség, amely egy stabil politikai-gazdasági-kulturális környezetben valósulhat meg, melyben az együttműködés, a társadalmi igazságosság és egyenlőség, valamint a hatások elemzése alapvető érték (Brown 2014).

Irodalom

- Bogács, E. – Radoszav, M. – Lovas, J. T. – Rácz, A. (2015): A gyermeki jogok védelme és érvényesítése a gyermekjóléti alapellátás és a gyermekvédelmi szakellátás területén. In: Rácz, A. (szerk.): *A gyermekvédelem megújulási alternatívái*. Gyermek- és ifjúságvédelmi Tanulmányok V. kötet. Rubeus Egyesület, Budapest: 5–56. http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2015/08/gyermek_es_ifjusagvedelmi_tanulmanyok_otodik_kotet.pdf (Utolsó letöltés: 2015.11.10.)
- Brown, C. H. (2014): *The Strengthening Families Approach and Protective Factors Framework: Branching Out and Reaching Deeper*. Center for the Study of Social Policy, Washington http://www.cssp.org/reform/strengtheningfamilies/2014/The-Strengthening-Families-Approach-and-Protective-Factors-Framework_Branching-Out-and-Reaching-Deeper.pdf (Utolsó letöltés: 2015.12.08.)
- Center for the Study of Social Policy (2005): *The Protective Factors Framework*. Washington
- Corporate parenting strategy for Clackmannanshire (2009–2012)*. <http://www.clacksweb.org.uk/document/meeting/1/301/2902.pdf> (Utolsó letöltés: 2015.12.15.)
- Domszky, A. (1999a): *Gyermek- és ifjúságvédelem* (Jegyzet). Budapest: Államigazgatási Főiskola.
- Domszky, A. (1999b): *Módszertani levél. A gyermekotthonok működésének szabályairól és követelményeiről*. Budapest: OCSGYI.
- Domszky, A. (2004): A gyermekvédelmi szakellátás értékhatátere, a szakellátás alapértékeinek érvényesülését szolgáló biztosítékok, módszerek, technikák. In: Domszky, A. (szerk.): *Gyermekvédelmi szakellátás – segédanyag szociális szakvizsgálóhoz*. NCSSZI, Budapest. 45–49.
- Domszky, A. (2011): A gyermekvédelmi módszertan társadalmi konstrukciója. A módszertan mint változáskövetés. *Kapocs* (9) 3: 2–13.
- Herczog, M. (2001): *Gyermekvédelmi kézikönyv*. KJK-Kerszöv, Budapest
- Józsa, V. (2005): Kinek jó és kinek rossz a gyermekotthon? – A célcsoport meghatározásának koncepcionális kérdései. *Család, gyermek, ifjúság* (14) 5: 18–27.
- KSH (2014): *Szociális Évkönyv 2014. 6. fejezet*.
- Papházi, T. (2014): Állam és család a gyermekvédelmi gondoskodásban. In: Rácz, A. (szerk.): *Jó szülő-e az állam? A Corporate parenting terminus gyakorlatban való megjelenése*. Gyermek- és ifjúságvédelmi Tanulmányok. Rubeus Egyesület, Budapest: 167–214. http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2014/05/CPnemzetkozi_2014_final.pdf (Utolsó letöltés: 2015.12.10.)
- Parent & child fostering scheme procedures (2010–2013)* (Policy & Performance Manager (LAC), Children, families and education – Children’s social services) KENT County Council

- Rácz, A. (2012): *Barkácsolt életutak, szekvenciális (rendszer) igények*. L'Harmattan, Budapest
- Rácz, A. – Korintus, M. (2013): Enabling young people with a care background to stay in education in Hungary: accommodation with conditions and support. *European Journal of Social Work* (16) 1: 55–69.
- Rubeus Egyesület (2013): *Kapacitáshiányos területek feltérképezése a gyermekvédelmi szakellátásban – kutatási zárótanulmány*. Rácz, A. (szerk.), Budapest
- Scottish Government (2008): *These Are Our Bairns – a guide for community planning partnership on being a good corporate parent*. Edinburgh. <http://www.gov.scot/resource/doc/236882/0064989.pdf> (Utolsó letöltés: 2015.12.14.)
- Szikulai, I. (2006): A magyar gyermekvédelem fejlődésének kulcskérdései – egy lehetséges szakmai stratégia lépései. In: Rácz, A. (szerk.): *A magyar gyermekvédelmi rendszer helyzete, jövőbeli kihívásai*. NCSSZI, Budapest (CD-ROM, o. n.)
- Trocsmé, N. (1999): Canadian Child Welfare Multi-Dimensional Outcomes Framework and Incremental Measurement Development Strategy. In: Thompson, J. – Fallon, B. (szerk.): *The First Canadian Roundtable on Child Welfare Outcomes – Roundtable Proceedings*. University of Toronto Press, Toronto, Ontario: 30–54. <http://cwrp.ca/sites/default/files/publications/en/RoundtableOutcomes.pdf> (Utolsó letöltés: 2015.11.20.)
- Vidra Szabó, F. (2000): Lakásotthoni pillanatkép Budapesten. *Család, gyermek, ifjúság* (9) 5: 48–61.

OLVASS FELESLEGESET!

– SIK ENDRE ÁLLANDÓ ROVATA –

Amióta a szakmában vagyok, harcolok a túlzásba vitt specializáció, a semmiről való mindentudás irányába mutató szakszerűség eluralkodása ellen. Természetesen a kudarc elkerülhetetlen, de kedvenc fegyverem ennek ellenére hasznossá válhat mások kezében is. Arról van szó, hogy világeletemben vigyáztam arra, hogy ha nyaralni mentem vagy feleslegesnek tűnő konferencián üldögéltem, akkor olyan tanulmányokat olvassak, amelyeknek semmi köze nem volt ahhoz, amivel akkor éppen foglalkoztam. Gondosan mindig valamilyen feleslegeset olvastam. Ezek között sok volt olyan, amibe beleszerettem, s félretettem, hogy valaha talán valakinek a kezébe adhatom, hogy foglalkozzon vele behatóbban, mert a mű valamilyen szempontból zseniális.

Az itt következő két mű is ilyen. Közös a két munkában, hogy nehéz helyzetben élő emberek túlélési stratégiáit elemzik. Ugyanakkor a vizsgált helyzetek nagyon eltérők: az egyik egy hadifogolytáborba vezeti el az olvasót, ahol a bezártság és a kiszolgáltatottság ellenére a foglyok létrehoznak egy működő gazdaságot.^{1,2} Értelemszerűen ebben a gazdaságban a termelés lehetetlen, de mint a tanulmányból kiderül, a piac ettől még működhet – csak legyen cigaretta.³ A másik elemzés a gettó gazdasági életét mutatja be⁴ – alulról, vagyis oly módon, ahogy a túlélés diktálta megélhetési stratégiák működnek.

A két művet a Debreceni Egyetem Szociológia és Társadalompolitika doktori program két hallgatója ismerteti és kritizálja/gondolja tovább szellemesen. Az elemzések közreadásának elsődleges célja, hogy ha tetszenek a művek, akkor lehet tovább bogarászni a felkínált irányba. A másodlagos cél pedig az, hogy kedvet csináljon másoknak is a felesleges olvasáshoz.

S. E.

¹ Az eredeti mű Radford, Richard A. (1945): *The Economic Organization of a P.O.W. Camp*. In: Samuelson, P. A. (ed.) (1973): *Reading in Economics*. McGraw-Hill Book Company <http://www-rohan.sdsu.edu/~hfoad/e111su08/Radford.pdf>. (Utolsó letöltés: 2016.11.15.)

² Lásd még a szerzőről és művéről: <http://notes.kateva.org/2011/02/economics-of-pow-camp-whatever-happened.html> és <http://news.nationalpost.com/full-comment/frances-woolley-the-pow-economy-explained>. (Utolsó letöltés: 2016.11.15.)

³ Továbbgondolásra ajánlom még a <http://www.finance-watch.org/hot-topics/blog/1027-blog-cigarette-currency>, továbbá a cigarettáról mint kvázi-pénzről a börtönben <http://tpj.sagepub.com/content/81/2/142.abstract>, a II. világháború utáni Németország hiperinflációja idején, <http://economix.fr/docs/54/BignonCigarette.pdf>, és mindig, amikor a papírpénzt elértékteleníti valami: <http://www.rapidtrends.com/history-of-fiat-and-paper-money-failures/> (Utolsó letöltés: 2016.11.15.)

⁴ Normann, B. (1975): *Work and ghetto culture*. In: *The British Journal of Sociology*, 26(4) (Dec., 1975): 435–447. http://www.jstor.org/stable/589821?origin=crossref&seq=1#page_scan_tab_contents (Utolsó letöltés: 2016.11.15.)

A hadifogolytábor gazdasága¹

BALUJA PETRA

Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola
Szociológia és társadalompolitika doktori program

A hadifogolytáborok világa sokban eltér a külső világtól, ám ez a társadalom nagyon is élő. Például: noha a hadifogolyoknak saját szükségletéről nem kell gondoskodnia (mint ahogy erre módja sincs), mégis a táboron belül nagy a gazdasági aktivitás, és az egyén ügyessége (ügyeskedései?) lehetővé teszi, hogy az áruk, szolgáltatások cserefolyamatban való részvétellel magasabb életszínvonalat teremtsen magának. Továbbá, bár a hadifogolytábor gazdasága (a szó szoros értelmében) zárt, ám ezen erős korlátok dacára a táborban élők kis tételekben árucserét folytatnak azokkal a cikkekkel, melyeket eredendően nagyjából egyenlően osztanak fel közöttük: cigaretta, lekvár, borotvakés, papír és íróeszköz.

Ez a gazdaság úgy működik, ahogy a közgazdászok egy egyszerű gazdasági mechanizmus jelenlétét illusztrálják Robinson Crusoe történetén keresztül. *Daniel Defoe*, angol író 1719-ben megjelent regénye alapján, főhőse (eredeti nevén: Robinson Kreutznaer) egy Londonból induló hajóval a Trinidadhoz közeli sziget mellett hajótörést szenved². A szigetet a „reménytelenség szigetének” nevezi el, mely analógiája a hadifogolytáborokban lakók mentális állapotának, kilátástalan helyzetének, hiszen a tábor maga is egy, a külvilágtól elszeparált sziget a hadifoglyok számára. Ahogy Crusoe a lakatlan szigeten – ahol 28 évet, 2 hónapot és 19 napot töltött – emberhez méltó körülményeket, s ennek érdekében egy primitív gazdaságot alakít ki, úgy a táborban fogolyként élők is ezt tették a belső árucseré és kapcsolati hálózatuk kialakításával.

A klasszikus osztrák ökonómiában a Crusoe-i effektust használják a piac nélküli termelés szimbólumaként. A regény főhősének ki kell alakítania saját gazdasági rendszerét, melyben meg kell, hogy állapítsa a termelés/munka és a szabadidő op-

¹ Az eredeti mű Radford, Richard A. (1945): *The Economic Organization of a P.O.W. Camp*. In: Samuelson, P. A. (ed.) (1973): *Reading in Economics*. McGraw-Hill Book Company <http://www-rohan.sdsu.edu/~hfoad/e111su08/Radford.pdf>. (Utolsó letöltés: 2016.11.15.)

² Defoe, Daniel (1719): *Robinson Crusoe*. <http://mek.oszk.hu/10300/10389/10389.htm> (Utolsó letöltés: 2016.10.09.)

OLVASS FELESLEGESET!

timális felhasználását, a termeléshez szükséges eszközöket be kell szereznie vagy létre kell hoznia. Mi több, egyes közgazdászok szerint a Robinson Crusoe-i gazdaság, a tökéletes versenygazdaság ideáját testesíti meg, melynek jellemzői a következők:

- a termékek magánjavak;
- nincs pénz;
- nincs bizonytalanság, amennyiben tökéletes és azonnali az informáltság (s a piaci szereplők között az információt kizárólag az árak közvetítik);
- külső gazdasági hatásoktól mentes közeg³;
- a szereplők (a termelők és a fogyasztók egyaránt) árérzékenyek;
- a profitot teljes egészében felosztják;
- szereplői racionálisan viselkednek: a fogyasztók haszon-, a termelők profit-maximalizálók.

Ebben a hadifogolytáborban nagyjából 1200 és 2500 fő élt, egy-egy körletben körülbelül 200 fő. Minden lakókörlet saját gazdasági szerveződés szerint működött a belső piacát. A legkelendőbb kereskedelmi cikkek közé tartozott az étel, illetve bármilyen élelmiszer és a *cigaretta*, amely az idő előrehaladtával az egyik legfontosabb valutává vált a bungalókon belül. Az árucikkek a fogvatartóktól, illetve a Vörös-keresztől (például húskonzerv, tej, lekvár, vaj, keksz, csokoládé, cukor és cigaretta) származtak. A kívülről érkező cikkeken túl a saját használati tárgyak (ruha, tisztálkodási szerek) is a belső piaci árucserre fontos elemei lettek.

Egy, az 1940-es években Olaszországban működő hadifogolytábor belső piacát vizsgálva a szerző leírja, hogy az árucserre diszkrétan és óvatosan indult el, kezdetben például csupán a cigarettázók és a nem cigarettázók közötti árucserét jelentette. Aztán egyre összetettebb árucserék zajlottak, melyek rövid időn belül elfogadott, belsővé tett szabályokkal váltak elfogadottá a tábor lakói számára.

Egy kereskedni kívánó papról maradt fenn az a legenda, hogy reggel elindult sajttal és néhány cigarettával a táboron belül, hogy elcserélje azokat, de este ugyanezekkel az árucikkekkal tér meg bungalójába, tehát a belső piac ekkor még nem működött. Rövid időn belül azonban ez megváltozott: kialakultak a belső kereskedelemben levő árucikkek cserearányai – például egy üveg lekvárt el lehetett cserélni egy adag margarinnal és egy kisebb értékű cikkre. A cserearányok minden körletben másként alakultak. Az árucserre tranzakciójának konkrét lebonyolítása az Árucserre Központban történt, melyet a táborlakók hoztak létre és működtettek. A német hadifogolytáborokban működtek leghatékonyabban a tranzakciók⁴: ezek közösségi alapokon szerveződtek, az árucserre nyilvánosan zajlott, a központ nem profitalapú volt, a cigarettának – mint a „kvázi pénznek” – rögzített ára volt.

³ A tábor esetében ez azért nem valósul meg maradéktalanul, mert kívülről érkeznek az elosztható javak és hatnak rájuk a világban végbemenő történések.

⁴ Ugyanakkor az olaszoknál általában nagy volt a káosz, az emberek összezsúfolódtak és nem volt ritka az agresszív viselkedés.

OLVASS FELESLEGESET!

Összességében a tanulmány az 1940-es években fennálló hadifogolytáborok belső piaci működését vette górcső alá. A kezdetben egyszerű piaci elveken működő táborok belső kereskedelmi intenzitását a „külvilág” gazdasági és társadalmi dinamizmusa befolyásolták, hiszen az árucikkek és élelmiszerszállítmányok innen, kívülről származtak. Az 1944 augusztusáig felívelő szakaszt követően egy leszállóág következett, mert a Vöröskereszt élelmiszer és cigaretta szállítmányai lassan elmaradoztak, márpedig a tábori piac bázisát ez nyújtotta. A nyugati frontról érkező kedvező hírek némileg javítottak a belső kereskedelem helyzetén, de nagyrészt stagnáló piaci működésről beszélhetünk. A mélypont 1945-ben következett, amikor az áruk cseréje egyre nehezebbé vált, majd a háború megszűnésével a táborok is felszámolódtak.

A tanulmányból jól látható, hogy a Crusoe-i effektus, a hadifogolytáborok belső kereskedelmi működése igazi gazdaságként értelmezhető. A körletekben, vagyis „a reménytelenség szigetein” élő hadifoglyok kénytelenek, de egyszersmind képesek is a saját belső társadalmukat és gazdasági rendszerüket kiépíteni. Az elmagányosodás ellen és alapvető szükségletek kielégítésére a táborokon belül kereskedelmi hálózatok alakulnak ki. A belső piac pénz nélküli kereskedést, árucserét jelent, ahol a kereskedők a profit maximalizálására, a fogyasztók a szerzett haszon maximalizálására törekedtek. A szereplők folyamatosan cserélődnek, a hadifoglyok többsége előbb-utóbb mindkét szerepben megfordult, tehát mind a kereskedő, mind a fogyasztók fejével szükséges lett, hogy megtanuljon gondolkodni.

Véleményem szerint a tanulmány egy rendkívül érdekes és kiaknázatlan terület ismereteit tárja elénk. Szociológus hallgatóként érdekesnek tartottam volna (persze, ha egyáltalán erről a területről források is fennmaradtak), hogy ha a szerző a táboron belüli „üzleti” és személyes kapcsolati hálózatokat is részletesebben feltérképezi, illetve vizsgálja, hogy milyen elvek mentén szerveződtek össze az egymással kereskedő emberek? Mennyire vált hierarchikussá az alapvetően egyszerű gazdasági elveken nyugvó mechanizmus? Mertek-e kockáztatva belemenni az árucserébe idegenekkel (ami az adott helyzetben elsősorban az öröket jelentik)? Milyen kapcsolatok jöttek létre a sorozatos cseréket követően, tehát ebben a lélektanilag kiszolgáltatott helyzetben előfordult-e a másik megsegítése, hatott-e érzelmi kötődés vagy érzésektől mentesen, csupán a szükségletekre reagálva működött a gazdaság?

OLVASS FELESLEGESET!

Munka és gettókultúra¹

JAKAB JUDIT

Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola
Szociológia és társadalompolitika doktori program

A tanulmány a gettókultúrát a munkához való viszony, a munkával kapcsolatos magatartás szempontjából vizsgálja. Állításait olyan empirikus kutatási eredményekkel támasztja alá, amelyek a különböző munkaközvetítő irodák által szervezett toborzó programokon résztvevő gettólakók körében készültek.

A gettólakók munkaértékei: konvencionális vagy deviáns?

A tanulmány első részében azokat az elméleteket tekinti át, amelyek a gettókban élők munkaerőkölcsét, munkaértékeit vizsgálják. Az egyes kutatók más-más feltételezések alapján közelítenek a problémához. A két véglet Liebow és Banfield megközelítése.

Liebow (1968)² szerint egyetlen értékrendszer létezik, amely mind a többségi, mind a gettókban élők körében érvényes. Saját kutatási eredményei alapján állítja, hogy a gettóban élők számára ugyanolyan jelentősége van a hagyományos értékeknek (család és karrier), mint a középosztályban, de mivel az intézményes kirekesztés, a diszkrimináció miatt nem tudják családjukat eltartani, és nem jutnak jól fizetett, tisztességes állásokhoz, ezért kénytelenek olyan megoldásokat találni, amelyek „deviánsnak” minősülnek a társadalom szemében, hogy aztán a kognitív deviancia ellen a középosztálybeli értékrend elvetésével védekezzenek. Az alacsony státuszú, alacsony bérezésű munkalehetőségek motivátlansághoz vezetnek, ezért gyakran váltogatják munkahelyeiket, vagy a munkanélküliséget választják.

Banfield (1968)³ a gettókultúrát mint az alsó osztály szubkulturáját elemzi, amelyben az ott élők deviáns értékrendszert követnek. Ennek jellemzői a „pil-

¹ Normann, B. (1975): Work and ghetto culture. In: *The British Journal of Sociology*, 26(4) (Dec., 1975): 435–447. http://www.jstor.org/stable/589821?origin=crossref&seq=1#page_scan_tab_contents (Utolsó letöltés: 2016.11.15.)

² Liebow, Elliot (1968): *Tally's Corner: a Study of Negro Streetcorner Men*. Mass, Little, Brown, Boston

³ Banfield, Edward C. (1968): *The unheavenly City*. Little, Brown, Mass, Boston

OLVASS FELESLEGESET!

lanatnak élés”, az „akció” és ügyeskedés-központúság, a gyenge szociális kapcsolatok, a hosszú távú célok eléréséhez szükséges önfegyelem és kitartás hiánya. Banfield szerint ezek a jellemzők olyan habitus kialakulásához vezetnek a gettólakók körében, amely gyakorlatilag lehetetlenné teszi számukra a rendszeres munkavállalást. Kulturális jellemzőik nem „kompatibilisek” a munkaerőpiaci elvárásokkal: késnek, hiányoznak, nem alkalmazkodóak, lopnak, bejelentés nélkül távoznak. Nem a tulajdonképpeni szakma megtanulása okoz nehézséget számukra, hanem a rendszeres munkavégzéshez szükséges fegyelmezettség és a szabályok betartása. Az utcai élet szabadságához, kötetlenségéhez szokott gettólakók nehezen fogadják el a munkahe-lyek kötött időbeosztását, az ott érvényesülő szabályozottságot, fegyelmet.

Schwartz és Henderson (1964)⁴ szerint a gettólakók, mivel számukra korlátozottak a gazdasági erőforrásokhoz való hozzáférés lehetőségei, innovatív módon egy „eltérő” munkakultúrát alakítanak ki, elvetik a hagyományos munkaértékeket, amely lehetővé teszi számukra a túlélést. A különböző segélyekkel való zsonglörködés, az utcai élet nyújtotta pénzszerzési lehetőségek kihasználása mind-mind a jövedelem-szerzés alternatív módozataiként jelennek meg számukra. Rainwater (1966)⁵ ennek az értékrendnek a kialakulásában fontosnak tartja a gettóban élő fiatalok részéről megnyilvánuló jelentős érzelmi befektetést, amelynek célja az ún. „deviáns férfiúi identitás” megszerzése, azaz a hagyományos munkaértékek elutasítása és az utcai élethez való teljes alkalmazkodás.

Az utcai élet értelmezése szintén nagy különbségeket mutat az egyes kutatóknál. Liebow úgy véli, hogy az egyének akkor kerülnek kapcsolatba az utcai élettel, ha elveszítették munkájukat, vagy családi életük zátonyra futott. A kudarcukat kompenzálандók kerülnek kapcsolatba utcai bandákkal, az utca világával, amely vigaszt nyújt számukra, és a siker esélyével kecsegteti őket. Tulajdonképpen egy „árnyék-értékrendszert” építenek ki maguknak, „fantomsikert” faragnak a sikertelenségükből, erősséget a gyengeségükből.

A szélhámosság (hustling)⁶

A tanulmányban olyan kutatási eredményeket mutat be a szerző, amelyek a gettó-lakók „szélhámosságának” (hustling) szerepét vizsgálják a túlélésben. Mint a devi-

⁴ Schwartz, Michael Henderson, George (1964): The culture of Unemployment: Some Notes on Negro Children. In: Shostak, A. Gomberg, William (eds): Blue Collar World, Prentice-Hall Englewood Cliffs, N.J.

⁵ Rainwater, Lee (1966): 'Work and identity in the Lower Class' in Sam Bass Warner: Planning for a Nation Cities, M.I.T. Press, Mass, Cambridge

⁶ A fogalom sok egyéb jelentéstartalommal is azonosítható, mint például család, ügyeskedés, lökdösődés, kavarás stb.) S ez nem véletlen, amennyiben a jelenség éppen az adott szubkultúra (középosztálybeli megközelítésben – márpedig a szótár nagyon is ilyen eszköz) megragadhatatlanságát teszi ezáltal megfoghatóvá. (S. E.)

OLVASS FELESLEGESET!

anciakutatások központi fogalmát, a „szélhámosságot” a gettólakók egyfajta alkalmazkodási módozataként értelmezik a kutatók, amelyben különös hangsúlyt kap a ravaszság és a rábeszélés. A személyközi kapcsolatokban a legfőbb cél előnyökre szert tenni akár gazdasági, akár pénzügyi, akár szexuális (de leginkább valamennyi) pozícióban.

A sikerhez egy alsó osztálybeli feketék körében végzett kutatás nyomán (Keil 1966)⁷ megállapítják, hogy a „szélhámosnak” okosnak és tehetségesnek kell lennie ahhoz, hogy munka nélkül, de jólétben éljen.⁸ Ők a gettókulturának „hősei”, nem pedig deviáns árnyékfigurái. Egy heroinfogyasztók körében végzett kutatás (Finestone 1957)⁹ tapasztalatai alapján egy gettóbeli „vezért” hatékony tárgyalási technika, fejlett manipulációs készség jellemez, továbbá az a képesség, hogy könnyen feltalálja magát veszélyes helyzetekben, túljárjon mások eszén, kihasználjon másokat. Ehhez társul, hogy „arisztokratikusan” viszonyuljon a munkához, fölényesen elutasítsa a rendszeres, kötelező munkát, inkább ügyeskedéssel, gyakran törvénytelenül jusson pénzhez. A szubkultúrában elutasítják a hagyományos értelemben vett munkát, legfőbb foglalkozásuk a „szélhámosság”, azaz bármilyen módja a pénzszerzésnek (csalás, lopás, szerencsejáték, hazárdjátékok), amihez egy jellegzetes szleng nyelv, egy közös konvenciókon alapuló beszéd is társul. Továbbá a gettók világában természetes az egymás ellen irányuló csalás és erőszak, ezért kapcsolataikban óvatosak, gyanakvóak, bizalmatlanok, állandó készenlétben vannak (Rainwater 1966).

A „szélhámos” és a munkerőpiaci képzési program

A szerző kutatását munkaerőpiaci képzéseken résztvevő gettólakók körében végezte, követve azok sikerességét-sikertelenségét a tanfolyamok elvégzésében, illetve a munkaerőpiacon való „megkapaszkodásukban”. Ezen programok keretében lehetőség volt az alapképzés megszerzésére, szakképzésre, illetve egyéb kiegészítő, támogató szolgáltatások igénybevételére (pl munkahelytalálás). A célcsoport tizenéves és a húszas éveik elején járó fiatalokból (férfiak) állt, akik vagy hosszabb ideje munkanélküliek voltak, vagy többnyire szakképzetlen munkákat végeztek.

⁷ Keil, Charles (1966): *Urban Blues*. University of Chicago Press, Chicago

⁸ Lásd az „utcaérettség” (street smart) fogalmát, amely a gettóbeli lét normáinak ismeretét és gyakorlatban való alkalmazására való képességet éppúgy magában foglalja, mint az informális ügyletekben és a szerelmi játékokban, az utcasarki álldogálásban és a rap zenében való jártasságot. Elemi használati utasításnak egy nem „utcaérett” számára – amin persze egy igazi utcaérett csak mosolyogna (bocs, inkább hangosan röhögne, majd gúnyolódna, mielőtt egy Rolexet próbálna rád szólni) – íme egy link (<http://www.wikihow.com/Be-Street-Smart>) (S. E.)

⁹ Finestone, Harold (1957): ‘Cats, Kicks and Color’. *Social problems* 5(1): 3–13.

OLVASS FELESLEGESET!

Ezeknek a fiataloknak a képzése igen sok nehézségbe ütközött, amelynek legfőbb oka az előbbieken említett „szélhámós” magatartás volt, ami igen megnehezítette a képzők dolgát.

A teljes képzés első néhány hete általában osztálytermi keretek között zajlott, s már ekkor problémát jelentett a rendszertelen megjelenés. „Bíztatásként” a szervezők mindenféle kedvezményeket ajánlottak (például fizetést kaptak már az első hetekben, kölcsönöket lehetett felvenni), amelyeket a „hallgatók” jó alkudozó képességükkel rögtön a saját előnyükre fordítottak, másként becsapták a szervezőket. Külön kategóriát képeztek azok, akik „sportot űztek” a hasonló jellegű képzéseken való részvételből, akiknek egyetlen céljuk az volt, hogy könnyen pénzhez jussanak. Ez leginkább a szakképzetlen és betanított munkások körében volt népszerű, hiszen az átképzésen való részvétel sokkal könnyebb, mint a nehéz fizikai munka, amit végezniük kellett volna.

A képzők nagyon sok olyan esetet meséltek el, amelyekből árnyalt kép rajzolódott ki a gettóbeli fiatalok munkához való viszonyulására. A minél könnyebben és gyorsabban megszerezhető pénz érdekében mindenféle taktikával próbálták rávenni a program szervezőit a segítségnyújtásra: személyes problémákra hivatkozva, a kilakoltatás veszélye miatt, a börtönkauciók esélyei érdekében pénzért könyörögtek, amelyet aztán elköltöttek, és elfelejtettek megadni. A támogató szervezetek képviselői, a munkaadók saját tapasztalataik nyomán rájöttek, hogy a munkahelyi szabályok be nem tartását pénz megvonásával lehet a leghatékonyabban büntetni. Ugyanakkor több tanácsadó is megerősítette, hogy a gettók lakói között nagyon sok intelligens, okos fiatal található, akik azonban képességeiket nem a formális oktatás, hanem az utca világában kamatoztatják.

Ugyanakkor a szervezett képzés, a munkahelyi környezet lehetővé teszi a gettólakók számára, hogy az utcai, „deviáns munkakultúra” mellett megismerjék a társadalom elfogadott munkaértékeit, munkaerőkölcsét is. Mivel azonban a kettő gyakorlatilag kizárja egymást, ezért hogy valaki rendszeresen, pontosan megjelenjen a munkahelyén, ahhoz fel kell adnia az addigi életformáját (éjszakai élet), meg kell szakítania kapcsolatait (a barátokkal, akik lenézik a rendes munkát), különben nem tud megfelelni a munkahelyi elvárásoknak. Erre pedig csak nagyon kevesen vállalkoznak, leginkább azok, akiknek a családjában már vannak „rendes munkások”.

A szerző megállapítja, hogy azok a stratégiák, amelyekkel a képzésekhez alkalmazkodnak a gettólakók, tulajdonképpen racionálisnak tekinthetőek részükről, hiszen a képzések során nem történik alapvető változás az életükben. Az alacsonyan fizetett, megerőltető fizikai munkát feltételező állások nem vonzóak a gettólakók számára, a fehér munkások ellenszenve, megbélyegző viszonyulása mind-mind olyan tényezők, amelyek „elriasztják” őket a konvencionális munkavégzéstől. Ahhoz,

OLVASS FELESLEGESET!

hogy vonzóvá váljon számukra a hagyományos értelemben vett munka, sokkal mélyebb átalakulásokra lenne szükség a jövedelemhez, a hatalomhoz, a státuszhoz való hozzáférés terén.

És azóta?

Amióta Bonney tanulmánya megjelent, azóta az USA-ban nőtt a társadalmi egyenlőtlenség, a szegénység, a nyomor és a polarizáció. Bár az 1990-es évtizedre az amerikai gazdaság az egyik legerősebb a világon, a jövedelem az 1970–80-as években stagnált, az 1990-es években pedig csökkent (Castells 1998)¹⁰. A szegénység és a nyomor azóta is a nagyvárosok afroamerikai gettóiban koncentrálódik, és az évtizedek során folyamatosan újratermeli magát. Castells szerint a gettóban rendszerszerű kapcsolatba kerülnek az információs korszak legfontosabb társadalmi változásai: a globális gazdaság romboló hatása a helyi munkaerőpiacokra, a nemzetállam válsága, a jóléti rendszer visszaszorulása, a patriarchális családmodell válsága, a bűnöző gazdaság felemelkedése, a politikai elidegenedés, a faji diszkrimináció és a térbeli szegregáció.

A gettőlakók továbbra is a társadalom kirekesztettjei, akik a globális fejlődésből kimaradnak. Az alacsony képzettséget igénylő, rosszul fizetett munkahelyek megszűntek, az új munkahelyek betöltéséhez hiányzik a megfelelő képzettségük, marad számukra a szélhámos jövedelemszerzés, az „utcasarki társadalom”, a bűnözés, amely a fiatalok számára munkát, jövedelmet, társadalmi kapcsolatokat és megbecsültséget biztosít.

Más szerzők a faji szegregáció térhódításával magyarázzák a gettőlakók negatív magatartásformáit. „A faji szegregáció bezárja a feketéket a város egy jól elkülönülő és hátrányos szegmensébe, s ennek mélyreható következményei vannak az egyén és a család jövőbeli jólétére vonatkozóan” (Massey Denton 1993/2003: 78)¹¹. A gettók világában a kábítószer-fogyasztás, a munkanélküliség, a szociális segélytől való függőség, a tizenéves-korú gyermekszülés és a házasság nélküli gyermekvállalás természetes jelenségek. Az ebben a környezetben szocializálódó fiatalok a feltételekhez való racionális alkalmazkodás folyamatában olyan magatartásformát, attitűdcsomagot és értékrendszert alakítanak ki, mely a gettókon kívül deviánsnak minősül. A szerzőpáros a fehér társadalom értékeinek elutasítását pszichikai védekezési mechanizmusként értelmezi, amelynek nyomán létrejön egyfajta ellenkultúra

¹⁰ Castells, Manuel (1998): *The Information Age – Economy. Society and Culture*. 3. kötet: *End of Millennium*, Blackwell Publishers, Oxford

¹¹ Massey, Douglas S. – Denton, Nancy A. (1993): *American Apartheid: Segregation and the Making of the Underclass*. Harvard University Press, Cambridge – Fordította: Valló Zsuzsa. In: *Budapesti Negyed* 26–27. 1999/4-2000/1) <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00021/165-181.html> (Utolsó letöltés: 2016.11.15.)

OLVASS FELESLEGESET!

az elnyomottak részéről. Szerintük a „faji szegregáció az az intézményes keret, amely biztosítja a szegénység egyénről egyénre, generációról generációra való áthagyományozását, így elsődleges oka a városi alsóosztály állandósulásának.” (Massey Denton 1993/2003: 79).

Számunkra, közép-kelet-európaiak számára szembeötlő a gettók világának hasonlósága a szegregált romatelepek helyzetével. A problémák megértésében segítségünkre lehetnek azok a kutatási eredmények, amelyek az amerikai gettók különböző aspektusainak vizsgálatára irányultak. Az egyes, a romák helyzetének „jobbítására” irányuló projektek, programok kiválasztásánál érdemes lenne figyelembe venni az említett kutatások következtetéseit, rengeteg idő, pénz és energia megtakarítható lenne, amelyekkel a gyakran sikertelen vagy a „látszatra” eredményes programokat szervezik.

„Sarjainak sorsát-hírét vállára felöltvén”¹

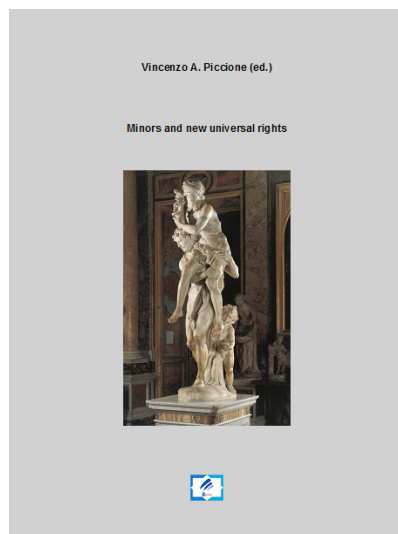
Vincenzo A. Piccione (szerk.) (2008): *Kiskorúak és az új egyetemes jogok. Úton az európai polgárság felé*. Aemme Kiadó, Róma

Eredeti cím:

Vincenzo A. Piccione (ed.) (2008): *Minors and new universal rights. Towards a European citizenship*. Aemme Publishing, Roma

TAKÁCS IZOLDA

Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola
Szociológia és társadalompolitika doktori program

Vincenzo A. Piccione, az olaszországi Roma III Egyetem (Universita degli Studi Roma Tre) Neveléstudományi Intézetének egyetemi docense. Számos művet jegyez a pedagógiai módszertan, valamint a formális és informális oktatás területén. Könyvei elsősorban általános pedagógia témákban íródtak, valamint a pedagógia neurológiai szempontú megközelítéseit, illetve az oktatás és a pedagógia módszereit taglalják.

Az alább ismertetett mű, az általa szerkesztett *Kiskorúak és az új egyetemes jogok (Minors and new universal rights)* című tanulmánykötet egy szakértői kutatócsoport munkájának eredménye, hosszú távú közös projektjük első állomása volt. Főleg a kiskorúakat érintő jogokat, a bevándorlókat érintő problémákat vonták egy új, mélyebb, kritikai szemléletű vizsgálat alá. A

könyv borítóján az olasz művész, Gian Lorenzo Bernini, a római Borghese Villa Galériában lévő, *Aeneas and Anchises* című szobráról (1618–1619) készült fotó látható. A szobor Aeneast ábrázolja, amint apját a vállára veszi, és a monda szerint egy égő házból menekíti ki éppen. Aeneas irodalmi karaktere metaforikus jelentéssel bír

¹ Aeneis VIII. 731

NYITOTT SZEMMEL – Recenzió

a jelen könyv tartalmára vonatkozóan is, hiszen a fiatal trójainak el kellett hagynia otthonát, elvándorolnia, hogy végül Olaszországban találjon új otthonra.

Piccione azzal kezdi mondanivalóját, hogy mára az alapelvek és az értékek megváltoztak, a határok, a fogalmak, kategóriák és referenciapontok is átalakultak. Az új technológiákkal, a tudomány fejlődésével, új kulturális tartalmakkal együtt pedig másfajta kihívások és problémák jelentek meg, melyek az eddigiektől eltérő megoldási alternatívákat, elemzéseket, stratégiákat, orientációt kívánnak. Éppen ezért az erre vonatkozó kógens jogszabályoknak is változniuk kell, mégpedig olyan formában, hogy azok összhangban legyenek az úgynevezett posztmodernnel. Ilyen az állampolgárság fogalmának átalakulóban lévő tartalma is. Korábban ugyanis az állampolgárságra, mint egyfajta stabilitásra, az állandó lakóhely és a munkalehetőség kulcsára asszociáltunk, és azt tanultuk, hogy a haza, az otthon csak egy meghatározott, körülhatárolt territórium lehet, melynek hagyományait, nyelvét, kultúráját, vallását feltétlenül meg kell védeni, sőt időről időre katonai védelemmel ellátni.

A recenzens itt azonnal Szentkuthy Miklós II. világháború után írt művére, a Bezárult Európa egyik bekezdésére gondol: *„Elég furcsa, hogy csak azért nem juthatsz el Angliába vagy a Bali-i bábszínházba, mert egyik ember nem engedi a másikat, az egyik úgynevezett ország egyetlen létokát a sorompó-ácsolásban és sorompó-mázolásban leli. (...) És tudni azt, hogy soha, soha többé nem mehetek oda, ahol lenni akarok! Miért? Mert saját emberfajtam emberei ezt megtiltják, lévén ez az alapvető és egyetemes emberi funkció: lehetetlenné tenni a másik ember életét.” (...)* *„Mert, ha van India, akkor látni is kell Indiát (...), amennyiben nem tapasztalhatjuk az isteni alkotás minden részletét, akkor hazug és értelmetlen az egész kreáció. Ám ezért nem a gondviselő hebehurgyasága a vétkes, hanem az ember a felelős...”* (Szentkuthy 2000: 131)

Mára a globalizáció, a határok elmosódása, különösen az Európai Unión belül, megváltoztatta az új generációk, a fiatalok hazáról, utazásról, elvándorlásról, de az állampolgárságról szóló gondolkodását is. *„Az elvándorlás, maga a mobilitás, jártasságot, kreativitást, széles látókört és nagyobb elfogadóképességet, rugalmasságot követel”* – írja Vincenzo A. Piccione. (12) Ugyanakkor a különböző kultúrák közeledése, a civilizációk közötti átjárhatóság az egyes jogszabályok újraalkotását kívánja a szabad választáson alapuló szabad elvándorlásról. Ha az idősebb generációk már nem is képesek befogadni vagy követni a posztmodern változásokat, akkor is óvniuk kell a gyerekkor szentségét, és biztosítani a kiskorúak jogait. Így támogatni kell az elvándorlók gyerekeinek egészséges fejlődését (mely egészségfogalom itt nem a betegség hiányát jelenti, hanem a testi-lelki-szociális épséget az adott társadalmi-kulturális környezetben, tehát magát az életminőséget jelöli), ezenfelül a tanuláshoz való jogokat, a felnőtté váláshoz és a lehetőségekhez való egyenlő jogokat stb. Többek között ezt részletezi a tanulmánykötet második egységének egyik tanulmánya, Daria Maggio írása is az *A Foreign minors: an organizational intervention according to the model of the Psychology of Health* című fejezetben.

NYITOTT SZEMMEL – Recenzió

A könyv első részének három tanulmánya a bevándorló kiskorúakat érintő problémákat és azok hátterét vonja elemzés alá, társadalmi és politikai-jogi szempontból. *A migráció nem egy új fenomén az európai történelemben (25)*, Olaszországba 1996-tól folyamatosan áramlanak be a migránsok a jobb élet reményében, a szegénység elől, kényszerből, vagy azért, hogy megvalósítsák álmaikat. A bevándorlókra pedig idővel páronként átlag 2,5 fő kiskorú jutott, így a gyerekeik száma a kezdeti százazerről egymillióra emelkedett 2007-re (21), azóta pedig ez a szám még tovább növekedett. Maurizio Galvani, Patrizia Giganti és Maria Franca Ioria tanulmánya, a *Minors and Migration flows, a challenge for civilization* című írás, és a „Background” fejezet másik két tanulmánya is a *The citizenship as universal value* Romina de Cicco-tól és a *The unaccompanied foreign minors* Marco Grazioli-tól a kultúráköziségről, a multikulturalizmusról, a migrációs áramlások konkrét problémáiról szól. Azokra a nehézségekre mutatnak rá, amely a bevándorlók gyerekeit és azokat a kiskorúakat érintik, akik teljesen egyedül, szülői, rokon felügyelet nélkül élnek Itáliában. Ezeknek a gyerekeknek egyelőre esélyük sincs az olasz állampolgárság megszerzésére, hiszen még a bevándorolt szülők gyerekei és az olasz gyerekek közötti izoláció, elutasítás, negligáció is mindennapos. A szerzők szerint a legfontosabb feladat az említett problémák minél hatékonyabb felszámolása, melynek első lépése egyszerűen a különbségek megértése lenne. Tény, hogy a bevándorlók gyerekeinek a helyzete meglehetősen nehéz, és rengeteg aggodalomra ad okot. Közülük sokan a legnagyobb fizikai és pszichés veszélyeknek is ki vannak téve nap mint nap – gyermekszegénységnek, gyermekbűnözésnek, emberkereskedelemnek, erőszaknak stb. Ahogy ezt majd a második részben megjelenő *Foreign minors and Health* című tanulmányban Aldo Morrone részletesen kifejti, a gyerekek ártatlan áldozatai a szexuális bűnözésnek, a háborúnak, a gyerekkatonaságnak és nemcsak az erőszak fizikai fájdalmait viselik, de ha ezeket túlélik, komoly lelki sérüléseket, mentális betegségeket is szenvednek. A legfontosabb egyrészt megtalálni a módot arra, hogy az egyes intézmények kapcsolatba léphessenek a bevándorló gyerekekkel, másrészt biztosítani ezeknek a kiskorúaknak, hogy megfelelő ellátást kapjanak és idővel bekapcsolódhassanak a társadalom életébe. Ehhez pedig mindenképpen újra kell gondolni és alkotni az erre vonatkozó szabályozásokat. Ráadásul ezeknek a gyermekeknek, kiskorúaknak ugyanazokkal a tipikus problémákkal is meg kell küzdeniük, amelyekkel egy átlagos kiskorúnak is (külső-belső változások, tinédzserkori nehézségek stb.), és az igényeik is hasonlóak. Mindemellett sokkal nehezebb, gyakran kilátástalan helyzetben élnek, sőt kevesebb védelemben is részesülnek, mint a honpolgárok gyerekei. Ki is a gyerek? Teszi fel a kérdést Romina De Cicco a *The citizenship as a universal value* című írásban, majd válaszol is rá: „A gyerekek önálló emberi lények – írja, független személyiséggel és méltósággal (30), és ezek tiszteletben tartása és védelme az egyik legfontosabb feladat. Hogy ez nem valósult meg, mind arra ösztönzi a kutatókat és a szakértőket, hogy újraépítsék az emberiség fogalmát és alapjait.

NYITOTT SZEMMEL – Recenzió

A kötet második része a szerkesztő, Vincenzo A. Piccione nagyobb lélegzetvételi tanulmányával indul, mely bevezet minket a könyv címében megjelölt témába, az egyetemes és gyerekjogokba, az oktatáshoz, a folyamatos tanuláshoz való jog kérdésének komplex rendszerébe. Ugyanakkor, a *The right of education as a universal right* című fejezet a témát pedagógiai, valamint biológiai, pszichológiai és neurológiai szempontból közelíti meg. Ez a rendkívül érdekes új megközelítési mód új köntösbe csomagolja a többi szerző által már eddig ismertetett problematikát is.

Piccione szerint a nevelésnek, a pedagógiának túl kell lépnie a jogszabályok rendszerén, a pusztá elveken, és el kell mélyíteni azokat. Az írás kiemeli, hogy „(...) a tanuláshoz való jog azt jelenti, hogy a nyelv, a vallás, a kultúra, a nemiség, a politikai nézet, a faj vagy földrajzi különbségek nem akadályozhatják meg, hogy a gyerekek békés környezetben nevelkedhessenek.” (65) A nevelés, a tanítás, a tanulás pedig az egyetlen megoldás arra, hogy segítséget nyújtsunk a kiskorúaknak a másik kultúrába, világba való utazásukban (*voyage in a foreign land*), annak metaforikus és gyakorlati értelmében egyaránt. Ehhez pedig nem árt tisztában lennünk olyan fogalmakkal és változókkal, mint az idő, a tér, az emlékezet, az elbeszélés, a hatásos és kompetens kommunikáció, a változás és tudatosság, melyeknek közös nevezője „az utazás toposza” (*the topos of voyage*). (100) Az utazásé, amely egyúttal önművelést és önkutatást, önvizsgálatot is jelent.

Az ember szociális lény, aki egyedül nem létezik, társas kapcsolataiban helyezi el a másikat és önmagát is a világban. Egyedül az ember képes összegyűjteni az információkat és a tudást, majd mindezt átadni, átörökíteni. „A kultúra a kumulatív tudás átörökítésének az eredménye.” (248) A kötet utolsó egysége az emberi kapcsolatokat, a kommunikációt, a nyelvi nehézségeket állította vizsgálódásának középpontjába, és fejtette ki aprólékosan, mit is jelent az utánczó mechanizmus (*imitative mechanism*), vagy mi történik az új Babelben, amikor a „nem kommunikatív kakofónia” hangzavarként nehezíti a megértést. De, írja Chiel Monzone a „Babel, or when the communicative impasse is not only of a linguistic kind. Reflections” cím alatt, ez a globalizáció egyik következménye, természetes velejárója. A globalizáció pedig idővel egységesít, a bevándorlók gyerekeit a befogadó ország kultúrájához neveli, standardizál, mind gondolatban, mind viselkedésben. Kivéve akkor, ha szinte áthidalhatatlan vallási különbségek adódnak (pl. a kínai és az iszlám csoportok esetében, akik vonakodnak egymás felé nyitni). (258)

Végül, a *Strangers in our classrooms* című tanulmány zárja le ezt az egységet, egyúttal a kötet legutolsó írása is. Letizia Corbucci a mediátorok, vagyis a közvetítők, pedagógusok felelősségteljes szakértőkké képzését tartja elengedhetetlennek a pozitív változások eléréséhez. Olyanokét, akik képesek kultúrák közötti párbeszédet folytatni a növekvő számú bevándorlók gyerekeivel a tantermekben. A szerző fontosnak tartja, hogy a befogadó ország is éreztesse a migránsok gyerekeivel, hogy elfogadják a kultúrájukat. Mert az is fontos, hogy a bevándorló kiskorúak ne érezzék azt, hogy a

NYITOTT SZEMMEL – Recenzió

saját nyelvük, kultúrájuk, identitásuk, értékeik elvesznek, alárendelődnek. Ezáltal pl. megelőzhető a gettósodás („*bilateral exchange*”). (272)

A kötet egy mára akuttá vált problematikát, a bevándorlást, a bevándorlók gyerekeinek nehézségeit, az állampolgárság fogalmainak változásait dolgozza fel. Minden tanulmány külön kiemeli a pedagógusok, tudósok, jogalkotók, a befogadó társadalom felelősségét e kérdésben. „(...) *koherensnek, rugalmasnak kell lenniük a változásokkal, olvasni belőlük, tanulmányozni azokat, megérteni és valami olyat alkotni, mely meghatározó lesz olyan sokáig, ameddig csak lehetséges*” (13) – hangzik Vinzenzo A. Piccione kategorikus imperativusa. Hiszen a jövő csak egy egészséges, új generáció kezében lesz biztonságban, olyanéban, aki képes új utakat találni, alkalmazkodni és maga is új értékeket teremteni.

Irodalom

Szentkuthy Miklós (2000): *Bezárult Európa*. Magvető Kiadó, Budapest

Abstracts

The late-modern challenges of child-parenting

BOGÁCS ERNŐ

The purpose of the study is to provide an insight into the links between the characteristic features of the late-modern age and child-rearing. To this end, without aiming to give a detailed analysis, the present paper attempts to explore and identify the above referred characteristics to meet the challenges invited by the given issue and determine the true nature of child-rearing. Furthermore, the study endeavors to introduce the subject matter of the identity and the self as well as the process of their creation and development while finally it offers an introduction to possible ways to respond to the challenges described above.

Keywords: *late-modern age, individualization, relativism, autonomy, identity crisis, progressive pedagogy, transmission of values*

Changes in political participation among Hungarian youth

OROSS DÁNIEL

Citizens' political participation is a key issue of a democratic political system. The starting point of the paper is political participation of young people in democratic institutions is not merely a question of young people's interest in politics, but also the result of institutional opportunities and mobilization channels that are available for them. The present article aims to interpret the political participation of Hungarian youth is interpreted more broadly than in former studies. On the one hand it shows how a change of attitudes occurred among Hungarian youth concerning the perception of political participation perception. On the other hand it describes the institutional and social context where participation of Hungarian young people is taking place today.

Keywords: *youth, youth policy, political participation, politics, public life*

Tertiary education plans of disadvantaged secondary grammar school students in Hungary

AGÓCS HELGA

My study focuses on tertiary education chances and opportunities of disadvantaged and multiply disadvantaged children and youngsters. The target group of the research consisted of disadvantaged full-time secondary grammar school students who aim to get out of their position and status with the help of further education. Via the interviews I tried to examine the difficult topic of further education from the perspective of the disadvantaged and the multiply disadvantaged students, also aspiring to reveal their notions and fears about the topic. The main goal of my research was to get an insight into the perspective and mentality of disadvantaged and multiply disadvantaged students.

Keywords: disadvantaged situation; education; further education; equality of opportunity; mobility

Broader context of bullying: from the aspect of several school level and social level variable

VÁRNAI DÓRA – ZSÍROS EMESE – NÉMETH ÁGNES

Bullying is a widespread phenomenon in school communities. Although there are significant differences in prevalence between schools, regions and countries. Bullying is a complex problem that is related to several individual, family, school level and social factors.

The data was collected in the last survey (in 2013/2014) of the Health Behaviour in School Aged Children Study (HBSC) that is a WHO coordinated nationally representative study. 4 types of bullying involvement was determined: bully, victim, bully-victim and not involved. The ratio of these types was analysed related to the variables of family affluence, school type and type of school administration (state, religious or other).

There are no significant differences in the ratio of bullying involvement according to the school type, but there are significant differences according to type of school administration or categories of family affluence.

Although social-cultural differences doesn't seem to be key factors of bullying they might have strong contribution to its understanding and designing effective prevention programs.

Keywords: bullying, school bullying, family affluence, school type, bullying prevention

On the margin of child protection Negative life events impact on the adolescents and youth health behavior

HÜSE LAJOS – HUSZTI ÉVA – TAKÁCS PÉTER

The paper studies how negative life events affect risk behaviour of children and young people. Calculations on the database of the 'Hungarian youth 2012' research suggest that negative life events are strong predictors of different types of risk behaviour like alcohol, drug abuse and

suicide. According to the data people who have experienced several and more serious negative life events, more likely refuse and turn away from the norms of the adult society than those whose life proves to be less stressful. To place these results into child protection context, the study calls attention to the fact that the Hungarian child protection system does not treat each group in the fragmented society equally, although, on the basis of the incidence of threat it should. Another important message of this paper is to highlight that in addition to scientific values large-scale sociological research studies have professional and practical values as well. To support it, from the questions of the well-known Holmes-Rahe scale the authors re-developed an exploration scale (Reduced Life Events Scale). The application of the Reduced Life Event Scale (or the original Holmes-Rahe scale) allows experts to focus more on the studied issues in the process of planning services, prevention and case work. The tool might propose solutions to use the insufficient resources in a more targeted way.

Keywords: youth, negative life events, risk behaviour, school social work

My healthy life: a health and skill developing program in the child care services

HOMOKI ANDREA – KOVÁCS EDINA

We present a health education and skill development program for two groups (N=30) of 7-14 years old children in this paper. The target group of our program were children in the family care system. In their case, primer prevention regarding a healthy lifestyle is an important goal. Their families often have difficult life circumstances thus the „social culture” of their families (Wessely 2003) may endanger their healthy personality development. The program aimed the development of their physical, psychic and mental health, focusing on the holistic understanding of the concept of health according to the bio-psychosocial health paradigm. As a result of the program, we experienced positive outcomes among the children like higher level cooperation skills, more cognitive knowledge about health, development of their communication, improved self expression and expression of emotions. In the group of adolescent children we experienced the improvement of tolerance, empathy, adaptation and problem solving skills. We consider their wish for further education, the forming of their future plans and life goals as a great result.

Keywords: bio-psychosocial health, health education, health development, child protection

Child maltreatment in statistics

PAPHÁZI TIBOR

This paper reviews the data of the official statistical bureau on child maltreatment within the confines of a time series analysis. The results point to the fact that child mishandling happens mostly within families. However, this analysis of these statistical data can only call for further research.

Keywords: child abuse, family violence, child protection, child care, child welfare service

Closed institution inmates' views about the family

HEGEDŰS JUDIT* – FEKETE MÁRTA** – SIPOS SZANDRA

When researching the reasons for criminal behaviour, literature almost unequivocally emphasises the responsibility and role of the family, where as the number of studies analysing the functioning of families of inmates in closed institutions (reform schools, special children's homes) is relatively low. The present pilot research (with the purpose of preparing a wider one) tries to fill this gap. Using semi-structured interviews, we attempted to explore the inmates' family background, what methods were used during their upbringing, what they thought about the family and its role and importance in one's life. Harassment had occurred in juvenile delinquents' families in various forms: it had physical and emotional manifestations, and therefore its impact on the affected person's personality is extremely complex. These young people did not/do not have a safe background, and thus they were more easily influenced to choose the wrong way; they did not have a real childhood, never had the experience of common games or hiking, and never felt an atmosphere of trust, love and security. It was apparent that in these young people's families very little attention was paid to each family member's personal sensitivity or opinion, and emotional ties were either missing or were strongly distorted. In such a family environment, the young people were unable to solve the crises of adolescence which are parts of normal development, the family did not ensure support in coping with the tension, and they were left alone with solving their problems. Consequently, it is not surprising that they had great difficulties in telling what the family meant to them and what ideas they had about their future family.

Keywords: *reform school, specialchildren's home, family image*

Child protection in light of the Theory of Change

RÁCZ ANDREA

It is essential that the child's individual needs determine the required services and how these can give adequate responses to children's problems. In Hungary, the child protection system is driven by less established professional principles, service planning and provision are of an ad hoc nature, child protection services lack any conscious design. The present study is based upon main qualitative results obtained from the research subject of "Is the State a Good Parent?". Our goal is to reveal how the child's needs are met in the system of the Hungarian child protection services (institutional and foster care), in what way the system can serve best the interests of the child, what systemic flaws can be identified according to child protection experts opinion.

Keywords: *child protection, children's needs, clever/ad hoc planning in child protection services, corporate parenting*